بسم الله الرحمن الرحیم

د نوي قاموس لیکنې [illegible] ته یوه کتنه

Ketabton.com

لیکوال: محمد هارون خپل شعشعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

د سر خبري

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو؟

قاموس لیکنه او لغتپوهنه

په قاموس لیکنه کې د ناپییلتوب او خپلواکۍ ارزښت

د پوهاند هېسن له نظره د قاموس لیکنې ضروري موضوعات او مسألې

د قاموسو ډولونه

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

۲- د محتویاتو له پلوه د قاموسو ډولونه

۳- د چاپ د کچې یا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

۴- د فزیکي جوړښت یا څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

۶- د کاروونکو د څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۷- د استفاده کوونکو د زده کړې او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

۸- د کارونې یا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

د عمومي او اختصاصي قاموسو ځینې ځانګړتیاوې

په انګرېزي قاموسو کې د لغوي موضوعاتو او توکو ډولونه

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکې زېرمې: دخیل او مفغن توکي(مفغنات)

الف) دخیل توکي

ب) مفغن توکي (مفغنات)

د مفغناتو ډولونه

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

دوهم: اوښتي مفغنات

دریم: منقلب مفغنات

په قاموسو کې د دخیلو او مفغنو کلیمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو توکو د پېژندګلوۍ اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مفغنو ټکو په املا کې د ګډوډۍ مخنیوی

په قاموسو کې د را غونډو سوو کلیمو د سم تلفظ ارزښت او بېلابېلې لارې

د کلیمو په سم او کره وینګ کې د خج ارزښت

د کلیمو له کره وینګ سره د فونیټکي الفبې او خج اړیکې

په قاموسو کې د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

په پښتو ټکو کې ځای بدلوونکي توري

په پښتو ټکو کې د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

په قاموسو کې د کلیمو پر مانا د تورو او لیکدود اغېزه

د کلیمو او ترکیبو املایي وریانتونه

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوې

په پښتو کې د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

د معیاري لیکدود په غوره کولو کې، د فیلالوژیکو ځانګړتیاوو او ټولنیز تړون ارزښت

د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو ریښه پېژندنه

په قاموسو کې د کلیمو د پېژندنې یا تعریف ځانګړتیاوې

د کلیمو په تعریف او مانا کې د جامعیت او مانعیت اړخونه

د کلیمو د پېژندنې(تعریف)ګرامري جوړښت

په قاموسو کې د بېلابېلو ماناوو اوډنه

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عمومیت یا ډېر استعمال له مخې

د تاریخي بدلونو له مخې د ماناوو اوډنه

په ژبه او ادب کې باید د کلیمو د ډېر یا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

په قاموسو کې باید د را غونډو سوو کلیمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې د کلیمو د مانوي پولو د بدلېدو ځیني بولګې

د طبیعي او غیرطبیعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کې بدلونونه: د کلیمو حقیقي، مجازي، کنایي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته یوه لنډه کتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منصوصي او مستنبطي ماناوي

په قاموس ليکنه کي د مشابه، ذومعانين، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ريښو، شکلي او مانوي جوړښت کي، د بېلابېلو بدلونو روښانه کول

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو ګرامري ويش او ځانګړتياوي

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او شننه

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په قاموسو کي د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په قا موسو کي د ځينو ټکو ناسمه کارونه

د مشهورو تېروتنو د سمو ښو وړاندي کول

نيولوجيزم او قاموس ليکنه

قاموس ليکوونکي او د نوو ټکو پېژندنه

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتيا ارزښت

په لغت جوړونه کي د پېښنه ګرۍ زيانونه

څوک بايد د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

پورټمنټيونونه (Portmanteau/Portmantean)

په قاموس ليکنه کي د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا بېلابېل اړخونه

۱- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

الف) هوموفونونه(Homophones)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

کوهيپونيمونه(Co-hyponyms)

هايپانمي او ميرنمي(Hyponymy and Meronymy)

شبه ميرنمي(Quasi-meronymy)

کولوکېشن(Collocation)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیمو د مانوي بدلون ځیني نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

د متضادو ټکو یو ځای والی(Combination of Antonyms)

په انګرېزي کي د متضادو ټکو ډولونه

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

- متباین یا متمم انټنیمونه(Contradictory/Complement Antonyms)

- سرچپه یا اړولي انټنیمونه(Converse Antonyms)

الف) متممه یا مکمله انټنمي(Complementary Antonymy)

ب) قطبي انټنمي(Polar Antonymy)

ج) اړخ لرونکي انټنمي(Directional Antonymy)

په قاموسو کي د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

په قاموسو کي د ژبنییو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

په قاموسو کي د متلو، ژبنییو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لاري

په قاموسو کي د ترکیبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

په انګرېزي کي د ترکیبو بېلوَنه

په انګرېزي قاموسو کي د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په قاموسو کي د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پاړسي کي د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

د ژبي د زړو یا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

د پښتو د زړو یا متروکو لغتو د راټولو او مستندکولو ګټي

د پخوانییو ټکو د اصلي او نوو مانا وو بېلول او جوَتول

د پښتو د ځینو مستعملو ټکو عامول او رواجول

په قاموسو کي د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

په پښتو ژبه کي، د اشخاصو ځانګړي نومونه

په پښتو قاموسو کي، د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاريخي او جغرافيايي ځايو نومونه

د تاريخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

د کليمو لغوي ماناوي او جغرافيايي مفاهيم

په قاموسو کي د افغاني، سيمه ييزو او نړۍ والو مشاهيرو پېژندګلوي

په قاموسو کي زموږ د سيمي د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دينو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

په پښتو او پارسي قاموسو کي، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د اصطلاحاتو را غونډول او شنل

په قاموسو کي د پېژندل سوو ملي او بين المللي مخففاتو را غونډول او تشريح کول

په قاموسو کي د طبيعي او اقليمي پيداوارو نومونه او تصويري بيان

ماخذونه او منابع

د لوی څښتن په نامه

د سر خبري

د کوچنيوالي مي له حقوقو او سياسي علومو سره مينه وه؛ خو د زماني باد څه موده د انجينرۍ او ټيکنالوژۍ خوا ته بوتلم. د لوی څښتن په پېرزوينه تر لږ ځنډ وروسته بيرته په دې بريالی سوم، چي خپلي خوښي کړي څانګي ته لار پيدا کړم. پلار به مي تل د حقوقو او سياسي علومو پر کتابو سربېره د ګرامر، ژبپوهني، لغتپوهني، ادبياتو او تاريخي اثارو مطالعې ته هم هڅولم. هغه به ويل هر حقوقپوه بايد د ليکوالۍ په باريکييو او هونرونو هم ښه پوه وي. د کليمو صريح او ضمني، کُلي او فرعي، حقيقي او مجازي ماناوي مي لومړی ځل د پلار له خولې واروېدې، چي هره يوه به يې د ژونديو مثالو په وړاندي کولو سره بيانوله؛ د کليمو په ډول ډول ماناوو او د هغو د استعمال په بېلابېلو مواردو ځان ښه مُلا کول، هغه سپارښتنه وه چي خدای بخښلي به همېشه په ټينګار سره تکراروله؛ او د همدې مقصد له پاره يې له خپل مالي توان سره سم په کور کي، د مختلفو ژبو خورا ډېر عام او اختصاصي قاموسونه هم اېښيي وه. لوی رب دې اروا ښاده لري.

په دې توګه، د زده کړي په چارو کي له رنګارنګ قاموسو څخه کار اخيستني، کرار کرار د لغتپوهني له ځينو مهمو موضوعاتو او د قاموس ليکني له مختلفو لارو او دودونو سره اشنا کړم. دا مينه سوکه سوکه زياته سوه؛ او له هغې سره جوخت په دې خبره هم څه نا څه پوه سوم چي لغتونه، عبارتونه، تعبيرونه او اصطلاحات په واقعيت کي، د هري ژبي د مانوي او فرهنګي زېرمو مهمه او اساسي برخه ده؛ ځکه انساني علوم، مهارتونه او تجـربي ګرده د ژبي په مرسته له يوې ټولني څخه بلي ټولني ته لېږدول کيږي؛ او د ژبي دا ټول کمال هم ببله شکه په هغو کليمو، عبارتو، تعبيرو، اصطلاحاتو او نورو ادبي - فرهنګي ارزښتو کي نغښتی دئ، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغتپوهنه او قاموس لیکنه یې له څېړني او شنني سره نیژدې اړیکې لري. له همدې امله او س څوک د دې خبرې له حقانیت څخه نټه نه کوي، چې په هره ژبه کې د پراخو لغتو، ترکیبو او اصطلاحاتو کاروَنه او د کلیمو د شکلي او مانوي(معنوي) ظرافتو استعمال، په واقعیت کې د هغې ژبې د ویوونکو د فکري بلوغ او تخیلي عروج ښکارندوی دئ.

د لغتپوهني او قاموس لیکني په چارو کې مې تر ځینو زده کړو او پلټنو وروسته دا اړتیا ولیده، چې د قاموس لیکوونکو د لارښووني د پاره د «اصول و قواعد فرهنګ نویسی» تر سرلیک لاندې، په پارسي ژبه یوه پراخه علمي او انتقادي مقاله وکاږم. دا دئ نن له هغې لیکني څخه لږ وډېر دوې نیمې لسیزې تېرېږي. په دې اوږدو کلونو کې د علومو د هرې څانګې په شان، په قاموس لیکنه کې هم ډېر ستر او اریانوونکي پرمختګونه منځ ته راغله. اینټرنیټ او ډیجیټل ټیکنالوژۍ په دې پرمختیایي بهیر کې خورا لویه او ارزښتناکه برخه اخیستې ده؛ او په پوره ډاډ سره به په راتلونکي کې هم د دې بهیر له زیاتې چټکتیا او بشپړتیا سره لویه مرسته وکي. د دغو علمي او تخنیکي پرمختګو په ترځ کې، پښتو قاموس لیکني هم تر پخوا ډېره وده وکړه. په پښتو کې د ژبې ډېر عام یو ژبیز او دوه ژبیز فرهنګونه ولیکل سوه، چې ځیني یې او س له ښکه مرغه په ټوله نړۍ کې د اینټرنیټ پر پاڼو، د پښتو ژبې د مینه والو استفادې ته ایښوول سوي دي.

د قاموس لیکني په برخه کې وروستیو بدلونو او پرمختګو ته په پام سره مې وپتېیل، چې د دې علمي څانګې د مېتودولوژۍ په اړه خپله پخوانۍ لیکنه دا پلا له هراړخیزو زیاتونو او بشپړونو سره، په پښتو ژبه لوستونکو ته وړاندې کړم؛ ځکه د قاموس لیکني پر تیوریکو بنسټونو علمي او انتقادي بحثونه هغه څه دي، چې په پخوانۍ قاموس لیکنه یې چندان خرک نه لیدل کېده؛ او تر او سه پورې هم په دې اړه ډېر لږ څه لیکل سوي یا ژباړل سوي دي. د قاموس لیکني د تنوع او پراخوالي په دې بې ساري عصر کې، د دې څانګې د مېتودولوژۍ سم او دقیق رعایت، د قاموسو د تألیف او ژباړې له خورا مهمو او ضروري شرایطو څخه ګڼل کېږي. نن سبا هغه قاموسونه ګرسره رانیوونکي نه لري، چې په لیکنه یا ژباړه کې یې د دې علمي څانګې نوو اصولو او موازینو ته ټینګ پام نه وي سوی. د همدې اړتیاوو له مخې مو په دې لیکنه کې، د قاموس لیکني په اړه د ځینو افغانو او بهرنیو لغتپوهانو د نظریو تر څنګ، د مقایسه یې لیکسیکوګرافۍ پر بنسټ ځیني نوري نظریې او قواعد هم وړاندې کړي دي، چې په پښتو قاموس لیکنه کې یې رعایت ډېر ضروري او په زړه پوري بلل کېږي. د دغو نظریو، اصولو او قواعدو په بشپړ تطبیق سره، د ژبې عام او هراړخیز فرهنګونه د محتوا او شکل له پلوه علمي اساس مومي؛ او هر لوستونکی یې د یوې باوري سرچیني په توګه، له کار اخیستني سره مینه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې له پاره چې پر پښتنو سربېره د نورو ژبو ويونکي او لوستونکي هم له دې ماتي ګوډي ليکني څخه پوره ګټه واخلي، د قاموس ليکني د بېلابېلو اصولو او قواعدو په اړه مو د پښتو ژبې تر څنګ د نورو ژبو ، په تېره بيا انګرېزي ژبې ځيني قواعد او مثالونه هم، په لنډه بڼه بيان کړي دي.

هېره دې نه وي، چې د دې ليکنې په ځينو برخو کې، ځای ځای د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په ارتباط د ځينو قاموسونو يادونه سوې ده؛ خو دا کار په هيڅ ډول د قاموسو د کره کتنې او شننې په مانا نه دئ؛ ځکه په پښتو کې د بېلابېلو قاموسو او لغتنامو تاريخ او کره کتنه ژوره څېړنه غواړي، چې په دې لنډه رساله کې يې هيڅکله حق نسي ادا کېدای.

د ګډوډو مالوماتو او پلټنو دا کوچنۍ او نيمګړې مجموعه مې دمګړۍ تر دې ځايه را ورسوله. باور لرم چې پښتانه ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس ليکوونکي به د خپلو ګټورو نظريو او نوښتونو په رڼا کې، د هغې د بشپړتيا او پرمختيا ډګر ته را و دانګي؛ او په دې توګه به د ګران هيواد د قاموس ليکنې ځوان پښتنه، د فرهنګونو د تأليف يا ترجمې لاره نوره هم روښانه او اسانه کړي.

محمد هارون خپل شعشعي
لندن، ۲۰۰۹ ميلادي کال

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو ؟

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويـــله په خپل ارزښتناک اثر «کليمې، مانا او لغتـــنامه...» کـــې د انـــګرېزي قاموس له پاره د بېلابېلو کلـــيمو پر ځينو توپـــيرونو ؛ او د لغتپوهـــنې او قـــاموس ليکنې د بېلولو په اړه په زړه پورې بيان کړی دئ، چـــې د ځينـــو ټکـــو يادونه يـــې دلـــته بـــې ګټـــې نـــه ده. دوی ليـــکي: « کـبـــدای سي لغتپوهـنه(lexicology) پـه لـنډ ډول د لـغت (lexis)څېړنې ته و وايـــو. د يـــوې ژبـــې د لغتـــو مجموعې ته په اوروپـــايي ژبـــو کـــې د (vocabulary)يا (lexicon)ټکي کـــاريږي، چـــې لکسيکان په خـــپل وار ســـره لـــه يـــونـــاني(lexis) او (lexikos)څـــخـــه اخيســـتـــل ســـــوی دئ.

په انګـــرېزي کې د ”vocabulary“،”lexis“ او ”lexicon“پرتـــله ښيي، چـــې دا درې لغـــتـــونه لـــږ و ډېـــر مترادف ګڼـــل کيږي. لومړی تر ډېره حـده غير رسمـــي يا ګفـــتاري(colloquial)شکل، دريم عمدتاً علمي او تخنيـــکي بڼه؛ او دوهـم د لومـــړي او دريم په منـــځ کـــې ځای لري. سره له دې هـم بـــايد له يوې خـــوا د ووکابولری، لکسيس او لکسيکان ترمنځ او له بلې خوا له ډيکـــشـــينری(dictionary)سره د هغـو توپير او بېـلوالی لـه پـامه و نـه غورځول سي. په داسې حال کې، چې لومړي درې لغتـــونه ښايي د يوې ژبې لغوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زبرمي ته د اشارې په مفهوم استعمال سي؛ خو ډيکشينري په يوه ټاکلي وخت کي، د هماغه چاپېريال سوي لغوي زېرمي د ثبتولو په مانا ده.

په دې وروستييو کلونو کي په انګرېزي کي د جارګن(Jargon)اصطلاح هم ډېره تر سترګو کيږي، چي مقصد يې هغو لغتنامو يا لغوي پانګو ته اشاره ده، چي د ځينو ځانګو ماهران، کارکوونکي او له هغو سره تړلي نور کسان يې په خپلو ورځنييو مسلکي چارو کي کاروي.»(Jackson and Amvela 149)

پروفيسر جکسن او پروفيسر امويله وروسته د لغت پوهني د موضوع او اړونده علمي ځانګو په اړه داسي کاږي:« د طب، حقوقو، کمپيوټر، ورزش او داسي نورو په ګډون هره ځانګه ځانته داسي خاص ټکي او اصطلاحات لري، چي يا په خپله په ورځنييو چارو کي په بېلابېلو بڼو ور سره مخامخ يو ؛ او يا يې له نورو خلګو اورو.

په دې توګه، لغتپوهنه هغه پوهه ده، چي نه يوازې د ساده ټکو، بلکي د مرکبو او مخلوطو ټکو او د ژبې د مانا داره واحدو په اړه خبري او څېړنه کوي. لغتپوهنه يا د ځينو په اصطلاح ويي پوهنه(په دې ليکنه کي مو د ويي پوهني پر ځاى له يوې مخې د لغتپوهني اصطلاح کارکړې ده؛ ځکه لُغت تر ويي عام، پېژندل سوى او اسانه ټکى دئ.) اساساً پر هغو مالوماتو ولاړه ده، چي له مانا پېژندني او مارفولوجي/ مورفولوژۍ څخه تر لاسه سوي وي. په لغتپوهنه کي د خاصي توجه او علاقې دريم ډګر د بېلابېلو کليمو ريښه پېژندنه يا ايتيمولوجي/ ايتيمولوژي ګڼل کيږي. لغتپوهنه بايد له قاموس ليکني سره، چي په حقيقت کي د قاموس ليکل يو ځانګړې لاره يا تکنيک دئ، ګډه نسي.»(Jackson and Amvela 2)

په پارسي کي د لغتنامې په مفهوم د«فرهنګ»کليمه له ډېرو زمانو څخه کاريږي. دا ترکيبي کليمه په اصل کي د فر/فره (شان و شوکت، رڼا، روښنايي، پرتم، برم، دبدبه، لويي، غټوالى او داسي نور) او هنګ(له ثنګ له ريښې څخه د کشولو، پوهولو، فرهنګ او داسي نورو په مانا) له دوو بېلو او ستايي کليمو څخه جوړه ده (عميد۳:۱۸۱۲). دا دوې ترکيبي کليمې په ګډه د پوهي، معرفت، عقل، ادب، روزني او پالني، تدبير ،کلتور/کولتور، په يوه ملت يا قام پوري د تړلو مادي او مانوى اثارو او په پاى کي د لغتو د کتاب يا لغتنامې په مانا استعماليږي، چي په پښتو کي يې د قاموس، سيند/ سين، درياب، ويي پانګي، لغوي پانګي، لغوي زېرمي، ډيکشينرۍ او داسي نورو په نامه يادوي(و.ګ. د علامه علي اکبر دهخدا په لغتنامه، د ډاکټر محمد معين او حسن عميد په فارسي فرهنګونو کي د فرهنګ ماده؛ او د محمد حسين بن خلف تبرېزي په «برهان قاطع» کي د همدې مادې په اړه ،د ډاکټر محمد معين د حاشې متن).

سره له دې چي په پښتو کي هم د«پر، پره» او «نګ» کليمې ژوندۍ دي (لکه په سرو پر، وينګ، کتنګ، ليدنګ او داسي نورو ترکيبو کي، چي همدا اوس هم د پښتو په لوېديځه لهجه کي په پراخه توګه کاريږي؛ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ربښتو او مانا کي له اوستايي« فر »+« هنګ» سره بـې تـړاوه نـــه ښکاري)خو دا دوې کليمې د يوه ټکــي (فرهنګ)په بڼه د قاموس، لغتنامې، سيند ، لغوي زېرمې، لغوي پانګې، ويـــې پانګې، ډيکشنرۍ او داسې نورو په مانا ، چندان اوږد تـاريخ نه لري. لکه څنګه چې د پښتو قاموس ليکنې تاريخ ښيي، د پښتنو لومړنيو قاموس ليکوونکو خپل فرهنګونه د« رياض المحبت»، « عجايب اللغات» او داسې نورو په نومونو يـاد کړي دي. د پښتو ژبې مخکښو اوروپايي څېړونکو هــم په خپلو علمي او تحقيقي اثارو کي د«فرهنـګ» کليمه نه ده کار کړې. داسې ښکاري چې په هغو زمانو کې د عربي او پارسي ژبې ترکـيبي ټکی(لغتنامه)تر هـــري بـلي کليمې، ډېره عامه او مشهوره وه.

په عربي کې د لغتنامې يا لغوي زېرمې د پاره له اوږدو زمـــانو راهـــيسې د«قـــاموس»او«معـــجم» ټکــي استعمالېږي، چې له هغو څخه د«قاموس»لغت پښتو ، پارسـي او ځينو نورو ژبو ته هـم لاره پيـدا کړې ده. دا لغت هم په خـپل وار سره ځو ېـېلـي او مشخصي ماناوې لري، چې په هغــــو کې يې دا دوې ډېري عـامي او مشهـوري دي:

- د درياب يا سمندر منځ.

- د لغتو کتاب يا لغتنامه، چې د نورو ژبو په دود په پښتو کې هم په خورا ډېرو نومـو يـادېږي. زموږ ځينو پښتنو قاموس ليکوونکو دا ټکی د «سيند» په مـــانا ترجـمه او استعـمال کـړی دئ؛ لکه«پښتو سيند»چي لـومړی پلا په ۱۳۱۲ش کـال کي د مخکـښ پښتون قـاموس ليکوونکي، ژبپوه او سياستـوال - اروانباد وزير محمد ګل خان(۱۲۲۳- ۱۳۴۳ش)له خوا تأليف سو. وروسته دا ترجمه سوی ټکی سوکه سوکه عام سو ، چي « دريـاب» ،«سيند»او داسې نور يې مثالونه دي.

قاموس ليکنه او لغتپوهنه

قاموس ليکنه لکه څنګه چي نوم يې څرګندوي، د قاموسو له تألــيف او ليکني سره سروکار لري. په بله وينا ، قاموس ليکنه عملي او تطبيقي لغـت پوهــنه ده. قـاموس ليــکوونکـی د لغـت پوهني له اصولو ، قواعدو او نظريو څخه د يوې ژبې د قاموسو په ليکنه او تأليف کې ګټه اخلي. د لغتپوهني د ژبنيو علمي څانـګو (مـانا پوهني او ګرامر)او د قاموس ليکني د عـملي اړخو تر منځ ګډو اړيکو ، د اوسنيو قامـوسـو د جوړښت او محتـويـاتو له بشپړتيا سره، په زړه پوري مرسته کـړې ده.

د قاموس ليکني تمرين اوږد او مستقل دود دئ، چـي د معـاصرو ژبنيو علمي څانګو تـر پيدا ايښت پېړۍ پېړۍ اوږد تاريخ لري. قاموس ليکني، د لغتپوهني (چـي پـه تېرو څلوېښتو کلونو کي پيل سوې ده)په ګډون د بـېلابېلو ژبنيو علمي څانګو پر بډاينه او پرمختـګ لـويه اغــېزه ښندلې ده. د لغـتپوهني اساسات په څرګـنـده ښيـي، چي دا پـــوهه بـه پــه راتلونکي کـې د نوو علمي قاموسو پـه را منځ ته کېدو کي د قاموسو ليکوالو او ژباړونکو ته ډېر څه وړاندي کړي.(Jackson and Amvela 215)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموس ليکنه کې د ناپييلتوب او بېطرفۍ ارزښت

قاموس ليکوونکي بايد د مؤرخانو په شان د حقيقتونو ناپېيلي او بې پرې ليکوونکي وي. د دې زرين اصل له مخې بايد تــل کوښښ وکي، چې په ژبنيو مسألو کي هيڅکله د خپلو قومـي، ديني، ژبنيو، سياسي او ايډيالوژيکي تمايلاتو او شخصي ذوق پر بنسټ کمـې يا زياتى و نه کړي؛ ځکه په فرهنګو کې د ګوندي، سياسي، ايډيالوژيکي، نژادي، دينـي او داسي نورو اړېکو، شخصـي ذوق او سليقي له مخي تعريفونه او ماناوي وړاندي کول، د فرهنګ ليکني له عمومي قواعدو څخه څرګنده سرغړونه ده. که د توکميزي جلا ساتني يا اپارتايټ/ اپارتهايډ د پېژندني له پاره دغه دوه تعـريفونه، چي دواړه يې د جنوبي افريقا د توکمپال رژيم د واکمنۍ پر مهــال وړاندي سوي دي، په سرسري توګه تر نظر تـېر کوو، لـه وړايه دغه راز شخصي او عندي نظريات ګورو:

- په يوه هيواد، په تېره بيا جنوبي افريقا کي د اوروپايانو او غيراوروپايانو د بېلابېلو توکمونو جلا ساتنه.
- هغه سيستم، چي په جنوبي افريقا کي، د حکومتي نظام له خوا رامنـځ ته سوی ؤ؛ او هدف يې د بېلو توکمو جلا ساتل؛ او په دې ډول سپين پوستو خلکو ته ګټه رسول وه.

دوهم تعريف لکه څنګه چي ليدل کيږي، سياسي او ايډيالوژيکي اړخ لري؛ ځکـه چي لومړی تعـريف هم د قضيې اصلي واقعيت ته ګوته نيسي؛ مګر د لومړني تعريف پر ضد دا استدلال کيږي، چي که د اپارتهايټ انګـــېزې او موخي روښـانه نسي، نـــو دا تعريف په ګـومـه کـې (په ضمني توګه) د توکـمپال رژيم سپيله او پلوي کوي. په ځينو حالاتــو کي دا خبـره ناممکنه وي، چي څوک د يـوې مسألې يا يوه واقعيت په وړاندي خپل دريځ په روښانه بڼه و نه ښيي. دا خبره عامه ده، چي يو سړی د يـوه له سترګو مجاهد او د بــل له سترګو ترورېسټ يا ترهګر وي.(Atkins and Rundell427-28)

په ټولنيز ژوند کې ډېري داسي پېښې او مسألې سته، چي د بېلابېـلو فکري او ايډيالوژيکي دريځـو څښتنان يې له يوې زاويې څخه نه ويني. لــه دې کبله، که قاموس ليکوونکی هم د دغه راز ايډيالوژيــکي، ګوندي، سياسي، دينــي، مذهــبي، فکري، ژبنيو او نـورو توپيرونو تر اغېـــزې لاندي، د را غـونډو سوو ټکـو او اصطـــلاحاتو پېژندني او ښنني ته ملا وتړي، بيا نو په قاموس ليکنه کې د ناپييلتوب او بــې پرې والي، ټول مــوازين او معيارونه تر پښــو لاندي کيږي؛ او د قاموسو علمي ارزښت له منځه ځي.

د يوهاند هېسن له نظره د قاموس ليکني ضروري موضوعات او مسألې

پوهاند ډيک هېسن «د لغوي څېړني او قاموس ليکني د پاره د ژبپوهني بنسټونه» په نــامــه د خپلي نوښتګري مقالي په ترڅ کي، تر اتو بېلو سرليکونو لاندي د قاموس ليکني ضروري اړخونه داسي بيانوي:

- ږغ پوهنه(Phonology): د يوه ټکي او د هغه د بېلابېلو وريانټونو تلــفظ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

– مورفالوجي/ مورفولوژي(Morphology): د يوه لغت د بېلا بېلو برخو(مورفيمو) جوړښت او ټول بې قاعدې شکلي بدلونونه(Irregular Inflections).

په مورفالوژۍ کې د اسمو د بې قاعدې جمعو او بې قاعدې فعلو پر بېلا بېلو حالتو سربېره، د دې خبري سپيناوى هم کيږي، چي ايا د پام وړ ټکى يوه ساده ريښه لري؛ لکه "long" که اشتقاقي ريښه لري ؛ لکه "longish" او "prolong" او يا هم د ترکيبي ټکي بڼه لري؛ لکه: "long-jumper" او "Year-long"؛ خو په انګرېزي کي کله کله د ځينو ټکو له املا يا تلفظ څخه د هغو ترمنځ مورفيميک اړيکي (morphemic relationship)نه پېژندل کيږي؛ لکه: "Long-length"(Jackson and Amvela 195)

په پښتو کي هم د انګرېزي په څېر مورفالوژي دا خبره را ښيي، چي د مثال په توګه «خرڅ» يوه ساده کليمه ده؛ او يوه ريښه لري. «خرڅه/خرڅه»، «خرڅيلا و /خرڅلاو» ، «خرڅاوو»، «خرڅېدونکى» ، «خرڅوونکى» او داسي نوري ،هغه اشتقاقي کليمې دي چي ټولې د «خرڅ» له ريښې څخه را وتلي دي.

- نحوه(Syntax): د کلام د اجزاوو له پلوه د يوه ټکي نوعيت، څرنګوالى او هغه ځانګړي جوړښتونه، چي يو ټکى يې د استعمال په بېلابېلو حالاتو کي جوړوي. نحوه په قاموس ليکنه کي دا را ښيي، چي که د پام وړ ټکى صفت وي، بايد په جوملو کي يې ځاى چيري وي؛ مثلاً په پښتو کي« توره تخته»، په پاړسي کي «خانهء کلان» يا په انګرېزي کي "A large suitcase".

په مخکني پښتو ترکيب کي«توره»، په پاړسي ترکيب کي«کلان» او په انګرېزي ترکيب کي"large" صفتونه دي؛ نوځکه بايد په جوملو کي پر خپل ځاى استعمال سي. نحوه دا خبره هم روښانه کوي، چي کوم اسمونه د شمېرلو وړ(کتابونه) او کوم اسمونه د شمېرلو وړ نه دي(غنم، اوبه او داسي نور) . (Jackson and Amvela 195)

- مانوي اړخونه(Semantics): د يوه ټکي ډول ډول ماناوي او مانوي جوړښتونه.
- قراين، حالات او احوال(Context): د هغو ټولنيزو حالاتو، قراينو او لارو چارو په اړه محدوديتونه او بنديزونه، چي يو لغت پکښي استعماليږي. لکه څنګه چي پوهېږو، ځيني ټکي د متن او بيان په ځانګړو ډولو يا د استعمال په خاصو شرايطو، موضوعاتو او مناسبتو پوري اړه لري. قاموسونه د دود او دستور له مخي وظيفه لري، په داسي حالاتو کي خپلو لوستونکو ته سمه او روښانه لارښوونه وکي. له همدې امله ګورو، چي په ځانګړو شرايطو، حالاتو او موضوعاتو پوري تړلي مالومات په سيستماټيکه توګه، په فرهنګو کي ځاى مومي. په دغه راز مالوماتو کي رسمي/ دوديز(formal)غير رسمي/ نادوده (informal) ، شفاهي يا ګفتاري (colloquial)، عاميانه (slang)او داسي نور هغه اختصاصي موارد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او حالات راځي، چې د يوه ټکي شاوخوا پولي جوړوي.

فرهنګونه تل شرايطو او ظروفو ته په پام سره د بېلابېلو ټکو د تصنيف او چاڼ کولو په مسأله کي، د ثابتو اصولو او ځانګړي دريځ پيروي نه کوي. کېداى سي ځيني قاموسونو يو ټکى د غير رسمي يا نادوده لُغت په توګه ياد کړى وي؛ په داسي حال کي چي ځينو نورو هماغه ټکى د شفاهي، عاميانه، زموخته عاميانه يا مبتذل(vulgar)او داسي نورو تر سرليکو لاندي اوډلئ وي. د دې تر څنګ، په فرهنګو کي لغتونه د محتوا او اغېزمندى پر بنسټ هم پر بېلابېلو ډلو يا کټګوريو ويشل کيږي؛ لکه: د سپکاوي او بې آبۍ ښکارندوى ټکي(derogatory/pejorative)، طنزيه يا خندني کليمات(jocular)، په نرمه او پسته بڼه بيانوونکي ټکي(euphemistic)او داسي نور.
- املا(Spelling): د يوه ټکي عادي او اليشېدونکي يا متغير ليکدودونه.
- ريښه پېژندنه(Etymology): د يوه لغت ريښه او تاريخچه.
- استعمال(Usage): د يوه ټکي د استعمال تکرار او دفعات(فريکوينسي) او په ځينو حالاتو کي منعه سوي يا نه استعمالېدونکي(taboo)حالتونه. (Hudson 1988)

پوهاند هډسن د کليمو د استعمال محدوديتونه؛ لکه د رسميت مراتب او د موضوع ساحه (Subject Domain)د شرايطو او مواردو تر عنوان لاندي راوستي دي. د پروفيسر هډسن د استعمال (usage)کټګوري هغو متفرقه مالوماتو ته ځانګړې سوې ده، چي ځينو ته يې په فرهنګو کي لږ ډېر ځاى ور کړل سوى دئ. په دې ډله کي لومړني مالومات د يوه ټکي د استعمال د تکرار يا فريکوينسۍ په اړه دي . تر دې وروستيو کلونو پوري، چي د لغوي زېرمو د ساتني او استعمال په مقصد له کمپيوټرو څخه کار اخيستنه نه وه پيل سوې، د کليمو د فريکوينسۍ په باره کي د باور وړ مالوماتو ترلاسه کول ډېر ګران ؤ. د پروفيسر هډسن د مالوماتو په ډله کي دوهم توکى د هغه عُمر يا سِن يادونه ده، چي يو کوچني په هغه کي د يوه ټکي له مفهوم او مانا سره اشنا کيږي. د پاشلو مالوماتو دريم توکى د يوه ټکي د استعمال د هغو خاصو مواردو او مناسبتو په ګوته کول دي، چي په کلتوري لحاظ يې ځانګړې ارزښت پيدا کړى وي. دغه راز مالومات زياتره په هغو ماخذونو او شواهدو کي نغښتي وي، چي د يوه ټکي د اِستناد په موخه وړاندي کيږي. په دغه راز خورو ورو مالوماتو کي څلرم قلم د هغو کليشو(clichés)يادونه ده، چي د پام وړ ټکي د استعمال موارد بيانوي. په پاى کي د دې مالوماتو پينځم قلم، د بېلابېلو ټکو په اړه د بنديزونو او ممنوعاتو(taboos)ښوول دي.

په لغتپوهنه کي د نحوي(syntax)پر خلاف د کليمو او جوملو مانوي اړخ ته ډېر پام کيږي. په دې مانا چي کېداى سي يو جومله د نحوي د اصولو او قواعدو له پلوه سمه وي؛ خو د لغتپوهني له پلوه بې مانا او ناسمه و بريښي؛ مثلاً « ستا سپين خيالونه اوږدې لاري وهي.»يا « دا رنګين ظلمونه به کور په کور ښادي جوړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي.» پــه دې دواړو جوملو کې د نحوي د اصولو له مخې څه تېروتنه نسته؛ فاعل، مفعول او نوري ګرامـري برخې ګرده پر خپلو ځایونو راغلي دي؛ خو د لغتپوهنې د قواعدو له مخې سمې او معقولې نه دي؛ ځکه دواړې جوملې له خپل سم ګرامري جوړښت سره سره بیا هم سمه مانا نه افـاده کوي یا پــه دې انګــرېزي جومله کې:

Colourless green ideas sleep furiously.

لکه څنګه چې لیدل کېږي دا جومله هم د انګرېزي ژبې له ګرامر سره بشپړ سـمون لري؛ مګر د لغتپوهنې د اساساتو له مخې د منلـو وړ نه ده. د دې خبرې مانا دا ده، چــې د لغتپوهنې او نحوي اصــول یو له بله توپیر لري.(Jackson and Amvela 12.)

د پروفیسر هډسن په مقاله کې راغلي موضوعات په واقعیت کې د انګــرېزي ژبې د عامو قاموسو ځینې مهم اصول او قواعد بیانوي، چې د نړۍ د نورو ژبو له قــاموسو او لغوي زېرمو سره د موضــوعاتو د بېلوالي او څرنګوالي پر بنسټ څه نا څه توپیر لري؛ ځکه د نړۍ بېلابېلې ژبې د ودې او پرمختګ په یوه پړاو کې نه دي؛ له بله پلوه د هرې ټولنې خلک له ځینو مشترکو ځانګړتیاوو او ضرورتونو تر څنګ خپلو خاصو فکري، فرهنګي، تاریخي، اجتماعي او اقتصادي مشخصاتو ته په پام سره، راز راز اړتیاوې او غوښتنې لري، چې قاموس لیکوونکي یې باید په خپلو اثارو کې، په بشپړ دقت او امانت رعایت کړي.

د قاموسو ډولونه

د ژبو د پرمختګ او بشپړتیا په دې پړاو کې، د قاموسو خورا ډېر ډولونه لیدل کېږي، چې د هر یوه په تدوین او تألیف کې پر ځینو عامو اصولو سربېره، له بېلابېلو مېتودونـو او لارو څخه کار اخیستل کېږي. دلته د پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډېل د ارزښتنــاک اثر(د عملي قاموس لیکنې له پاره د آکسفورډ لارښود)په رڼا کې، د قامــوسو د وېــش او بېلونې په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کوو:

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) یو ژبیز قاموس.

ب) دوه ژبیز قاموس. دا ډول قاموس هم کېدای سي پر دو نورو کوچنیو ډولو وېشل سي:

الف) یو اړخیز دوه ژبیز قاموس(Unidirectional Bilingual Dictionary)

ب) دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس(Bidirectional Bilingual Dictionary)

یو اړخیز دوه ژبیز قاموس، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري یو لـوری لري. په دې مانا ، چې په داسي قاموسو کې د راغونډو سوو ټکو تشریح او بیان په یوه ژبه وړاندې کېږي؛ مـثلاً د انګرېزي- فرانسوي دوه ژبیز فرهنګ ، چې یو متن لري؛ او په هـغه کې انګرېزي لومړۍ یا اصلي ژبـه (source language)؛ او فـرانسوي دوهمه یا د ترجمې ژبه (target language)ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس هم لکه څنګه چې نوم یې په ډاګه کوي، دوه متنه لري؛ او د را ټولو سوو ټکو تشریحات په دوو ژبو بیانوي؛ د مثال په توګه د انګرېزي - فرانسوي په دوه ژبیز قاموس کې اصلاً دوه متنه ځای پر ځای سوي دي، چې په یــوه متــن کې انګرېزي لومړۍ یا اصلي ژبه او فرانسوي دوهمه یا د ترجمې ژبه ده. په دوهم متن کې یې فرانسوي لومړۍ یا اصلي ژبه او انګرېزي دوهمــه یا د ترجمــې ژبــه ده. پــه اوروپایي ژبو کې د داسي قاموسو نمونې خورا ډېرې دي، چې د یوې ژبې لغــتونه په بله ژبه مانا کوي؛ لکه:

Collins Robert French Dictionary
French-English
English-French
Collins German-English Dictionary

او داسي نور.

په افغانستان کې هم د دوو ژبیزو قاموسو ډېرې بولګې لرو، چې په ځــینو کې عربي او پارسي ټکي په پښتو مانا سوي دي؛ لکه «ریاض الــمحبت»، «عجــایب اللــغات»، د ډورن، راورټي، بیلو، ګیلبرټسن او نورو اوروپــایي افغان پېژندونکو ببلابــېل دوه ژبیــز قاموسونه او لاربښودونه، «سپېڅلې پښتو»، «افغان قاموس»، «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس»، د افغانستان د علومو اکاډیمۍ «انګلیسي - پښتو او پښتو - انګلیسي قاموسونه» او په دې وروستیيو کلونو کې له بېلابېلو اوروپایي او اسیایي ژبو څــخه په پښتو او بالعکس له پښتو څخه په اوروپایي او نورو ژبو تألیف ســـوي قاموسونه، چې لوستونکي یې د «قاموسونه ډاټ کام» په ویبپاڼه کې، له پوره متن سره ځیني بولګې کتلای سي.

په پارسي کې هم د دوو ژبیزو فرهنګو شمېر ډېر زیات دئ، چې په هغو کې کله کله د بهرنییو ژبو لغتونه په پارسي او کله کله په سرچپه بڼه، د پارسي لـغتونه په نورو ژبو اړول سوي دي؛ لکه:

فرهنګ دانشګاهی انګلیسی - فارسی تألیف عباس آریانپور و منوچهر آریانپور (دورۀ ۲جلدی یا ۷ جلدی).

فرهنګ انګلیسی - فارسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی، ۱ جلدی)

فرهنګ جامع فارسی - انګلیسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی)

فرهنګ فرانسه - فارسی تألیف استاد سعید نفیسی(۲ جلدی) او داسي نور.

په اوردو کې داسي دوه ژبیز فرهنګونه ډېر دي، چې د یوې ژبې لغتونه یو ځل په خپله اصلي ژبه او بیا په دوهمه ژبه تشریح کوي؛ لکه په دغه قاموس کې چې د انګرېزي ژبې کلیمې او ترکیبونه یې لومړۍ په انګــرېزي او بیا په اوردو ژبه مانا کړي دي:

English to English and Urdu Dictionary

دا ډول قاموسونه په واقعیت کې د دوو ژبو او دوو متنو په بڼه، د انګرېزي- انګــرېزي او انګرېزي- اوردو دوه بېل قاموسونه په یوه ټوک کې وړاندي کوي، چې د دواړو ژبو مینه والو ته په زړه پوري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه ژبيز فرهنګونه هم د يو ژبيزو قاموسو په شان هم په عامه او هر اړخيزه بڼه او هم په تخصصي يا انتخابي بڼه ليکل سوي دي.

ج) څو ژبيز قاموس (Bilingual Dictionary): هغه قاموس، چي را غونډ سوي ټکي په مختلفو ژبو وړاندي کوي. د شاه عبدالله شاه بدخشي «د افغانستان د ځينو ژبو او لهجو قاموس» د دغه راز قاموسو يوه بېلګه ده.

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) عمومي ژبه.

ب) پوهنغونډ(دايرة المعارف) او کولتوري مواد.

ج) د اختصاصي اصطلاحاتو سيستم (ټرمينالوجي/ ټرمينالوژي) يا کوچنۍ ژبي؛ د مثال په ډول د حقوقي اصطلاحاتو، طب، نرسينګ، کمپيوټر، کريکيټ او داسي نورو علمي څانګو د تخصصـــي اصلاحاتو قاموسونه.

۳- د چاپ د ګڼي يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

الف) معياري ګڼه يا د پوهنتونو د بېلابېلو پوهنځيو دپاره ليکل سوی چاپ.

ب) لنډ يا مختصر چاپ.

ج) جيبي چاپ.

۴- د فزيکي جوړښت يا ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د کاغذ پر مخ چاپ سوي قاموسونه.

ب) بربښنايي يا اليکټرونيک قاموسونه (هغه قاموسونه، چي په کمپيوټرو کي د استفادې دپـاره د CD-ROM، DVD يا ځانګـرو ډيجيـټل وسايلـو پـه بـڼـه جوړ سوي وي).

د ټيکنالوژۍ په دې پرمختللي عصر کي، د قاموس ليکني د ډول ډول ستونزو د حلولو دپاره، د ډيجيـټل قامـوسو جـوړول او عــاممول ډېره غـــوره لاره ده. په دې ډيجيټل قـاموسو کي تر ټولو لـوی قامــوس د اکسفورډ انګرېزي قـاموس (Oxford English Dictionary) دوهـم چاپ دئ، چي په شل ټوکه کي د کتاب په بڼه هم چاپ سوی دئ. دا ډول قاموسونه چي په حقيقـت کي، د اړونده ژبي دايرة المعارفـي (encyclopaedic) قاموسونه بلل کيږي، د ټولي ژبي لغوي، ادبي، تاريخي، جغرافيـايـي او نـوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

علـمي زېـرمي په مفـصله بڼه وړاندي کوي. په ځينو دايرة المعارفي قاموسو کي لغوي زېرمه له فلــسفي، حقوقي، طبي، هونري او داسي نورو تخصصي مالوماتو څخه په بېلو ټوکونو کي ځای پر ځای سوي وي؛ لکه:

The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary

کله چي قاموسونه په دوو يا څو ټوکو کي چاپ سوي وي، بايد په هر ټوک کي د را غونډو سوو کليمو لنډ فهرست د هغه پر سرېبرن پوښ او بغلي څنډه، په غټو او روښانه تورو کښل سوي وي، چي لوستونکي د اړوند ټکي د لوستو په خاطر نېغ په نېغه د اړتيا وړ ټوک ته مراجعه وکي. په خواشيني سره د افغانستان د علومو اکاډيمی د پښتو - پښتــو تشريحي قاموس د ميديوتيک چاپ بېلابېل ټوکونه يوازي د نومرو يا لمبرو (۱، ۲، ۳، ۴) په مرسته بېل سوي دي؛ او د هر ټوک پر مخکني پوښ او عمــودي څنډه د هــغه د محتوياتو يا راغلو ټکو لنډه يادونه نه ده سوې. په بل عبارت، څوک له ورايه نه پوهېږي، چي په جيم، سين، لام يا نورو تورو سره پيل کېدونکي ټکي په کوم کوم ټوک کي راغلي دي؟ که پر هـر ټوک د پرله پسي شمېرو تر څنـګ د را غلو ټکو د سر تورو يادونه هم وسي، دا کار به بې شکه له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه او چټکه موندنه کي ډېر لوی کومــک وکي. سرېېره پردې ځينو نوو قاموسو د اړوندو ټکو د اساني او چټکي موندني په مقصد، د هغو د سر توري د قاموسو د پاڼو پر دننه څنډو هم، په روښانه او غټو تورو ليکلي وي، چي له لوستونکو سره د بې ځايه سرخوږي په له منځه وړلو او وخت بچتولو کي ډېره مرسته کوي. په ايراني فرهنګو کي د «فرهنګ عميد» دري ټوکه دوره او د عباس آريانپور او منوچهر آريانپور « فرهنګ دانشګاهی انګليسی – فارسی» د دغه ډول قاموسو له ډلي څخه دي.

ج) هغه قاموسونه، چي پر ويبپاڼو يا اينټرنيټپاڼو خپاره سوي وي.

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) هغه قاموسونه، چي کليمې او ماناوي دواړه پکښي ليکلي سوي وي (تر ټولو عام قاموسونه).

ب) هغه قاموسونه، چي پر قاموسي سرټکو او ماناوو سرېېره ځيني نوري کليمې هم را نغاړي (په دې ډول قاموسو کي د را غونډو سوو سرټکو تر څنګ د هغو ټکو يادونه هم کيږي، چي د مانا له اړخه سره تړلي وي).

۶- د کاروونکو د څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) ايا قاموس د هغو کسانو د پاره ليکل سوی دئ، چي ګرده په يوه ژبه خبري کوي؟

ب) ايا قاموس د هغو ځانګړو ډلو ويونکو ته کښل سوی دئ، چي په دوو ژبو خبري کوي؟

ج) ايا قاموس په نړۍ کي د ژبي د ټولو زده کوونکو د استفادې له پاره ليکل سوی دئ؟

۷- د استفاده کوونکو د زده کړي او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) ژبپوهان او د ژبې نور ماهران.
ب) په لیک لوست پوه غټان (بالغان).
ج) د ښوونځییو زده کوونکي.
د) کوچني هلکان.
هـ) د ژبې نور زده کوونکي.

۸- د کارونې یا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د ډیکوډینګ (decoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یانې په خپله ژبه د بهرنۍ ژبې د یوه متن یا ټکي د مانا پوهېدل.
ب) د اینکوډینګ (encoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یانې په بهرنۍ ژبه د خپلې ژبې د یوه ټکي یا متن ژباړه؛ د کلیمو سم استعمال او لوست ورکوَنه. (Atkins and Rundell 24-25)

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله په «کلیمې، مانا او لغتنامه...کې» د قاموسو د دغو دوو لویو ډولونو یادونه کوي:
- ځانګړي یا انتخابي قاموسونه (Selective Vocabularies)
په دې ډله کې د ساینس، سپورټ، حقوقو، طب، ټیکنالوژۍ، اقتصاد، ارواپوهنې او داسې نورو په څېر اختصاصي قاموسونو نومونه اخلي.
- جامع یا هر اړخیز قاموسونه (Comprehensive Vocabularies) چې د ژبې عمومي قاموسونه پکښې شامل دي.

د عمومي او اختصاصي قاموسو ځینې ځانګړتیاوې

البته د ژبې عمومي قاموس له هغو اختصاصي یا انتخابي قاموسو څخه ډېر توپیر لري، چې د یوې ځانګړې څانګې د مشخصو ټکو، ترکیبو، تعبیرو او اصطلاحاتو د ښنې او سپړنې له پاره لیکل کیږي. د ژبې د عمومي یا هر اړخیزو قاموسو پرخلاف، په اختصاصي یا انتخابي قاموسو کې زیاتره د اړونده اصطلاحاتو او ترکیبو تخصصي او مسلکي اړخو او د هغو تشریحي بیان ته پام اړول کیږي؛ او د موضوع له پلوه ترلې یا نیژدې اصطلاحات د کراس ریفرینس په مرسته، په بېلابېلو ځایو کې اوډل کیږي. په عامو قاموسو کې د ژبپوهنې، په تېره بیا لغتپوهنې له عمومي رمزونو او ظرافتونو سره سروکار وي؛ په داسې حال کې چې په اختصاصي یا مسلکي قاموسو کې، د را غونډو سوو اصطلاحاتو په اړه د ډېرو دقیقو او تخصصي مالوماتو وړاندې کولو ته پام کیږي. په بله وینا، عام یا هر اړخیز ژبني قاموسونه زیاتره د ژبپوهنې او لغت پوهنې پر اساساتو متکي وي؛ حال دا چې د تخصصي یا انتخابي قاموسو په لیکنه او تألیف کې، د ژبپوهنې او لغتپوهنې د پراخ او دقیق استعمال پر ځای، تر ډېره حده د مربوطې څانګې له تخصصي او مسلکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مالوماتو او جزییاتو څخه استفاده کیږي. په دغه راز فرهنګو کي د کلیمو او اصطلاحاتو له ګرامري ډول یا کټګوری؛ لکه اسم، صفت او داسي نـــورو پرته، ډېرو دقیقو او جزیي ګرامري اړخونو ته توجه نه کیږي.

سربېره پر دې، په تخصصي یا انتخــابي قاموسو کي، چي ځینو ژبپوهانو او لغتپوهانو د کوچنۍ یا فرعي ژبي په نامه هم یاد کړي دي، د عامو قاموسو نورو ځانګړتیاوو ؛ لکه د کلیمو ریښه پېژندني، تلفظ، املایـي وریانتیونو او داسي نورو مهمو اصولو ته پام نه کیږي. دغه راز فرهنګونه، د عامو ژبنیو فرهنــګونو پر خلاف، چي د عامو خلګو د استفادې په مقصد لیکل کیږي، د ټولنــې د یوې ځانګړې یا مشخصې ډلې د کار اخیستني دپاره برابریږي. په پای کي د دې خبرې یادونه ضروري ده، هر څونه چي قاموسونه اختصاصي او مسلکي بڼه پیدا کوي، په هغونه اندازه د قاموس لیکوونکو او لوستونکو تر منځ واټن او ربړ لږیږي؛ ځکه دواړي خواوي په اسانۍ سره یو د بل په بیان، اړتیاوو او غوښتنو پوهېږي؛او په دې توګه د کلیمو د شکلي او مانوي التباس او راز راز نورو پېچلتیاوو ګچه کمیږي. دلته د علومو د ځینو اختصاصي یا انتخابي قاموسو یادونه کوو، چي لوستونکي یې د ژبو له عمومي یا هر اړخیزو قاموسو سره پرتله کړي:

فرهنگ حقوق

ترمینولوژی حقوق

فرهنگ سیاسی

واژه نامۀ سیاسی و اجتماعی

فرهنگ اصطلاحات نوین

قاموس اقتصاد

لغات عامیانۀ فارسی افغانستان

د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس

فرهنگ ادبیات فارسی دری

Dictionary of Economics
Dictionary of Business
Dictionary of Economic Terms
Dictionary of Sociology
Dictionary of Science and Technology
Dictionary of Proverb
Dictionary of Legal Terms
Law Dictionary
A Dictionary of International Law

او داسي نور.

په انګرېزي قاموسو کي د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې ځينو ژبپوهانو په قاموسو کې د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه په دې ډول ښوولي دي:

۱- ساده ټکي(Simple Words) چې هغه هم پر دې ډلو ويشل کېږي:

الف) لغوي کليمې(Lexical Words) لکه اسم، فعل، صفت، قيد، ږغونه (د ږغ توري).

ب) ګرامري ټکي (Grammatical Words) يا وظيفوي کليمې(Function Words) چې په هغو کې ادات، د ارتباط توري، ضميرونه، مرستندويه فعلونه، اشاري ضميرونه او آرټيکلونه شامل دي.

۲- څو کليمه يي محاورې (Multi Words Expressions, MWEs) يا هغـــه ترکيبــونه، چې مـــانـــا يـــې د اجـــزاوو تر مجـــمـــوعـــې پراخـــه او لـــويـــه وي؛ لـــکـــه:

Kick the bucket ،kith and kin ،birds of the feather او داســـي نـــور. پـــه داسي حال کې، چې ځيني لغت پوهـان ژبنييو اصطلاحاتو (Idioms)تـه پـه همدې صفت قـايل دي؛او په هغو کې دغـو ډولو ته ځای ورکوي:

الف) عبارتي اصطلاحات (Phrasal Idioms)

ب) مرکبات يا ترکيبونه (Compounds)

ج) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs)

د) د مرستندويه يا کومکي فعلو جوړښتونه (Support Verb Constructions)

هـ) ثـابت او ثـــابت وزمه عـــبارتـــونه (Fixed & Semi-Fixed Phrases)

ځيني ثابت عبـــارتونه لـــکه: ham & eggs, knives, forks & spoons, kith & kin

او داسي نور، د ترکيبو په څېر هم کارېږي.(Atkins and Rundell 167)

۳- مخففات يا اختصارات، چې هغه هم پر درو ډولو وېشي:

الف) الفبيټيزم(Alphabetism)

ب) اکرېنيمونه(Acronyms)

ج) انقباضونه يا لنډونې(Contractions)

۴- جزيي يا ټوټه يې ټکي(Partial Words)چې په هغـو کې دغـه ډولـونه شامـل دي:

الف) تړلي يا ناخپلواکي موښلونې(Bound Affixes)

لکه impossible ،attainment او داسي نور. په اوسنييو انګرېزي قاموسو کـې دغه راز تړلو صرفي ضميمو يا موښلونو ته ډېر لږ د يوه بېل يا خپلواک قاموسي سر ټکـي ځای ورکـوي.

ب) توليدي موښلونې(Productive Affixes)لکه: Ex-wife ،Ex-mayor او هغـه ترکيبـونـه چې د anti, de, un او داسي نورو مختاړو(prefixes)په مـرسته ترلاسه کـېږي؛ لکـــه: undoutful, anti-war, decentralized او داســي نـــور.

ج) يوځای کوونکي شکلونه (Combining Forms) يا دوه بېل لغتـونه، چې د يـوه هـايفن (-) په مرستـه سره يـــو ځـای کـيږي؛ لـــکـــه: one-eyed, one-legged, heart-stricken vinyl-covered, او داسي نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله "Multiword Verbs" تر عـــنوان لاندي د دغـو فعـلو یـــادونه کړې ده:

الف) هغه فعلونه، چي اضافه توري یې ملګـرى کـوي (Prepositional Verbs) لکـــه:

call for(john), look at(him), ask for, believe in, care for, deal with, refer to او داسي نور. لکه څنګه چي لیدل کیږي، د داسي فعــلو په پاى کي تل د مفعول یـــادونه کـــیږي.

ب) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs) چي کېداى سي په پاى کي یې مفعــول راغلئ وي. داسي فعلونه کېداى سي متعدي (transitive) بڼه ولري؛ لکه:

bring up, look up etc.

یا لازمي بڼه ولري؛ لکه:

give in, sit down etc.

ج) هغه فعلونه، چي د ادات لرونکو فعلو او عبارتي فعلو تر منځ د پُله بڼه ولري؛ لکه:

check up on (my friend), get away with (that), stand up for (your rights) etc.

(Jackson and Amvela 75)

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکي زېرمي: دخیل او مفغن توکي (مفغنات)

الف) دخیل توکي

لکه څنګه چي پوهېږو د نړۍ ژبي تل د سیاسي، فرهنګي، اجتماعي او اقتصادي بدلونو په ترڅ کي یو پربل ډول ډول اغېزي ښندي. هره ژبه له اړتیا سره سم د نورو ژبو ځیني توکي، ترکیبونه او اصطلاحات اخلي؛ او په بدل کي یې د خپلي ژبي ځیني نورو ژبو ته ورکوي. د نړۍ د بېلابېلو ژبو او فرهنګي جریانو ترمنځ دا راکړه ورکړه له پېرییو پېرییو څخه روانه ده؛ او تر هغه مهاله به همداسي جاري او ساري وي، چي بېلابېل ملتونه خپل ژوند او موجودیت ته دوام ورکوي. پښتو ژبي ته هم د دې فرهنګي راکړې ورکړې په لړ کي له اوستـــا، سنسکریت، هندي، پهلوي، هیندکو، پارسي، تورکي، عربي او نورو ژبو څخه ځیـنـي تکـي، ترکیبونه او اصطلاحات راغلي دي، چي اوس زموږ په ژبه کي تر ډېر اوږده استعمال وروسته، د پښتو نه بېلېدونکي او ګران بیه پانګه ګڼله کیږي. د پښتو په ګډون باید د هري ژبي قاموس لیکوونکي د دغه راز توکو و را غونډولو او خوندي کولو ته ټینګ پام وکي. البته ددې خبري مانا دا نه ده، چي د نورو ژبو نا اشنا او غیرضروري توکي، تعبیرونه او اصطلاحوي باید بې دلیله په پښتو فرهنګونو را ګډ کړل سي؛ بلکي د دې خبري مانا دا ده، چي د پښتو فرهنګونو مؤلفان باید هغه دخیل الفاظ، ترکیبونه او اصطلاحات هرومرو راټول او تشریح کړي، چي زموږ د عام و خاص په خبرو او لیکـنو کي په پېخر استعمالیږي لکه دین، مذهب، ایمان، نکاح، طلاق، میراث، جهاد، قاضي، ملا، سیاست، دولت، حکومت، قضا، عکس، ساعت، خان، خاندان، خانم، کومک/ کمک، قشله، قاغوش، جرګه، لوټ، وجاړ، شوده، سوډر، ډول، کړکۍ، چنډڼ، ګوبی، بېنډۍ، پتنوس، سماوار، لابراتوار، موټر، کمپیوټر، پاسپورټ، ویزه، بایسکل، موټرسایکل، رادیو، تلویزون، کپیټالیزم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوسیالیزم ، کلونیالیزم، ګلوبالیزم، میکانیزم او داسي نور، چي له بېلابېلو ژبو څخه د زمانو په اوږدو کي، پښتو ژبې او ادب ته را ننوتي دي؛ او اوس د دې ژبې نه بېلېدونکي برخه ګڼله کیږي. په دې ډله کي ځینو ټکو ته، له پښتو سره د ګډي اریایي ریښې د لرلو په سبب، حتا د پردو ټکو په سترګه نه کتل کیږي، نو ځکه یې روزنه او پالنه نور ډېره ضروري بریښي.

ب) مفغن ټکي (مفغنات)

په پښتو قاموسو کي د دې ژبې تر سپېڅلو او دخیلو ټکو وروسته، پښتو سوي یا مفغن ټکي ډېر لوی ځای لري . مفغنات یا په پښتني کتو کي ایشبدلي کلیمې، هغه ټکي دي چي په پښتني ټولنه کي یې د خپل اوږده تابعیت پر بنسټ له شکلي او مانوي(معنوي) پلوه لږیا ډېر بدلون موندلئ دئ؛ او اوس د پښتو ژبې د لغوي زېرمي ډېـره ارزښتناکه او نه جلا کېدونکي برخه ده.

د مفغناتو ډولونه

په پښتو قاموسو کي د مفغناتو د سمـــي پېژندني دپاره باید د پښتو د بابا-لـوی استاد علامه عبدالحـــي حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د عالمانه څېړنو په رڼا کي دغو ډولونو ته بشپړ پام وسي:

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

مانوي مفغنات هغه پردي ټکي دي، چي خپل اصلي حالت یې لږ او ډېر ساتلئ وي؛خو مانا یې څه نا څه اوښتې وي. دې ډول ټکو په پښتني چاپېر(محیط) کي داسي نوي ماناوي او مفهومونه موندلي دي، چي له خپلي اصلي مانا/ ماناوو سره ټینګ اړیکی یا نیژدې والی لري؛ د مثال په توګه د «بشر»کلیمه، چي په عربي ژبه کي د انسان د ظاهري پوست پـــه مانا ده؛ خو په پښتو کي دا ټکی د انسان د ټول بدن او وجود په مانا کاریږي؛ چي«بشرکی» یې د تصغیر بڼه ده (حبیبي، <u>سپېڅلي پښتو</u> کد ـ کهـ). د پښتو په لوېدځه (لوېدیزه)لهجه کي د «بشر»کلیمه خورا ډېره استعمالیږي؛ لکه چي وایي: «ته زما بشر یې !» یاني ته د ځان په شان راته ګران یې؛ «خدای دي روغ بشر درکي !» یاني خدای دي جوړ او روغ لره؛ «خوار بشری» یاني خوار ځواکه، «بشر دي ومره !» ؛ « بشر دي سرخوره سه !» ؛«بشر دي خاوري سه !» ؛او داسي نور، هغه ترکیبونه او تعبیرونه دي، چي د «بشر»کلیمه تر عربي ژبې په نسبتاً پراخه او بېله مانا کاریږي (حبیبي، <u>سپېڅلي پښتو</u> کهـ).

دوهم: اوښتي مفغنات

اړول سوي مفغنات هم په خپل وار سره پر دوه ډوله دي: د اوښتو مفغناتو په لـومړي ډلـه کـــي هغه کلیمې راځي ، چي یوازي یې ظاهري جوله څه نا څه اوښتې وي؛ خو خپله اصلي مانا یې خوندي ساتلې وي. د دغه راز ټکو په ظاهري بدلون کي زیاتره د «ش» توری په «ښ» ، د «د» توری په «ل» ، د«چ» توری په «څ» ، د«ج» او «ز»توري په «ځ» ، د «ب» توری په «و» ، د «ن» توری په «ڼ» ، د «ث» توری په «ت» یا خپلو اصلي مخرجو ته په نورو نیژدې ږغونو اوښتي وي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبدست - اودس

اشک - اوښکي/ اوښي

اطاق - هوتاک[اوتاک]

افعي - اپي

بهادر- باتور

بهشت - بهښت

پشت - پښت[نژاد]

تفنگ - توپک/ټوپک

جوان - ځوان

خداوند - خاوند

خرج/ خرچ - خرڅ

خوش- خوښ

روزه- روژه

شاد - ښاد

شادی - ښادي

شور- ښور[ږوږ، غوغا]

شهر - ښهر/[ښار]

فراخ - پراخ

فرشته - پرښته/[پريښته]

فيروزه - پېروژه

گريبان - گرېوان

مثل - متل

معصوم - ماشوم

ميراث - ميرات

هيچ - هيڅ

(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو).

د اړول سوو مفغناتو په دوهمه ډله کي هغه ټکي شامل دي، چي هم يې ظاهـــري جوله اوښتي وي؛ او هم يې په مانا کي بدلون راغلئ وي؛ مثــــلاً «اسي» هغه عربي کليمه ده، چي د عربي له «عاصي» ټکي څخه مفغن سوې ده. عربان دا کليمه د طـــاغي او گوناکار (گنهگار/گنهکار) په مفهوم کاروي؛ خو پښتانه دا ټکی د بخيل، شوم، منحــوس، مــړاوي او پژمرده په ماناوو استعمالوي؛ او «اسگی» يې د تصغير بڼه ده(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو). دغه راز، «عورت» په عربي کي د انسان د وجود هغو ځايو ته وايي، چي پټول يـې لازم وي؛ خـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو له دې ټکي څخه بله کليمه جوړه کړې ده، چې«اورته» نوميږي؛ او د ماينې، ماندينې، ښځې، ميرمنې، کوروالا، کورودانې او داسې نورو په مانا کاريږي. پښتنو وروسته د تورو په اړولو سره له همدې ټکي څخه «اروته» جوړه کړه. وروسته د همدغو مورفالوژيکو بدلونو په لړ کې، له دې کليمې څخه بل ټکي سر پورته کړ، چې نن يې«ارتينه»بولي. د عربي ژبې«نعره» په پښتو کې په«ناره»واوښته. وروسته له همدې ټکي څخه په پښتو کې داسې اصطلاحي جوړې سوې، چې له عربي مانا سره يې هيڅ تړاو نه درلود؛ د مثال په توګه د کندهار او شاوخوا سيمو پښتانه وايي: « پلانۍناره وکړه» ياني هغه نجلۍ يا ښځې د مور او پلار د خوښې او پخو تولنيزو دودونو پر خلاف په خپله د ژوند ملګرى غوره کړ. دغه رنګه په پښتو کې، هغو نظمونو ته هم«نارې»وايي، چې له ملي وزنونو سره سم، د پښتو د ولسي نکلونو په منځ کې ويلې کيږي؛ او زموږ ولسي نکلونو ته لا نوره ښکلا او جذابيت ور بخښي(حبيبي،سپېڅلې پښتو کز).

په دې ډول ګورو، چې له عربي«نعرې» څخه په پښتني چاپېر کې داسې نوي ټکي او اصطلاحات و زېږېدل، چې پر ظاهري جولې سربېره، د مانا له اړخه هم له خپل اصلي عربي ټکي سره، مځکه او اسمان توپير لري.

دريم: منقلب مفغنات

هغه مفغن ټکي، چې په ترتيب او اوډنه کې يې ډېر بدلون راغلئ وي د اِبدال، تخفيف، تزييد، حذف او ترخيم له کبله يې اصلي بڼه ببخي اوښتې وي؛ او په پښتو ژبه کې يې نوی رنګ اخيستی وي؛ لکه منځوی، چې د«ميان» او «منځ»له ټکو څخه پيدا سوی دئ؛ صباح او سبا، سحر او سهار(د دې لغت دپاره ، د پښتو اصلي ټکی ګهيځ دئ)، فاتحه او پاتا، آويزان او الوېزاند، آزمايش او ازماينبت [ازمېښت، ازمويښت يا ازموينه،کاهش او کاهښت، خواهش او خواهښت، خارش او خارښت] او داسې نور، په دې ډله کې دي(حبيبي، سپېڅلې پښتو کز).

ځينو افغان ژبپوهانو په خپلو اثارو کې د بعضو اروپايي ژبپوهانو په پيروی دخيلو ټکو ته د پورسوو يا عاريت سوو ټکو(borrowed words) اصطلاح کارکړېده؛ خو لکه څنګه چې له نامه يې ښکاري دا اصطلاح منطقاً دقيقه نه ده؛ ځکه پور يا عاريت يوازې د هغه څه دپاره معقول او منطقي بربښي، چې بېرته ورکول يې لازمي او ضروري وي؛ په داسې حال کې چې په ژبو کې دخيلې کليمې، ترکيبونه او اصطلاحات تر تابعيت موندلو وروسته د اخيستونکې ژبې نه بېلېدونکې برخه ګڼله کيږي. همدا اوس په انګرېزي کې، چې د نړۍ له خورا علمي، بډايو او ارتو ژبو څخه ده، پر بې شمېره يوناني او لاتيني ټکو سربېره، د جرمني، فرانسوي، هالنډي، ناروېژي، اسپانوي، عربي، هندي، پارسي او نورو ژبو په پېخر کليمې خوندي دي. د انګرېزي ژبې ويوونکي دا کليمې او ترکيبونه په ډېره مينه او وياړ د خپلې ژبې د يوې ژوندۍ او فعالې برخې په توګه په خبرو او ليکنو کې کاروي؛ او هيڅکله د پرديتوب په ګونا د هغو ضايع کولو يا پيکه کولو ته زړه نه ښه کوي. د پور سوو ټکو يا «پور ويېونو» اصطلاح لکه څنګه چې ځينې افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهان يې کاروي، له دې امله هم د تأمل وړ ده، چې د پور په اخيستو کې تل د پور اخيستونکي اراده او نيت نغښتی وي؛ حال دا چې د دغو کليمو په راتګ او رواج موندنه کې له نېږې او توپک څخه نيولې بيا تر سياسي، اجتماعي، فکري، فرهنګي او اقتصادي اغېزو پورې ګرده ارزښتناکه ونډه لري. په بله وينا، د دې کليمو په دود بدو کې تل د پور اخيستونکي د غوښتني او هوډ پر ځای د زورورو او پياوړو ملتو ارادې نغښتې دي. د همدې استدلال پر بنسټ، د «پور وييونو» يا «عاريت سوو ټکو» اصطلاح، لکه څنګه چې ځينو نورو اوروپايي ژبپوهانو هم نه ده خوښه کړې، چندان خريدار نه لري.

بېلابېلو ژبو ته ورغلي کليمې، ترکيبونه او اصطلاحوي د زمانې په تېرېدو سره د نوو کليمو په بڼه، پښت پر پښت داسې نوې بچې زېږوي، چې په پای کې د اصلي يا لومړۍ ژبې ويوونکو ته کاملاً نا اشنا برېښي. پښتانه پوهېږي، چې د پارسي «خرج/ خرج» پښتنې چاپېر ته په را ننوتو سره په «خرڅ» واوښت؛ او اوس له همدې مفغن ټکي څخه په پښتو کې د خرڅوونکي (پلورونکي)، خرڅيلاو/ خرڅلاو، خرڅه (خرچه، مصرف يا لګښت)، خرڅاوو يا خرڅي (خراج، لاس خلاصی، لګوونکی، مصرف کوونکی)، خرڅښت، خرڅېدنګ، خرڅوَنګ، خرڅېدل، خرڅول، خرڅېده، خرڅګير (په بندرونو کې د ماليې يا محصول مامور)، خرڅون، خرڅونی، خرڅېدونکی (مال، جنس، متاع)، خرڅندويه او داسې نورو په شان راز راز ټکي او ترکيبونه جوړ سوي دي، چې هر يو يې د پښتنو په بېلابېلو سيمو کې، د خلګو په ورځنيو خبرو او محاورو کې کارېږي.

په دې توګه بايد د پښتو قاموس ليکوونکي په خپلو اثارو کې پر «پلورل» سربېره د «خرڅ» له مفغن ټکي څخه جوړ سوی مصدر «خرڅول» او له هغه څخه ټولو راوتلو مشتقاتو ته ځای ورکړي. دا کار نه يوازې د ټولنيز ژوندانه يوه څرګنده او مُبرمه اړتيا ده؛ بلکې د پښتو ژبې د لغوي، ادبي او علمي پانګې د بډاينې او بشپړتابه په لار کې، يو ارزښتناک ګام دئ.

قاموس ليکوونکي د هغو احساساتي، تنګ نظرو او متعصبو شاعرانو، ليکوالو او حتا ژبپوهانو په څېر نه دي، چې د ژبې د «سوچه کولو» پر لېونې خره سپاره وي؛ او د خپلې ژبې ډېرې ګران بيه لغوي زېرمه يوازې د پردی ريښې په ګونا له پامه غورځوي. لکه څنګه چې مخکې هم دې خبرې ته اشاره وسوه، ژبه د يوه بدلېدونکي ټولنيز موجود په توګه تل د ټولنې له تحولاتو او پرمختګونو څخه رنګ اخلي. د هرې ژبې په وده او پرمختګ کې د خپلو ټولنيزو او طبيعي بدلونو تر څنګ ان د شاو خوا سيمو ژبې او کولتوري جريانونه هم ډېره ارزښتناکه ونډه لري؛ د مثال په ډول د سيمې له بېلابېلو ژبو سره د پښتو نيژدې اړيکې، په حقيقت کې د هغې ګډې ادبي، علمي او فرهنګي جغرافيې په مانا دئ، چې ټولې ژبې او فرهنګي جريانونه يې يوله بله اغېزمن کړي دي. پښتو د همدې فرهنګي راکړې ورکړې په بهير کې ډېر پارسي لغتونه اخيستي دي؛ لکه درخته، سبب، سايه، سبزي، رود، درياب، بيرون، دروازه او ډېر نور، چې اوس د زياترو پښتنو په ورځنيو خبرو، مرکو او ليکنو کې په ډېره مينه او خوښۍ استعماليږي. افغاني پارسي (دري) هم له پښتنو سره د خپلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيژدې او ټينــګې فرهــنګي راکړې ورکړې په لړ کې، ډېرې پښتو کليمې اخيستي دي، چې زموږ ډېرى پارسي ژبي وروڼه يې بې تعصب او تنګ نظرۍ په خپلو خبرو او مرکو کې کاروي؛ لکه: «پُت = پَت»، «ګدود = ګډوډ»، «جور = جوړ»، «توته = ټوټه»، «تـوته توته = ټوټه ټوټه»، «دند = ډنډ»، «جګره / جګـله = جـګړه»، «تکره / تکله =تکړه» ، «انديــوال =انډيوال»، «چتل =چټل» چمتو ، هرومرو...او په سلګونو پښتو نومونه لکه ميرويس، زلمی، زمری، زمريالی، ننګيالی، توريالی، سپوږمی، ملالۍ، ګلالۍ، توروپکۍ، خاتول(اصلاً غاټول)، رنا (اصلاً رڼا)، مينه، شغله، پلوشه ، لمبه، ولوله او داسي نور. سربېره پر پرېمانه عربي او پارسي ټکو، له تورکي څخه هم زموږ ژبي ته ځيني کليمې رانوتي دي؛ لکه کومک، خانم، قشله، قاغوش، جرګه، ولس، خان او داسي نور يا پتنوس، سماوار، پروسه او داسي نور چي له روسي څخه پښتو او دري ته راغلي دي؛ او اوس زموږ په ژبه او ادب کي مزبوتي ريښې لري. پښتنانه قاموس ليکوونکي بايد د دغه راز ټکو په راغونډولو او خوندي کولو کي، چي هره ورځ زموږ په خبرو او ليکنو کي استعماليږي، هر اړخيزې هڅې وکړي؛ ريښې او تاريخي بدلونونه يې روښانه کي.

بې شکه چي د علمي او اکاډيميــــکي فرهنګ ليکني کار يوازې د دخيلو او مفغنو ټکو په را ټولولو، نه بشپړيږي. د دغه راز ټکو او ترکيبو ريښه پېژندنه او تاريخي بدلونونه هغه بله مهمه او اساسي مسأله ده، چي قاموس ليکوونکی يې بايد سپړلو او شنلو ته په ټينګه ځير سي؛ ځکه ډېرځله دکليمو شکلي يووالی لوستونکي ناسم لوري ته بيايي؛ او په پای کي يې تېروتني ته اړباسي.

په قاموسو کي د دخيلو او مفغنو کليمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو ټکو د پېژندګلوی اړتيا

په قاموسو کي د دخيلو او مفغنو ټکو د را غونډولو تر څنګ بله مهمه او ضروري خبره د هغو د سپېڅلو او اصيلو پښتو ټکو پېژندګلوي ده. لکه څنګه چي پوهېږو ځيني دخيل ټکي او مفغنات په پښتو کي خپلي سپېڅلي کليمې هم لري. قاموس ليکوونکو ته ښايي، چي دغه راز ټکي هم د مفغنو ټکو په شرحه کي ياد کړي؛ او هم يې د بېلو قاموسي سرټکو په توګه په خپل اصلي رديف کي ثبت او تشريح کړي؛ مثلاً د «کميس»کليمې په شرحه او بيان کي بايد له يوې خوا دا اړخ روښانه سي، چي دا کليمه د عربي ژبې له « قميص» څخه مفغن سوې ده؛ او له بلي خوا بايد د دې کليمې تر څنګ د هغې سوچه او سپېڅلې پښتو کليمه ياني« خت»هم د يوه بېل قاموسي سرټکي په توګه له خپلو ټولو اړونده تشريحاتو او ځانګړتياوو سره يو ځای، لوستونکو ته ور وپېژندل سي. «سهار» يو بل مثال دئ، چي د عربي د «سحر» ټکي پښتو سوې بڼه ده؛ خو په پښتو کي يې اصيل ټکی«ګهيځ» دئ، چي قاموس ليکوونکی يې بايد له يوې خوا د«سهار» په تشريح کي يادونه وکړي؛ او له بلي خوا يې د يوه جلا قاموسي ټکي په توګه له ټولو لازمو توضيحاتو سره ثبت کړي(حبيبي،«د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي ؟» ،۲). مزدک/ نمزدک (په پارسي کي مزګت او په کوردي/کُردي کي مزګوت) هم د پښتو اصيل ټکی دئ، چي تر اوسه پوري په مروتو کي کاريږي؛ خو د نورو سيمو پښتنانه اوس د هغه پر ځای د مسجد ، ماجت يا جومات ټکي استعمالوي (رشاد ۱۰۰-۱۰۱). وګړي، هڅه/ هاند/ هلي ځلي، لګښت او داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور هم له دغه راز سپېڅلو پښتو ټکو څخه دي، چي قاموس ليکوونکی يې بايد نه يوازي د مستقلو ټکو په بڼه؛ بلکي د اړونده مفغنو او دخيلو ټکو (خلک/ خلگ، ولس، کوښښ/ تلاښ، خرڅ) تر څنګ هم د ژونديو نظايرو او لازمو تشريحاتو په وړاندي کولو سره يادونه وکي. په پښتو کي د داسي ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو شمېر تر اند وتلئ دئ.

په قاموسو کي د کراس - ريفرينس په مرسته له مروجو دخيلو يا مفغنو ټکو سره د پښتو د سوچه او اصيلو ټکو يو ځای کول، نه يوازي د پښتو ژبي د لغوي زېرمي په پراخوالي او بډاينه کي لويه برخه اخلي؛ بلکي د دغه راز سپېڅلو ټکو د پېکه کېدو او هېرېدو مخه هم نيسي.

د مفغنو ټکو په املا کي د ګډوډۍ مخنيوی

د مفغنو او دخيلو ټکو په نوو املاوو کي بايد تر وسه وسه هڅه وسي، چي د خپلي ژبي يا نورو نيژدې ژبو له اصيلو ټکو سره د ګډوډېدو يا التباس ستونزه پېښه نه کړي؛ لکه قوم/ قام چي موږ يې د عربي «ق»د نه لرلو په سبب د «کام»په بڼه وايو؛ خو د پښتو ژبي له کام (تالو، کومه، حلق)، د پهلوي/ پارسي ژبي له کام (غوښتنه، هيله، موخه، نيت، هدف، مقصد، پلان)، د سنسکريت له کام (غوښتنه، هيله، موخه، هدف، مقصد، نيت، پلان، مينه، محبت، عشق، الفت)، د هندي، اوردو، پنجابي او ځينو نورو هندي الاصله ژبو له کام (کار، کسب، دنده، وظيفه، کاروبار، خواري، غريبي، خدمت، چوپړاو داسي نور)سره ژور التباس پيدا کوي. يا د قانون ټکی که د پښتنو له تلفظ سره سم د «کانون» په بڼه وکښل سي، د پارسي ژبي له کانون (مرکز، کوره، بټۍ او داسي نور)سره د ګډوډېدو لوی سرخوږی او سرګرداني را ولاړوي.

په قاموسو کي د را غونډېدو سوو کليمو د سم تلفظ ارزښت او بېلابېلي لاري

د قاموس ليکني نوي مېتودالوجي/ مېتودولوژي له فرهنګ ليکوونکو دا غواړي، چي په خپلو اثارو کي د راغونډېدو سوو ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو د وينګ سمه او کره لاره وښيي. هغه قاموسونه، چي د کليماتو د تلفُظ (وينګ) اسانه او ساده لاره نه وړاندي کوي، بې شکه لوستونکو تــه د کليمو د سم او دقيق تلفُظ د پېژندني په کار کي لوی مُشکلات پېښيــږي. په قـاموسو کي د سم او کره تلفُظ ښوول پر پښتو ژبي سربېره، د نړۍ په نورو ژبو کي هم خورا لويه او مهــمه مسأله ده؛ د مثال په توګه په پاړسي ژبه کي د جلد (پوست، پوټکــی، د کتاب يا کتــابچي پوښ) ټکی دېر پاړسي ژبي خلګ د جيم په پېښ ياني د «جُلد juld»په بڼه تلفظ کوي؛ حــال دا چي سم ډول يې د جيم په زېر (جِلد jild) دئ. همــدغه راز د «عــرفان» عــربي ټکی چــي د پېژندني، خدای پېژندني يا معرفت په مانا دئ، د پاړسي ژبي پر زياترو عامو خلګو سربېره يې ان ځيني لوستي او پوه کسان هم د «ع» په پېښ ياني د «عُرفان urfān» په بڼه تلفظ کــوي؛ په داسي حال کي چي سم ډول يې د «ع» په زېر ياني د «عِرفــان irfān» په بڼه دئ. « هــراس»يوه بله پاړسي کليمه ده، چي زموږ ځيني پاړسي ژبي هيــوادوال يې د «هـ»په زېر ياني د «هِـراس hirās»په بڼه وايي؛ حال دا چــي سم شکل يــې د «هـ» په زوَر (هَراس

(c) ketabton.com: The Digital Library

haráś) دئ. «اناث» عــربي ټکی هم له همدې ډلې لغتو څخه دئ، چې اصــلاً باید د «الف» په زېر سره وويل ســي؛ مګــر ډېرى خلګ يې د عربي تلفظ پرخلاف د «الف» په پېښ ياني د «اُنــاث unáś» په ډول وايــي. د عربي ژبې ثَــبات (sabā́t) هم دا حــالت لري، چې زياتــره خــلګ يې د ثُبـات(subā́t) په بڼه تلفظ کوي. ايرانيان د ګومان ټکی، چې اوس په پښتو او پاړسي دواړو ژبو کې کــارېږي، د «ګ» په زْوَر د «ګمان gamā́n» په بڼه وايي. همدغه راز ايرانيان په تېروتني سره د «عراق Irā́q» عربي کليمه، چې پر عربي سربېره په ځينو نورو اريايي ژبو کې هم د عين په زېر(عِراق) سره ويله کيږي، د عيــن په زْوَر(عَراق Arā́q) سره وايي. له بله پلوه په پاړسي کې د «نخست» کليمه د نون په زْوَر او د نون په پېښ دواړو بڼو سمه ګڼله سوې ده. دغه راز، د «حسب» عربي ټکــی د سين په زْوَر او سکون دواړو بڼو سم بلل سوی دئ. په اوردو ژبه کې د اُصول، حُکــومت او حُضور په شان عربي ټکي، د اصلي عربي قاعدې پرخلاف د «اَصول asúl» ، «حَکومت hakumát» او «حَضور hazúr» په بڼه ويل کيږي. سره له دې چې کليمې، عبارتــونه، ترکيبونه او ژبنــي اصطلاحات د خپلو تاريخي، محيطي او نورو بدلونو په ترڅ کې، د ژبو او حتا لهــجو په بېلوالي سره بېلابېلې بڼې او جولې خپلوي؛ اما فرهنګ ليکوونکی بايد هرومرو په قاموسو کې د دغه راز ټکو سم او دقيق تلفظ په ډاګه کړي، که نه نو خــلګ به هېښ پېښ وي، چې د دغـــه راز کليمو د کره تلفظ موندلو دپاره دکومې ژبې د ويونکو پر پْله پل کښېږدي؛ ځــکه «اصـــول» ، «حکومت» ، «حضور» او دا سې نور پر عربي سربېره په ډېرو نورو ژبو کې هم کارېږي.

د اوروپايي ژبو ، په تېره بيا انګرېزي ژبې په قاموسو کې د کليمو د دقيقو او معياري تلفظو د وړاندې کولو اړتيا تر نورو ژبو هم ډېره زياته جدي ده. لکه څنګه چې پوهېږو په انګرېزي ژبه کې د ځينو ټکو په جوړښت کې بعضي توري صــامت يا بې ږغه دي؛ مثـــلاً د «جج judge» او «اکناليج acknowledge» په کليمو کې د «d» توری، په «نب knob» او «نايف knife» ټکو کې د «k» توری، پــه «رايټ write» ټکي کې د «w» توری، په «اينډايټ indict» ټکي کې د «c» توری، په «اُوټم autumn» کې د «n» توری بې ږغه دئ. په انګرېزي کې د کليماتو د سم او کره تلفظ د پېژندنې ستــونزه د دغه راز مثالو په وړاندې کولو سره نه ختميږي. په دې ژبــه کې سربېره پـــر بې ږغه تورو دا سې ټکــي تر شمېر وتلـــي دي، چې د تلــفظ او امــلا تر منځ يې خورا زيات توپير ليدل کيږي؛ د مثال په ډول د کرنل (هغه عسکري منصبدار، چې موږ يـې په افغانستان کې ډګروال بولو) کليمه د «colonel» په بڼه ليکي؛ خو د «کرنل Kərnal» په ډول يـې وايي. «ستيفن Stephen» کليمه د ډېرو انګرېزي او اوروپايي نومو يوه برخه ده؛ خو په انــګرېزي کې دا کليمه د املا پر خلاف د «ستيوون Stivan» په بڼه تلفظ کوي. د پاړسي ژبې ځيني ايراني او افغاني ژباړونکي په ميډيا کې دا نوم په تېروتني سره د انګرېزانو د اصلي تلفـظ پر خلاف، د «ايستيفان Istifā́n» په بڼه ليکي او وايي. دغه راز، په انګرېزي ژبه کې ځيني دا ســي ټکي سته، چې «حال present» ، « ماضي past» او وصفي وجه يا د فعل دريم حالت « participle past» يې د دې ژبې د ګرامر د عمومي قاعدې پر خلاف په يوه ډول کښل کيږي، چې د ګرامر يا ژبنود له پلوه يې د بې قاعده فعلو په نامه هم يادوي؛ مګر سره له دې املايي يوشان والي هم په يوه راز نه تلفظ کيږي؛ مثلاً د

(c) ketabton.com: The Digital Library

«رییډ read»(ویل،لوستل) ټکی، چې د فعل دریم حالت یې له حال او ماضي حالتو سره د بشپړ یو رنګ والي سره سره د «ریډ red» په بڼه تلفظ کیږي. د دې ترڅنګ په انګرېزي کې ځیني ټکي د صفت په حالت کې د دې ژبې د ماضي فعل د عامي قاعدې پرخلاف، په کاملاً بېله بڼه تلفظ کیږي. پوهېږو چې په انګرېزي کې معمولاً د عادي فعل ماضي حالت له مصدر سره د «d» یا «ed» وروستاړي په زیاتولو سره جوړیږي؛ لکه «worked» چې له «ورک work» مصدر سره د «ed» وروستاړي تر موښلولو ورسته لاسته راځي؛ خو د دې ډول ماضي فعلو تلفظ له هغو ټکو سره په وینګ یا تلفظ کې ډېر توپیر لري، چې په ګرامري لحاظ د همدې قاعدې له مخې جوړ سوي دي؛ اما په خبرو او مکالمو کې د صفت په بڼه کاریږي؛ لکه «لرنید learned» (پوه، پوهاند، عالِم، لوستی، بامهذبه، رسېدلئ، هوښیار) چې د «لرن learn» (زده کول) له ټکي څخه د «ed» شاونـدي په زیاتولو سره جوړ سوی دئ یا «کروکید crooked» (کوږ، نابرابر، ناهوار، چمباز، ټګ) چې له «کروک crook» سره د «ed» ورستاړي د یوځای کولو په مرسته جوړ سوی دئ. په انګرېزي کې د داسي ټکو شمېر خورا ډېر زیات دئ، چې را ټولول یې ډېر وخت او لویه څېړنه غواړي.

سربېره پر دې، په انګرېزي ژبه کې هم د نړۍ د نورو ژبو په څېر داسي کلیمې ډېري دي، چې خلګ یې په بېلابېلو ډولونو تلفظ کوي. بې شکه په داسي شرایطو کې د ژبې ټول زده کوونکي، په تېره بیا بهرنییان له لویو ستونزو سره مخامخ کیږي، چې حل یې باید یوازې د ژبې په علمي او اکاډیمیکو قاموسو کې ولټول سي؛ د مثال په توګه د یوولس ټکی د آلیون (alevə́n) او (Ilevə́n) په بڼه؛ د پوښتني یا مسألې په مانا د "issue" کلیمه د ایشو (išú) او ایسو (isú) په بڼه یا د (financial) ټکی چې ځیني یې د فیننشل (finanšəl) په بڼه او ځیني نور یې د فاینـنشل (fā́inanšəl) په ډول تلفظ کوي.

په برتانوی انګرېزي کې د داسي ټکو شمېر لږ نه دئ، چې ان د انګلستان په بېلابېلو سیمو کې هم په جلا جلا ډولونو ویل کیږي. که د تلفظ له دې ستونزي سره د امریکایي، کاناډایي، استرالیایي، هندي، پاکستاني، هانګانګي، نایجیریایي، جمېکایي او داسي نورو انګرېزي تلفظو بېلوالی او رنګارنګي هم یو ځای کړو، بیا نو یوازي په انګرېزي ژبه کې د بېلابېلو تلفظونو د پېژندني موضوع د یوه لوی کتاب په ګچه پراخي څېړني او شنني ته اړتیا لري. دلته یوازي د برتانوي او امریکایي انګرېزي په تلفظو کې د توپیر څو مثالونه وړاندي کوو:

انګرېزان د اعلان یا اشتهار د پاره د اډورټیسمینټ (advertisement) کلیمه استعمالوي؛ خو امریکایان همدا کلمیه د اډورټایزمینټ په بڼه تلفظ کوي یا آفتن (often)، چې انګرېزان یې له «ټ» سره وایي؛ مګر په امریکایي تلفظ (آفن) کې یې «ټ»، حذف سوې ده یا شېجول (schedule) چې انګرېزان یې د کاف پرځای په «ش» تلفظ کوي؛ خو په امریکایي تلفظ کې یې د «ش» پرځای «ک» ویل کیږي (سکېجول).

دلته مو دا څو بولګې او مثالونه د دې د پاره وښوول، چې په قاموسو کې د کلیمو د سم او کره تلفظ نه ښوول، خلګ له خورا ډېرو سرګردانیو او سرخوږیو سره مخامخ کوي؛ او د علمي فرهنګو په مرسته د هري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې د کلیمو د سم تلفظ پېژندنه، د معاصري قاموس لیکنې له ډېرو ضروري اړخونو او ځانګړتیاوو څخه ګڼل کیږي.

د نورو ژبو د قاموسو په شان، د پښتو قاموسو د تألیف له هماغه پیل څخه تر اوسه پورې د کلیمو د تلفظ ښوولو د پاره له ځینو لارو چارو ګټه اخیستل سوې ده. ځینو مؤلفانو لکه اروښاد محمد ګل خان مومند (۱۲۲۳- ۱۳۴۳ش) په خپل «پښتو سیند» او محمد ګل نوري په خپل «نور اللغات» کې، چې پښتو ټولنې د «پښتو قاموس» په نامه یاد کړی دئ، د عربي قاموسو د تلفظ ښیني مېتود غوره کړی دئ. د تلفظ ښوولو دې لارې عامو لوستونکو ته د را غونډو سوو کلیمو د تلفظ پوهېدنه ډېره ګرانه او ستونزمنه کړې ده (و.ګ. «پښتو سیند» او «پښتو قاموس»). د پښتو قاموس لیکنې مخکښانو - محبت خان او الله یارخان په خپلو قاموسو کې د بېلابېلو ټکو د تلفظ د افادې د پاره، هغه لاره اخیستې ده، چې په ځینو پخوانیو پاړسي فرهنګونو؛ لکه «برهان قاطع»، «فرهنګ رشیدي»، «فرهنګ آنند راج»، «غیاث اللغات» او داسې نورو کې باب وه؛ او تر اوسه هم په ځینو پاړسي قاموسو کې دود ده (و.ګ.: برهان قاطع، فرهنګ رشیدي، فرهنګ آنندراج، غیاث اللغات)؛ د مثال په ډول په «ریاض المحبت» کې د «الوتل» مصدر د تلفظ ښوولو د پاره داسې لیکل سوي دي: الوتل بالف ممدوده ولام ساکن و واو مفتوح وتای فوقانی مفتوح و لام ساکن (و.ګ. نواب محبت خان برېښ ۷۹ -۸۰). په «عجایب اللغات» کې د «شپون» کلیمې د تلفظ د پاره داسې راغلي دي: شپون مفرد بشین منقوطه مشموم - فتح قریب به سکون و با فارسی مضموم و واو معروف و نون ساکن بفارسی (الله یارخان برېښ ۷- ۸).

ځینو قاموس لیکوونکو لکه د ایران حسن عمید، ابوالقاسم پرتو او نورو په خپلو اثارو کې د عربي ژبې په پیروی د بېلابېلو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره پر ځینو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد، وړغندي او داسې نورو په شان نخښې ایښې دي؛ مثلاً بازرس (زْرَ)، پیدایش (پَیِ)، پیروز (پِ رُ) او داسې نور (عمید ۱: ۳۵۵، ۵۹۲ و ۲۰۰). البته د چاپ او خپرونو په اوسنۍ کمپیوټري پېرکې د کلیمو پر بېلابېلو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد، وړغندي او داسې نورو نخښو ایښوول څه ګران کار نه دئ؛ خو د بېلابېلو ټکو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تلفظ ښوولو کې له ځینو اسانتیاوو سره سره، د دې لارې لویه نیمګړتیا یې داده، چې نسې کولای د یوه لُغت په تلفظ کې ټول شامل ږغونه، په دقیقه توګه بیان کړي.

ځینو نورو فرهنګ لیکوونکو په خپلو اثارو کې د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره د هموزنه ټکو یادونه کړې ده؛ د مثال په توګه، شرافت او ولایت، دلیل او علیل، عاطل او باطل، لطیف او کثیف او داسې نور. که څه هم د تلفظ ښوولو دا لاره ظاهراً ډېره اسانه او په زړه پورې برېښي؛ خو په عمل کې د دغو دلایلو له مخې چندان د پام وړ نه ده ګرځېدلې:

- په هره ژبه کې داسې ټکي او ترکیبونه خورا ډېر دي، چې د هموزنه ټکو موندنه یې ګرانه یا کاملاً ناممکنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داسي لغتونه هم په پېخر دي، چي هموزنه ټکي لري؛ خو د هغو تلفظ پېژندنه په خپله لويه معما وي. په دې توګه، که قاموس ليکوونکی مجهول په مجهول سره وښيي، هيڅوک يې په مقصد نه پوهېږي.
- دا لاره هم د هغه مېتود په څېر، چي د را غونډو سوو ټکو بېلابېل توري د تلفظ پـه لحاظ تشريح کوی (لکه د سين په پېښن، د رې په زْوَر، د الف په زېر او داسي نور)، د فرهنګونو د حجم د زياتوالي له بابته، چندان ګټوره او په زړه پوري نه ده.

د لعل محمد کاکړ او لوی استاد- علامه حبيبي په ګډ اثر«سپېڅلې پښتو»کي هم د«فرهنګ عميد» په شان، د پښتو کليمو د تلفظ ښيلو د پاره، ځيني نخښې کار سـوي دي، چي د خپل وخت د معيارونو له مخې ډېر ګټور کار ؤ؛ خو د کليمو د کره تلفظ پېژندني له پاره يې څه نوی او پرمختللی مېتود نه ندئ وړاندی کړی. د قلندر مومند او فريد صحرايي په «درياب» کي هم د کليمو د ماناوو او اوډني په برخه کي له ځينو ښېګڼو او ښو اړخونو سره سره، د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو لاره، چندان ګټوره او خونده وره نه ده (و.ګ. درياب). په ډېري خواشينۍ سره، د ځينو نـنيو افغان مؤلفانو په فرهنګو کي دکليمو د تلفــظ ښوولو مسألې ته له لويه سره هيڅ پام نه دئ اړول سوی. د عبدالله افغاني نويس«افغـان قاموس»، د پوهاند ډاکټر مجاور احمد زيار «دري- پښتو فرهنګ» او داسي نور له دې ډلـي څخه دي.

د پښتو ژبي اوروپايي فرهنګ ليکوونکو؛ لکه ډاکټربرنارډ ډورن(۱۸۰۵-۱۸۸۱م)، جګړن هنري جورج راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۶م)، جګړن هنري والټر بيلو(۱۸۳۴-۱۸۹۲م)او ډېرو نورو لومړی پلا په خپـلو قاموسو کـي لـه ټرانسلېټرېشن (transliteration) او ځيــنو فونيټيکــو نخـــښو څخـــه کـــار اخـــيستی دئ.
د پښتو ټکو د تلفظ ښوولو دپاره د رومي توروا و ځينو فونيټيکو نخښو کارونه، په حقيقت کي نوی ګام او د پښتو ژبي بهرنييو مينه والو ته دکليمو دکره تلفظ وړاندي کولو په لار کي لويه مرسته وه؛ مثلاً د ډاکټر ب. ډورن په لُغتنامه کي د«آباداني»د تلفظ ښوولو دپاره پـه رومي تورو(Roman Script)داسي کښل سوي دي:
ābādānī (ډورن۳۸۹).
د راورټي په پښتو قاموس کي آخښی[اخښی] په لوېديځه او ختيـځه لهجه کي داسي ښوول سوی دئ
آخښی ”ākh- khaey(E)”ākh-shaey(W) :
(راورټي۱).
په دې ډول ګورو، چي راورټي لږ و ډېر يو نيم سل کاله مخکي، هغه مهال چي په اوسنۍ بڼه د فونيټکي الفبې چندان څرک نه ؤ، د پښتو په لوېديځه او ختيځه لهجه کي د«ښ» او «خ» د دوو بېلو ږغو (فونيمو) د افادې دپاره د انګرېزي ژبي بېل توري کار کـړي دي. لـه څه د پاسه درو نيمو لسيزو راهيسي د پښتو په فونيميکه الفـــبې کي د«ښ» تــوري دپاره تر انګرېزي ايس(s)لاندي يو ټکی او د «خ» دپاره د انګرېزي الــفبې د ايکس (x)توری استعمالوي، چي دا کار د پښتو ژبي په بېلابېلو لهجو کي د يوې کليمې د کره او د قـــيق تلفـــظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوولو په مقصد ډېر ګټور او ارزښتناک ګام ؤ. لکه څنګه چې «ښ» او «خ» یا «ښ» او «ش» دوه بېل ږغونه دي، «ژ» او «ځ»، «ږ» او «ګ»، «س» او «ث» هم کاملاً بېل او ازونه دي. له دې کبله باید د دوو بېلو فونیټیکو نخښو په وسیــله وښوول سي؛ او هیڅکله سره ګډ نسي.

بیلو په خپـــل پښتو - انګرېزي قـــاموس کـــي د عربي «ضد» ټکي تلفظ دا سي لیکلئ دئ: "zidd" (بیلو ۱۰۹).

دې واقعیت ته په پام سره، چې د پښتو په ګډون د نړۍ په بېلا بېلو ژبو کي د الفبې مـــروج توري (ګرافیمونه) د ژبو ټول ږغونه (فونیمونه) یو په یوه نسي افاده کولای، نو ځکه د ټولو ږغو او هجاوو د روښانه افادې دپاره یوازي د فونیټیکي الفبې او نخښو کاروَنه ضروري ګڼل کیږي؛ د مثال په توګه د انګرېزي ژبي اصلي ویوونکي «افغان» د «افګان»، «خان» د «کان»، «ســودان» د «سوډان»، «طالبان» د «ټالیبان» او «افغانستان» د «افګانیسټان» په ډول وايي. علت دا دئ، چي په دې ژبه کي د «خ»، «د»، «ت» او «غ» ږغونه نسته؛ د انګرېزانو غوږونه له کوچنــیوالي څخــه دغه راز ږغونه نه پېژني، نو ځکه په خپله الفبې کي د هغو د افـــادې دپاره ځانګړي توري او نخښي نلري. د هندوستان مشهور پښتون فیلمي ستوري- شاهرُخ خان هندوانو ته د خدای پار نیسي، چي هغه ته د «شاهرخ کهان/کان» پر ځای «شاهرُخ خان» و وايي. د «شاهرخ خان» دا غوښتنه بې ځایه نه ده؛ ځکه په هندي او اوردو ژبو کي «کان» غوږ ته ویل کیږي؛ او د هندوانو په دې ناوړه تلفظ سره له «خان» څخه «غوږ» جوړیږي. په دې ډول ګورو چي، په هندي ژبه کي هم دا ستونزه د «خ» ږغ د نسته والي له کبله پېښه ده. د هندي ژبي ویوونکي هر ځای د خپلي ژبي د دې کمزوري جوړښت له مخــي «خ» په «ک» الیشــوي؛ او د همدې اړتیا له مخي هغوی «خانپور» ته هم، چي د یوه ښار نوم دئ، «کهانپور/کانپور» وايي او په خپلو سندرو کي «نخره» په نکهره/نکره» اړوي. موږ هم په پښتو کي له دا سي پېچومو او مشکلاتو خلاص نه یو. زموږ د ژبي ځیني ږغونه د هغو تورو په مرسته نسي افاده کېدای، چي د ژبي په اوسني لیکدود کي جال دي. له هـــمدې سببه د دغه راز اوازو د سمي او دقیقي پېژندني دپاره د ځانګړو فونیټیکو تورو او نخښو کاروَنــي ته جدي اړتیا ده. موږ په پښتو کي توره (سپلاوه، شمشېر) او توره (تور رنګه، سیاه)، زړه (دل، قلب) او زړه (تېره، پخوانۍ، ګذشته، سابقه)، سور (سور رنګه، سرخ، قرمز)، سور (بر، عرض، پهنایی) او سور (سپور، راکب، سوار) په یوه بڼه لیکو؛ خو په جلاجلا بڼو یې وایو. په پارسي ژبه کي شــیر (شیدې/شودې) او شېر (زمری/مزری، اسد، غضــنفر)، خاستن (پورته کــېدل، دربــدل) او خواستن (غوښتل)، تیر (غشی) او تېر (پخوانی، ګذشته، ناخبره، ناګاره) او دا سي نــور په یوه رنګ کاږي؛ اما په بېلو ډولو یې وایي. په اوردو او هندي کي هم سر (د وجـــود پاسنۍ برخه، په پاړسي کي کله)، سِر (راز، پټه خبره) او سُر/د سین په پېښ/(هغه شراب چي له وریجو یې جوړوي)، سُر/د سین په پېښ/(هغه بوټ چي مخکنۍ برخه یې له تاره اوبي) او سُر/د سین په پېښ/(خوږ آواز، مېلوډي، آهنګ) په لیکنه کي یو ډول؛ مګر په تلفظ کي بېل دي. دا کړکېچن او ستونزمن حالتونه ټول خلګ، په تېره بیا د ژبي نوي زده کوونکي له سرخوږي او سرګنګسي سره مخامخ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د معاصري قاموس لیکنې مخکښ نظریه پرداز - لوی استاد اروانښاد عــلامه حبیبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م -۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م) پــه ۱۳۴۵ش کال یاني له نن څخه څه د پاسه څلور لسیزې مخکې په قاموسو کې د فونیټک الفبایي سیستم په اړه داسې کښلي دي: «...باید گرده لغتونه په خورا دقت او احتوا او جامعیت سره را ټول کړل سي، مگر دغه ضبط او راټولول هم تر خاصو شرایطو لاندې کېدای سي، چې عمومي شرایط یې دا دي:
۱- د لغاتو حرکات او صوتي خصایص په بین المللي مکمله املاً ضبطول، چې بیا لوستونکي ته صحیح تلفظ کول آسان وي، او په هغه ډول یې و ویلای سي، چې پښتانه یې پخپله لولــي؛ مثلاً ښه د مخ رنگ ته هم وایي، او د مرغه ښې (پر) ته هم وایي، مگر په حرکاتو او اداً کې یــې فرق سته. اوس موږ کله اروو، چې پښتانه نطاقان هم د دغو دوو کلمو فرق نه سي کولای، دا ځکه چې په سیند کې یې د دغو دوو کلمو د تلفظ او آواز فرقونه نه دي ضبط کړي، او دا فقط په بین المللي غوره املاً سره کېدای سي.»(حبیبي، «د پښتو سیند به څنگه لیکل کیږي؟»، ۴.)

د بین المللي فونیټکي الفبې په مرسته د مندرجو کلیمو تلفظونه ښوول په پښتو قــاموس لیکنه کې یو په زړه پوري پرمختګ ؤ، چې نور معاصر قاموس لیکوونکي یې تر هغه مهاله له نامه او ځانگړتیاوو سره چندان اشنا نه وه.

په انگرېزي او نورو اوروپایي ژبو کې هم لکه څنگه چې مخکې لنډه یادونه وسوه، ددغــه راز ژبنیېو ستونزو او جنجالونو مثالونه خورا ډېر دي. دا ډول مُشکلات او سرگردانۍ دفونیټیکو تورو او نخښو په کومک په ډېرې اسانۍ سره هوارېږي؛ خو فونــیټیک توري او نخښــې هم له ستونزو او کړاونو خالي نه دي. د فونیټیکو نخښو د کارولو لویه ستونزه دا ده، چــې دغه راز توري او نخښې واحده او ثابته بڼه نه لري. په دې مانا، چې د بېــلابېــلو علمي او تحقیقي مرکزو ژبپوهانو او قاموس لیکوونکو له خپل ذوق او سپارښتنې سره سم د فونیټیکو نخښو په ایجاد او رواجولو لاس پوري کړی دئ. ددې کار له امله نن گورو، چې حــتا د یوې انگرېزي ژبې په ډېرو مشهورو قاموسو لکه اکسفورډ، کېمبریج، چېمبرز، لانگمېن، ویبسټر، مکمېلن، کولینز او ډېرو نورو کې د فونیټیکو تورو او نخښو ترمنځ چندان ورته والی نه لیدل کیږي. په بله وینا د هر قاموس مؤلفانو د خپلو بومي او ځایي تلفظونو او فیلالوژیکو ځانگړتیاوو پر بنسټ دلوستونکو د استفادې دپاره، فونیټیک توري او نخښې غوره کړي دي.

پروفیسر جگسن او پروفیسر امویله په خپل پیاوړي علمي اثر «کلیمې، مانا او لغتــنامه...» کــې د فونیټکي الفبې د ځینو نیمگړتیاوو او کمزوریېو په اړه داسې کاږي:
«په زیــاترو او سنیېو فرهنــگو کې د یوه ټکي یا اصــطلاح د تلفــظ ښــوولو دپاره له بــین المــلــلي فونیټیکي الفبې(International Phonetic Alphabet) څخه کــار اخیستل کیـــږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ب.ف.ا.(I.P.A.) پر خلاف دا استدلال کیږي، چي دا الفبې پر داسي نا اشنا نخښو تکیه کوي، چي د هغو د تفسیر او بیان دپاره ځانګړي چارټ ته اړتیا لیدل کیږي. د مختلفو مؤسسو له خوا په وړاندي سوو فونیټیکو الفباوو کي یې د عین ټکو دپاره بېل بېل سیمبولونه ټاکلي دي. په بله وینا، په دې فونیټیکو الفباوو کي د بېلابېلو لهجوي تلفظو د افادې دپاره جلا جلا نخښې غوره سوي دي، چي دې کار د هغو پېژندنه ډېره ګرانه کړې ده. سره له دې هم، د دغه راز الفبې ښه والی په دې کي دئ، چي د هري ژبې د هر رېغ او هري نخښې تر منځ یو په یو ورته والی وړاندي کوي.» (Jackson and Amvela 194)

مالومیږي، چي د انګرېزي ویوونکو ټولنو تر منځ له ټولو علمي - تخنیکي اړخو او پرمختګو سره سره، تر او سه په دې برخه کي د یوه متحد الشکل او منلي معیار را منځ ته کېدو ته، اوږده واټنونه پراته دي. له بله پلوه لکه څنګه چي پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله یادونه کړې ده، زموږ په نالوستې یا لږلوستې ټولنه کي خو څه چي، ان په پرمختللو اوروپايي ټولنو کي هم د فونیټیکو تورو او نخښو په مانا او سمه کارونه ډېر لږ کسان پوهېږي. مخکنیو بحثونو ته په کتو سره نتیجه اخلو، چي په قاموسو کي د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره هره لاره او طریقه د ځینو ښېګڼو او اسانتیاوو تر څنګ، ځیني کمزورۍ او نیمګړتیاوي هم لري.

په اوسنیو عصري قاموسو کي زیاتره د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره د نورو لارو چارو پر ځای له فونیټیکو تورو او نخښو څخه کار اخیستل کیږي؛ ځکه یوازي فونیټیک توري او سیمبولونه کولای سي د هري ژبې ټول رېغونه په سم او دقیق ډول وښیي؛ خو د دې کار د بریالي تطبیق دپاره د ځو شرطونو په پام کي نیول ډېر ضروري بریښي:

- لومړی دا چي د یوې ژبې هر راز فونیټیکي نخښې باید تر وسه وسه د ژبپوهانو او نورو اړونده پوهانو د نظر د یووالي پر بنسټ جوړې سي. په دغه راز تورو او نخښو کي بدلون او اوښتون هم باید، د اړونده پوهانو او څېړونکو تر علمي شننو او بالاخره ګډې پرېکړې وروسته را منځه سي.
- دوهم شرط دا دئ، چي دغه راز فونیټیک توري او سیمبولونه باید هرومرو له پراخو او ژوندیو مثالو سره د قاموسو په پیل کي بیان او تشریح سي.
- په پای کي باید د عامو خلګو د پوهاوي او اسانه استفادې په مقصد غوره سوي توري او نخښي د هیواد په تعلیمي او تحصیلي نصاب، زیاترو علمي او تحقیقي اثارو، او حتا ورځنیو عامو لیکنو کي په پراخه توګه دود سي، چي د قاموسو د مندرجو تلفظو په پوهېدو کي، له لوستونکو سره لازمه مرسته وکي.

د کمپیوټر او اینټرنیټ په نننۍ زمانه کي د ځینو قاموس لیکوونکو له خوا، د راغونډو سوو کلیمو د تلفظ د لیکلي شکل تر څنګ، د هغو تلفظونه هم په ثبت سوي رېغ کي وړاندي کیږي، چي تر لیکلي ډول ډېر اسانه، ساده او په زړه پوري کار دئ. همدا اوس د ځینو انګلیسي ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسو مؤلفانو، د فونیټکو نخښو په مرسته د کلیمو پر تلفظ ښوولو سربېره، د انګرېزي ژبې د یوه تلفظ پر ځای د برتانوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

امریکايي لهجې دوه معیاري تلفظونه وړاندي کړي دي، چي په ریشتیا سره د انګرېزي ژبې په دوو لویو لهجو (برتانوي او امریکايي) کي د بېلابېلو ټکو د معیاري تلفظ د اسانه او بې تکلیفه زده کړې دپاره خورا لوی او ارزښتناک ګام ګڼل کېږي (په ځینو انګرېزي قاموسو کي د کلـیمو د ژوندي تلفظ د اورېدو دپاره د غه ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسونه وګورئ:

Oxford Talking Dictionary
The American Heritage Dictionary of the English Language
Collins Complete and Unabridged English Dictionary
Longman Dictionary of Contemporary English
Merriam-Webster's Online Dictionary
Random House Dictionary
MACMILLAN DICTIONARY,
Chambers Reference Online, etc.

خدای دي هغه ورځي ژر تر ژره راولي، چي زموږ په هیواد کي هم د پښتو او پارسي ژبو فرهنګونه په خپلو ډیجیټل او اینټرنیټي ډولونو کي د انګرېزي ژبې په شان، د راغــونډو سوو کلیمو تلفظونه پر لیکلي ډول سربېره، په ژوندي ږغ کي هم وړاندي کړي. البته د یوه معیاري لیکدود په شان باید د کلیمو د معیاري تلفظو د پاره هم له پوره زغم او علمي لارو چارو کــار واخیستل سي .

د کلیمو په سم او کره وینګ کي د خج ارزښت

د نورو ژبو په شان باید په پښتو کي هم د بېلابېلو ټکو د دقیق او کره تلفظ د وړاندي کــولـو دپاره په قاموسو کي د «خج accent/stress»مسألي ته ژور پام وسي؛ ځکه په پښتو ژبه کي هم د نړۍ د ځینو نورو ژبو په شان د ځینو ټکو او عبارتو د ویلو پر مهال پر ځـینو څپو یــا ځینو برخو ځانګړی ټینګاریا دروندوالي راځي، چي هغه ته د ژبپوهني په اصطلاح خـج وایي. پـه پښتو ژبه کي دغه راز، زوریا ټینګار د کلیمو په بېلابېلو برخو کي لیدل کیږي. ځیـني مهال خج پر لومړی هجا لکه اور، کله کله د منځ پر سېلاب لکه اتلوالی، مېړنوالی، سوروالی او ځــیني وختونه هم پر وروستي سپوڼ وي لکه پلوشه، شغله، تماشه او داسي نور. خج په بېــلابېلو ټکو او عبارتو کي د یوې کوچنۍ نخښې په مرسته ښوول کیږي، چي زیاتره د یوه کاږه کوچني خط (́)په ډول وي؛ او د اړونده هجاوو پر سر ورکول کیږي. په خواشینۍ سره تر اوسه پـوري د خج کارول زموږ په چاپي لیکنو کي ډېر لږ تر سترګو کیږي.

ځینو مؤلفانو په پښتو قاموسو کي په یوه یا بل ډول د بېلابېلو لغتو او ترکیبو د تلفــظ ښوولو دپاره څه لاري چاري کار کړي دي؛ خو له دې امله چي د هري کلیمي بېلابېل سېلابونه یې د خج په کارولو سره نه دي ښوولي؛ نو لوستونکي یې په ویلو کي له لویو تېروتنو او ګــډوډییو سره مخامخ کیږي. دلته د کلیمو د التباس او ګډوډۍ په له منځه وړلو کي د خــج ښوولو څــو مثالونه وړاندي کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کډه (خج پر لومړۍ څپه)[1] د کورسامان او اسباب.[2] د کور د سامانو او شیانو لېږدونه؛ په پارسي کي کوچ، کوچ کشی.[3] مېرمن، ماینه، ماندینه، کوروالا، کورودانه، ارتینه ...

کډه (خج یا فشار پر وروستۍ څپه) کنده، ژور ځای، ډب او داسي نور.

واړه (خج پرلومړۍ څپه) ټول، ګرده، درست؛ په پارسي کي همه؛ په عربي کي کُــل، تمام، قاطبه، کافه...

واړه (خج پروروستۍ څپه) کوچنیان، کمکیان، ماشومان، ووړ یا وړوکی مفرد.

زړه/zṛə/ د انسان او حیواناتو په کوګل کي د وینو پاکولو او وېشلو دستګاه؛ په پارسي کي دِل؛ په عربي کي قلب. زړونه جمع.

زړه (خج پر وروستي سېلاب) /zaṛə́/ پخـوانۍ، تېره، مخکنۍ، د اوسنۍ پر خلاف؛ پـه پارسي کي ګذشته؛ په عربي سابقه. زړې جمع.

کوټه (په ځرګند یا معروف واو، خج پر لومړۍ څپه)[1] خره، دلۍ، لویه ذخیره، ستره زېرمـــــه، انبار/ امبار، ډېران، د راغونډو سوو شیانو نا اوډل سوې مجموعه.[2] ډېر، زیات، لویه اندازه. کوټې جمع.[3] د جنوبي پښتونخوا د مشهور ښار نوم، چي پخوانۍ تاریخي نوم یې شال یا شالکوټ دئ؛ او اوس یې په اوردو او انګرېزي کي کویټه بولي.

کوټه (په اوږد یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه) خونه، هوتاک/اوتاک، په ترکي کي اطاق/ اتاق؛ په پارسي کي خانه.

کوټه (په اوږده یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه) ناچله، کلپ، له چـــلنده لوېدلئ، بـــې ارزښته، بې باوره، ګډسوی، ناخالص؛ په هندي او اوردو کي کهوټا.

کوټه (په ځرګندیا معروف واو، خج پر وروستۍ څپه) د غټو سپو یوځانګړی ډول، چي زیاتره یې د جنګولو یا کور، رمو او کلاوو د ساتني د پاره روزي؛ په عربي کي عقور. د افغانستـــان د عــلومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي یې د سپي په مانا د کوټه (kutá) کلـــیمه پـه اوږده یا مجهول واو (kotá) کښلې ده (و.ک. امرخېل او نور، ۴ټ، ۲۲۰۵.) په داسي حال کي چي د پښتو په لوېدیځه لهجه کي یې په معروف یا ځرګند واو تلفظوي. ښایي د پښتو په نورو لهجو کي په مجهول یا اوږده واو هم د دې تلفظ مثالونه او بولګې په لاس کـي وي، چي ما ته یې تر دې دمه ځرک نه دئ لګېدلئ؛ خو سره له دې هم باید ، د پښتو د لوېدیځي لهجې تلفظ هیڅکله په قـاموس کي له قلمه نه وای لوېدلئ.

که په پښتو کي د واقعاً معیاري لیکدود را منځ ته کولو له پاره هڅي او کوښښونه کوو، بیا نو تر هر څه مخکي باید د ژبي په عامو یا هراړخیزو قاموسو کي د بېلابېلو سیمو د اوسېدونکو پښتنو تلفظونه په دقیقه توګه ثبت کړو، چي وروسته بیا د علمي څېړنو په رڼا کي، د معیاري تلفظ او معیاري لیکدود له پاره استعمال سي.

کوټه/kwáta/(خج پرلومړۍ هجا) کړکه، کوړکه، کړوکه، هغه چرګه چي له هګییو اچولو لوېدلې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې کليمو شمېر په پېخر دئ، چې ماناوې يې د ببلابېلو ترکيبي برخو د تلفظ د ببلوالي پر بنسټ، ډېر توپير مومي. د کليمو د سم او کره تلفظ په وسيله د هغو په ماناوو او مفاهيمو کې د ګډوډېيو او التباسو د مخنيوي دپاره، په قاموسو او حتا نورو ليکنو کې د يوې کوچنۍ نخښې(خج)کارول ډېر ضرروي او مُهم کار دئ، که نه نو نه يوازې عام خلګ، بلکې لوستي خلګ به هم د دغه راز ټکو په تلفظ کې له ډول ډول پېچومو سره مخامخ وي.

د کليمو له کره وينګ سره د فونيټکي الفبې او خج اړيکې

د پښتو نوې ژبنې قاموسونه بايد د پښتو ټکو د کره املاوو په لړکې د هغو کليمو املاوو ته هم ښه ځير سي، چې د فونيټيکي الفبې او خج په کارولو سره يې په ماناوو کې لويه ګــډوډي رامنځ ته کيږي؛ لکه:

لوټه(خج پرلومړي سېلاب)د وچو ختېو يوه ټوټه؛ په پاړسي کې کُلوخ.

لوټه(خج پرورروستي سېلاب) د اوبو اخيستلو لوښی، تملوت؛ په هندي، اوردو او ځينو نورو هندي الاصله ژبو کې لوټا.

جګړه (خج پرلومړی هجا)جنګ، منازعه، شخړه. جګړې جمع. دا تلفظ دپښتو په ختيځه لهجه کې باب دئ.

جګړه (خج پر وروستۍ هجا)چې په مخکنييو ماناوو سره د پښتو په لوېدځه لهجه کــې باب دئ. جګړې جمع. په هندي ژبه کې هم د «جهګړا»کليمه د وروستۍ څپې په خــج سره ويله کيږي.

(و.ګ.: Platt 405; Zaman & Naveed289)

مالوميږي، چې د جګړې اصلي او پخوانۍ تلفظ د پښتو د لوېديځې لهجې په ډول د وروستۍ څپې په فشار سره دئ. اوس نو که څوک د لرغـونتوب او عُموميت په معيارونو پسې ګرځي، بيا نو پر ځای ده، چې دغه تلفظ نه يوازې په روښانه بــڼه په ټولو پښتو قاموسو کې وړاندې سي، بلکې پر لرغونتوب سربېره يې په ببلابېلو ژبو کــې د پــراخ استعمال مسألې ته هم ګوته ونيول سي.

دنده (خج پرلومړۍ څپه) وظيفه، کار، کسب، کاروبار، خواري، غريبي. د پښتو په ختيځه لهجه کې د لومړۍ هجا په فشار سره ويله کيږي. دندې جمع.

دنده (خج پرلومړي سېلاب) د تلفظ دا بڼه په مخکنييو ماناوو سره، د پښتو په لوېديځه کې رواج ده. په هندي او اوردو کې هم دا ټکی کټ مټ د پښتو دلوېديځې لهجې په بڼه ويل کــيږي يانــې په وينګ کې يې خــج پر وروستي سېلاب دئ(دهندا)؛ او «دندې» يې د جمعي حالت دئ. (Platt 547; Zaman & Naveed 401)

شوده (په څرګند يا معروف واو. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو ـ پښتو تشريحي قاموس دا ټکی په اوږده يا مجهول واو ليکلئ دئ)شيدې/ شودې؛ په دري کې شير(بايد هېر نه کوو ، چې په دري کې شيــر= شيدې او شېر= زمری په يوه بڼه ليکي؛ خو په ببلابېلو ډولو يې تلفظ کوي؛ حال دا چې په ايرانۍ پاړسي کې شير= شيدې او شېر= زمری دواړه هم په يوه ډول ليکي او هم يې په يوه بڼه وايي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوده (په اوږده یا مجهول واو ، خج پر دوهمه څپه)بې عقل ، کم عقل ، احمــق ، ساده ، چادي ، سوړ او داسې نور. د پښتو دا ټکی له زیاترو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري؛ او په هغــه ژبه کې هم د وروستۍ څپې په خج سره ویل کیږي.

که د زړو کلیمو پخوانۍ او اصیل تلفظ تر اوسه د پښتنو په ځینو ویونکو کې ژوندی وي، دا خبره منطقي او علمي ښکاري، چې هماغه پخوانۍ او اصلي تلفظ د ژبې په نورو لهجو کې هم جال سي؛ ځکه هر ژونه چې د ژبې لغتونه، ترکیبونه او اصطلاحوي په خپله اصیله اولرغـوني بڼه رواج وي، هغونه د ژبې اصالت او سپېڅلیتا خوندي پاتیږي. البته دا د بېلابېلو ټکو د معیاري توب په مسألې پوري اړه لري، چې دلته یې د بحث ځای نه دئ. دلته یوازې د دې خبرې یادونه کافي ګڼو ، چې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د پښتو - پښتو تشریحـي قاموس په ګډون، په زیاترو پښتو قاموسو کې د دغه راز ټکو له پاره حتا د پښتو د لویدیځي لهجې د تلفظ او املا یادونه هم نه ده سوې. له همدې کبله باید محقق او سترګه ور فرهنګ لیکوونکی د خپلو اثارو لوستونکي د دغه راز باریکو مسألو په ریښه او اساس پوه کړي؛ او د پښتو ژبې له بېلابېلو لهجو څخه د رنګارنګ مثالو او نظایرو په وړاندې کولو سره د هغو ذهنونه روښانه کي. ښایي ځیني معترضین استدلال وکړي، چې دغه راز ټکي خو د بېلابېلو تلفظو په لرلو سره، د پښتنو په ټولو لهجو کې یو ډول املا لري، نو ځکه د اند ښېښني وړ ستونزه او ګډوډي نه پېښوي. دا خبره سمه ده، چې پښتانه نن سبا دغه ډول ټکي ټول په یوه متحد الشکل او معیاري لیکدود کاږي؛ مګر ګډوډي او مشکل هغه مهال راولاړیږي، چې د قاموس مؤلف د لیکسیکوګرافۍ له نوي مېتودولوژۍ سره سم په خپلو قاموسو کې د هر ټکي د کره او معیاري تلفظ ښوولو د پاره فونیتیک توري او نخښې وړاندي کړي؛ او د کلیمو په بېلابېلو برخو کې د خج موقعیت څرګند کړي. که په قاموسو کې دې ارزښتناکو مسألو ته پام و نسي، د کلیمو د سم او معیاري تلفظ پېژندنه او زده کړه موږ ټولو ته په لوی ربړ او سرخوږي اوړي. علمي قاموس لیکنه په ټینګه د دې غوښتنه کوي، چې په داسې حالاتو کې باید تل د تنګ نظریو ، تعصبونو او سرسري چال چلند پر ځای ژورو او هر اړخیزو پلټنو ته پام وسـي؛ او د علمي معیارو له مخې سره او ناسره سره بېل سي.

په قاموسو کې د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

د ننني فرهنګ لیکنې بل مهم اصل دا دئ، چې لوستونکو ته په قاموسو کې د بېلابېلو ټکو ، ترکیبونو ، تعبیرونو او اصطلاحاتو معیاري یا کره املاوې وړاندي کړي. ځیني وختونه په اشعارو او نظمونو کې د قافیې د اړتیا له مخې، د مختلفو ټکو د املاوو ناسمو شکلو ته ځای ورکړل سوی وي. شاعرانو په داسې حالاتو کې اکثراً د وزن او آهنګ پر بنسټ قافیه تړلې وي، نه د ټکو د املایي جوړښت له مخې؛ لکه:

دمظـلوم د آزار غشی رســا لګي
هیڅ ګوزار یې خطا نه درومي عـبس

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د حمید بابا د دیوان خطي نسخه)

ځیني مهال د کلیمو سمه او کره املأ په شعرونو کې په لنډه یا مخـــففه بڼه راغلي وي؛لکه: «غه»چې د «هغه»/ «دغه»، «برخ»د «برخه»، «براهـیم»د «ابراهـــیم»، «سمــاعیل» د «اسماعیل/اسمعیل»دپاره په مخففه بڼه کار سوي دي. تر دې شعـــري اړتیـــاوو او مجبوریتو چې تېر سو، د بېلابېلو لهجو په بڼه د کلیمو صرفي تطور او رنګارنګي هـــم د ډول ډول لیکدودو او املایي جوړښتو د را منځ ته کېدو ستونزه پېښوي؛ مثلاً: ښنبل، ښینبل، چنبل، چینبل، ښکل،چکل، موږ، مونګ،موګ، میږ، مینګ، میګ، ښنبتن، ښېنبتن، چنبتن، چینبتن، تنبتن، تېنبتن او داسې نور.

په پښتو ټکو کې ځای بدلوونکي توري

په پښتو کلیمو او ترکیبو کې ځیني توري د بېلابېلو سیمو او لهجو پر اساس خپل ځای اړوي، چې پېژندنه یې د قاموس لیکنې په کار کې ډېره ضروري ده. دلته یې یو څو مثالونه او بولګې بې ګټې نه دي:

ز-غ: ازغی-اغزی، مازغه-ماغزه، مزغی-مغزی.

و-ل: ولېدل-لوېدل، ولېشت-لوېشت، سولاغه-سلواغه، ولړه-لوړه.

ځ-م: ځمکه-مځکه، ځمری[زمری]-مځری[مزری].

و-ر: اروي-اوري، روځ-ورځ، واروه-واوره، ورک-روک.

غ-ب: غبرګ-بغرګ، غبرګولی-بغرګولی.

ښ-ک: ښکته-کښته، ښکل-کښل، ښکلی-کښلی.

ړ-و: زړوکی-زوړکی، غړوندی-وړغندی.

خ-س: ماخستن-ماسختن، خسا-سخا، خسنی-سخنی، خوسی-سخی، خسر-سخر.

خ-ښ: خښ-ښخ، خښول-ښخول او ځیني نور لکه: پسرلی-سپرلی، بخره-برخه، سلګی-سګلی، پښه-ښپه (الفت ۱۷-۱۸).

د اروانباد استاد سیدګل پاچا الفت (۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني» څخه مـو دا څو بولګې او مثالونه یوازې د تورو د اوښتو د اثبات دپاره راوړه؛ ځکه په پښتو کې د تورو اوښتو پر بېلابېلو تاریخي او ژبنیو اړخونو خبرې، ژوره ایتیمولوژیکه او مورفالوژیکه څېړنه غـواړي، چې په دقیقه توګه د تورو د الیشېدو او اوښتون تـولې ځانګړتیاوې او پراونه وښیي. له دقیقو اتیمولوژیکو او فیلالوژیکو څېړنو پرته د دې حقیقت زباتول ډېر ګران دئ، چې د بېلابېلو ټکو اصلي او پخوانۍ بڼه کومه ده؛ او د زمانو په تېرېدو سره په کوم شکل یا شکلو اوښتې ده؟

د تورو د الیشېدو تر ځینو نمونو وروسته، په پښتو کې د تورو د لوېدو(حذف کېدو) ځیـــني مثالونه هم وړاندې کیږي، چې پېژندنه یې په پښتو قاموس لیکنه کې ډېره ګټوره او په زړه پورې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

-ا: شاربل - شربل، غارمه - غرمه، کولای - کولی، کښېناستل -کښېنستل.

-ب: اوبدل - اودل، بخښل - ښښل، بخښنه- ښښنه.

-پ: پلټوونکی -لټوونکی، پسور - سور، خپور - خور، سپور - سور، خپرول - خورول.

-د: سیند - سین، څلاند - څلان، کیندل-کینل.

-ر: تري - تې، پري - پې، برسېره - بسیره، پرپړ- پپړ.

-ړ: پرېږدئ - پرېدئ، کښېږدئ- کېدئ.

-ښ: ښکنځل - کنځل، کښېنستل-کېنستل، کښېښوول -کېښول.

-ک: اوښکي- اوښي، پاتي کیږي - پاتیږي، ویلي کېدل - ویلېدل.

-ن: نمرۍ - مرۍ، نمونځ - مونځ، استوګنه - استوګه، نمانځل - مانځل.

-و: وروسته -روسته، ورور-رور، وروست- روست، نوموړی-نومړی، پوزه-پزه، لوخ -لخ، روڼا - رڼا، کوم -کم، ولاړ - لاړ.

ی: ژېړ-ژړ، لیري –لري(الفت ۱۷-۲۱). «وسری»، «ګرسره»، «درنه»او داسي نور هم د دغه راز ټکو په ډله کي دي، چي خلګ یې د ځینو تورو د دروندوالي او ګرانۍ له کبله اوس په خپلو پخوانیو بڼو(وسترې ،ګردسره، درنده) نه وایي. داسي بدلونو ته په پام سره باید قاموس لیکوونکي د دغه راز ټکو اصلي او الیشه سوي بڼه دواړه په قاموسو کي را غونډه او تشریح کړي.

په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

پښتو قاموس لیکوونکي باید په ځینو پښتو ټکو کي د تورو د الیشېدو یا بدلون په مسأله ښه پوه وي؛ او په خپلو اثارو کي یې د ژوندییو مثالو په راوړلو سره څرنګوالی روښانه کي. دلته د پښتنو د وتلي شاعر، ادیب او ژبپوه - استاد الـــفت(۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) د «لغوي څېړني»په رڼا کي، په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د اوښتون یو څو مثـــالـــونه وړاندي کوو:

ت -ل: چاته-چاله، ماته - ماله، راته - راله.

ټ -ډ: ارهټ-ارهډ، وټ - وډ، لاټو -لاډو.

ځ -ت: څښتن-تښتن، څښته -تښته، څښتېدل-تښتېدل.

ځ -س: ساڼډو - څاڼډو، سړک - څړک، څته- سته، سېرلی - څېرلی.

ش -س: وشو - وسو، شته- سته، مشر - مسر، واخیشت-وا خیست، وشاړه - وساړه.

ښ -ک: ښنبل - ښکل، ښباک- ښکاک، ښنبېدل- ښکېدل.

غ-ګ: کارغه -کارګه، پرتوغاښ-پرتوګاښ.

غ -خ: غاټول- خاټول، ستوغ- ستوخ.

ل-ر: ملګرى/[مرګلی]-مرګری، ملغلره- مرغلره.

ل -ړ: شوملې- [شلومبې]/شومړې، شپالس- شپاړس، چپلاخه - چپړاخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

م-و: مینځه-وینځه، مینځل-وینځل، ورغومی-مرغومی.

ن-ل: نمر-لمر، نمسی-لمسی، نونس-نولس، ناړي-لاړي، جنغوزي-جلغوزي.

ن-م: ننبتل-منبتل/[موښتل]، ننبلول-منبلول/[موښلول]، لندول-لمدول.

ڼ-ړ: ښبګڼه-ښبګړه، چنډڼ-چنډړ، خپڼه-خپړه.

و-ب: وياله/واله-بياله، وره-بره، وېدېدل-بيدېدل.

هـ-ا: هګۍ-اګۍ، هديره-اديره، هځه-اځه.

ی-و: ميندل-موندل، شيدې-شودې، تاسي-تاسو، سېزل/[سېزځل]-سوزل/[سوځل]، پيشي-پيشو.

برېنډ-برمنډ، بګړۍ-پګړۍ، شوکاري-نوکاري، بېوډي-بېوکي او داسي نور د تورو د اليشبدو ځيني نور مثالونه دي (الفت ۱۲-۱۲).

د تورو د موقعيت او ښتو په شان، دلته هم د دې خبري يادونه ضروري ده، چي په دغه ليست کي د تورو په اوښتـون سره د کليمو د اصلي او اليش سوي ډول مالومول، ژوره ايتيمولوژيکه او مارفولوژيکه شننه غواړي.

د کليمو پر مانا د تورو او ليکدود اغېزه

قاموس ليکوونکی بايد د ځينو ټکو کره املايي بڼه د توضيحاتو په وړاندي کـولو سره روښـانه کړي؛ مثلاً «ختيځ» او «لوېديځ» هغه دوې کليمې دي، چي نن سـبا په پښتو خپرونو کـــي د عربي ژبي د شرق او غرب پر ځای کارېږي. زياتره پښتانه دا دوه ټکي د «ختـيـز» او «لوېديز» په بڼو هم وايي او ليکي؛ خو په دغه راز ګړدود او ليکدود سره يې ايتمولوژيک او مورفالوژيک جوړښت لوی زيان رسيږي؛ ځکه د دې دوو ټـکو ترکـيبي جـوړښت اصلاً په دې ډول دئ:

«خت» د «ختل» له مصدر څخه د لمرختـو په مـانا او د «ځ» وروسـتاړی يا شاوندی (suffix) د ځای په مانا دئ، چي د پښتو په ډېرو ترکيبي ټکو کارسوی دئ. «لـوېـد» د «لـوېدل» لـه مصدر څخه د لمرلوېدو په مانا او د «ځ» ظرفي وروستاړی د مخکني مثال په شان د ځـای په مانـا دئ، چي په ډېـرو ترکـيبي ټکو کي په مخففه يا اختصاري بڼه کارېږي. په دې توګه بايد په دغه راز کليمو کي د «ز» او «ځ» تر منځ توپير ته پوره پام وسي. ځيني وختونه د دې تورو په ګډوډولو سره د ببلابـېلو ټکو په ماناوو کي لويه ګډوډي او التباس پېښيږي؛ لکه:

«ځه!» او «مځه!» کليمې، چي په واقعيت کي امـريه صيغې دي يا «ځه ځه!»، چي د نفي او انکار پر مهال ويـل کيږي يا د «ځوَر» ټکی، چي د «ځورول» له مصدر څخه د ربړولو، کړولو، ازارولو، تنګولو او داسي نورو په مانا خورا ډېر استعماليږي. اوس نو که چيري ياد سوي ټکي د «ځ» پر ځای په «ز» سره وکښل سي، نو به د «ځـه» پر ځای «زه»، د «مځه» پر ځای «مزه»، د «ځه ځه» پر ځای «زه زه» او د «ځوَر» پرځـای «زور» لاس ته راسي، چي هر يو يې د مانا په لحاظ له هغو ټکو څخه کاملاً بېل دئ، چي په «ځ» بايد وليکل سي. د داسي التباسو شمېر لږ نه دئ.

په خواشينۍ سره د پښتو په ځينو لهجو کي د دې ستونزي تر څنګ، د «س» او «ځ» د اوازونو تر منځ هم توپير نه کيږي. ګران لوستونکي د سر په سترګو ګوري، چي که «کوځــه»، «ځه»، «ځانګه»، «ځـوک» او داسي نور ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په «س» سره و ویل یا وکښل سي، له هغو څخه «کوسه»، «سه»، «سانګه» او «سوک» جوړیږي، چي کاملاً بېلي او جلا کليمې دي؛ او په استعمالولو سره يې زموږ په خبرو او ليکنو کي د مانوي التباس لوېه ستونزه را ولاړيږي. تاسي وګورئ د دغو ټکو تر منځ د تلفظ ګډوډي او التباس، د استعمال سوو کليمو په مانا او مفهوم کي څونه لوی ربړونه او کړاونه را منځ ته کوي: «ښادي» په «ښ» سره خوښی او خوشالی ته وايي؛ «شادي» په «ش» سره بيزو (په پاړسي کي ميمون) ته وايي؛ او «خادي» (د خاده جمع) کاملاً بېل ټکی دئ يا «شندل» په «ش» سره پاشل (په پاړسي کي پراګندن) ته وايي؛ «ښندل» په «ښ» سره بخښل (په پاړسي کي بخشيدن) ته وايي؛ او «خندل» موسکا يا خندا کولو (په پاړسي کي خنديدن) ته وايي (حبيبي، «لمنليکونه،» د دارميستتر پښتو څېړني،۴).

ښيله شکه که د پښتو ژبي هر ټکی، عبارت، ترکيب او اصطلاح له ګردو لهجه يې وريانتيو سره په جلا جلا ډول قاموسو ته لاره پيدا کړي، دا کار به د پښتو قاموسو لمن دونه لويه او ارته کړي، چي له اقتصادي پلوه به د قاموسو چاپول او رانيول د عامو خلګو تر توان او وس ډېر وتلئ وي. که څه هم د قاموس ليکني په اوسني پرمختللي پېر کي دې هدف ته رسېدل زياتره د ژبو د لهجه يې قاموسو د تدوين او تأليف له لاري کيږي؛ خو سره له دې هم بايد د پښتو ژبي په مفصل او تشريحي قاموس کي د کليمو د بېلابېلو تلفظو لنډه يادونه له پامه ونه غورځول سي؛ او د هر ټکي جلاجلا وريانتونه په قاموسو کي د کراس ريفرينس له لاري تر ټولو کره يا معياري تلفظ ته ارجاع سي؛ د مثال په ډول:

زبه: و.ګ.: ژبه

جبه: و.ګ.: ژبه

او داسي نور.

ژبه د ټولنيز موجود په توګه تل له طبيعي (اقليمي او جوي بدلونو، مهاجرتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري، اقتصادي او داسي نورو) عواملو سره ګام په ګام څېره اړوي. دا بدلونونه د کليمو د مانوي (معنوي) پولو پر اوښتو-را اوښتو سربېره، د هغو په وينګ، ليکدود او نورو څانګړتياوو کي هم د کتني وړ تحولات او تغييرات را منځ ته کوي. لـه همدې کبله د نړۍ په زياترو ژبو کي د بېلابېلو ګړدودو (لهجو) شاهدان يو. په ژبه کي را پيدا سوي لهجې بيا هم د زمانې په تېرېدو سره د ډول ډول طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ يا د نـورو پياوړو ژبو او فرهنګي جريانونو د اغېزو په سبب د نابودۍ او زوال خواته ګام ږدي يا د خپل جغرافيايي جلاوالي او کلتوري پياوړتيا په مرسته د يوې نسبتاً بېلي ژبي په بڼه خپل موجوديت ته دوام ورکوي. د لهجه يي کمزورۍ او خورورتيا پر خلاف، د يوې ژبي د بېلابېلو لهجو تر منځ نيژدې والی او ټينګ اړيکی، په پای کي د يوې معياري ژبي له لاري د بېلابېلو لهجو د ډېرو ښېګڼو د ادغام او اشتراک امکانات برابروي. البته له بېلابېلو لهجو څخه د يوې واحدي معياري ژبي جوړېدل، ډېر اوږد او تدريجي بهير دئ، چي پرله پسې هڅو او نه ستړي کېدونکو کوښښونو ته اړتيا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د کلیمو او ترکیبو املایي وریانتونه

د بېلابېلو لهجو او ډول ډول لهجه يي وريانتو پراخ استعمال نه يوازې په پښتو، پارسي، عربي او نورو ختيځو ژبو، بلکې په اوروپايي ژبو له هغې ډلې څخه په انګرېزي ژبه کې هم ډېره جدي او په زړه پورې مسأله ده. تر هغه مهاله چې ژبې يوه کره او په بشپړه مانا منلې معيار ته نه وي رسېدلې، تر هغو به په ژبنيو قاموسو، په تېره بيا مفصلو او مشرحو قاموسو کې د بېلابېلو لغتو د لهجوي تلفظو او لهجوي ليکدودو پېژندنه ډېر ضروري او پر ځـای کار وي؛ مثلاً په پښتو ژبه کې ژبه، ژبه او جبه؛ ژلۍ/ ږلۍ، زلۍ او ګلۍ؛ ژوند، زوند او جوند؛ ژور، زور او جوَر؛ ژوبل، زوبل او جوبل؛ کنبلئ، ښکلئ او خکولئ او داسې نور، چې د عين کليمو بېلابېلو تورو او ږغونو د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر اساس، ډول ډول شکلونه اخيستي دي.

د پښتو او پارسي ږغو ترمنځ هم د تبديلۍ ډېر مثالونه لرو؛ مثلاً د «خانه» له پاره په خراسانۍ لهجه کې «خُنه»، په رازي او پښتو کې «خونه»، په لري او وزيري لهجه کې «خـينه». په دې لهجوي اِمالو کې «و» په «ی» او «الف» په «و» سره اوړي؛ مثلاً مورږ وايو: «لار»، دوی وايـي: «لور»، مورږ وايو: «اور»، دوی وايي: «اير» (د بشپړ مالومات د پاره وګورئ: حبيبي، «د پښتـــو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۰).

په دې توګه، په قاموسو کې د کليمو تر معياري ليکدود لاندې، د لازمو توضيحاتو او مالوماتو تر څنګ د ژبې د لهجوي املاوو او تلفظو يادونه، ګټوره خبره ده. لوی انګرېز افغان پېژندونـکي - جګړن راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۲م) تقريباً يوه نيمه پېړۍ مخکې په خپل پښتو لارښود، پښتو ګرامر او انګرېزي - پښتو قاموس کې د پښتـو د لوېديځې او ختيځې لهجې تلفظو ته اشاره کړې ده.

لکه څنګه چې مو د تلفظ په اړه په مخکنيو خبرو کې لنډه يادونه وکـړه، په انګرېزي کې هم دا لهجوي تلفظونه او املايي سيستمونه تر اوسه پورې په خپل ټول قوت او شدت سره ژوندي دي. مک آرتر، په خپل مشهور اثر "The English Languages, 1987" کـې د انګرېزي ژبــې (۵۹) بېلو لهجو ته اشاره کړې ده، چې د برتانوي انګرېزۍ، امريـکايي انګرېزۍ، کاناډايـي انګرېزۍ، د کارابين انګرېزۍ، افريقايي انګرېزۍ، د جنوبي اسيا د انګرېزۍ، د ختيځـې اسيـا د انګرېزۍ او د استراليايي انګرېزۍ په لويو ډلو پورې اړه لـري. (Jackson and Amvela 141)

د انګرېزانو او امريکايانو ترمنځ د بې شمېره ټکو په تلفظ، ليکدود او ماناوو کې دا اختلافونه د نامتو انګرېز ليکوال او ډرامه ليکوونکي - جورج برنارډ شا او آيرلنډي ليکوال - اوسکار وايلډ پــه عالمانه خبرو کې په خورا ښه ښه بيان سوي دي. برنارډ شا وايي: «انګلستان او امريکا دوه داسې هيوادونه دي، چې د يوې ژبې (انګرېزي) په وسيله سره بېل سوي دي.» وايلډ ليکي: «په ريشتيا سره د انګرېزانو او امريـکايانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ، بې ژبي نور ډېر څه کېږ دي. »(د بشپړ مالومات د پاره و.ګ.: www.afgazad.com معروفي)

په خوښۍ سره د لروبر پښتنو په لیکدود کي پخواني توپیرونه اوس د افغانانو د نیژدې اړیکو په برکت تر زیاتي کچي لږ سوي دي؛ او د هري ورځي په تېرېدو سره د لا لږېدو په حال کي دي. معاصر قاموس لیکوونکی باید هرومرو داسي توپیرونو ته پام وکي؛ او له د خپلو قاموسو له لستونکو سره د ځینو ضروري ژبنیو او ادبي مسألو په حل کی مرسته وکړي. البته لهجوي قاموسونه ځانته خپل ځای لري، چي د لهجوي توپیرونو د شنني او څېړني د پاره ډېر ګټور مالومات وړاندي کوي؛ خو د کلیمو د معیاري لیکدود تر ځنګ د لهجوي وریانتونو پېژندنه هم د قاموسو لوستونکو ته له دلچسپۍ خالي نه ده (په افغانستان کي د لهجوي قاموس د یوې نمونې له پاره و.ګ.: د شاه عبدالله بدخشي «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس»). د پارسي ژبي په پخوانیو فرهنګو کي، د سید محمد علي داعي الاسلام «فرهنګ نظام» هم د پارسي ژبي ځیني لهجوي تلفظونه را غونډ کړي دي.

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوي

د پښتو ژبي اوسني قاموس لیکوونکي باید د یوه ټکي د بېلابېلو املايي وریانتو تر څنګ د یوې کلیمې پخوانۍ او اوسنۍ بڼې هم په ګوته کي؛ مثلاً «بخره»او«برخه»، «مزرى»او«زمرى» ، «نمازدیګر» ، «مازدیګر» ، «مازیګر/ماځیګر» ، «نمازپښین» ، «ماپښین/ ماسپخین» ، «معنى» ، «معنا» ، «مانا» ، «شهر» ، «ښهر» ، «ښار» ، «پاتو» ، «پاته/ پاتي» ، «اروېدل/ اوربدل» ، «وهبر» ، «هبر/ وبر»او په لسګونو نور ټکي، چي د تورو د ابدال او تقلیب له امله یې د زمانو په تېرېدو سره، املايي جوړښت او جولې هم الیشي سوي دي. د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کي د مځکنیو ټکو پخوانۍ بڼې داسي راغلي دي:

چه دعمر و رفتن ته څوک نظر کا
دا به وائی چه آفتاب د ***نمازدیګر*** دئ

(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه)

لبونی به لبونی نهٔ عالمه !
که ئې ***بخره*** وای له عقل و فرهنګه

(د خوشال خان ختک د دیوان خطي نسخه)

زه خو شرابي یم شبخه را سره جنګ کړې !
بخري ازلي دي کاشکي ما د ځان په رنګ کړې !

(د خوشال خان ختک د دیوان خطي نسخه)

مزري کله پرهېزګار دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو راغلي په خپل ښکار دي
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

موږ باید د طبیعت او ټولنې د بدلون او پرمختګ له قوانینو سره سم، په دې خبره سر خلاص کوو، چې د زمانو په تېرېدو سره د کلیمو په مانوي او شکلي پولو کي راز راز بدلونونه راځي. ځیني کلیمې له هر ډول طبیعي او غیرطبیعي بدلونو سره سره تر پېړیو پېړیو پوري خپل اصلي شکلونه خوندي ساتي؛ خو ځیني نوري بیا د ډول ډول تغییراتو پر بنسټ پخوانۍ خبرې څه ناڅه اړوي. په پای کي خلګ هغه څه د معیار په توګه مني، چې دبلاغت او فصاحت غوښتنو ته مثبت جواب و وایي. په بل عبارت، د کلیمو او ترکیبو هغه شکلونه د معیار په توګه منل کیږي چې ساده، اسانه، ښکلي او مانادار وي؛ اماد یوه دقیق او سترګه ور قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت دادئ، چې خپلو لوستونکو ته د راغونډو سوو ټکو پر معیاري یا ډېرو مروَجو املاوو سربېره، د هغو بېلابېل ډولونه او وریانټونه هم وښیي. دا کار په نوو قاموسو کي د کراس ریفرینس په مرسته کیږي، چې مخکي مو د لهجوي تلفظونو په بحث کي هم یادونه وکړه.

په پښتو کي د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

په پښتو ژبه او ادب کي کله کله ځیني داسي ټکي هم کاریږي، چې یا له سنسکریت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري یا د هغو ژبو له لاري زموږ ژبې ته راننوتي دي؛ لکه: میا، جګړه، سیکړه، اتکړه/ اتکړی، بېړی، منج، ساد، سادو، ډُول، ډنډوره، ګوبی، دوبي، سرک، ټګ، کنګال، شوده (په اوږده یا مجهول واو)، سوډر او داسي نور. پښتنانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو املا کټ مټ له هغه تلفظ سره سم ولیکي، چې په پښتني محیط کي دود ده نه د داسي ټکو د بهرنیو استعمالوونکو د تلفظ یا تلفظونو له مخي، چې زموږ د ژبې له فینالوژیکي ارزښتونو او ځانګړتیاوو سره سمون نه لري. دلته دا خبره هم د یادوني وړ ده، چې د اروپایي ټکو په ګډون باید له هغو ټکو او ترکیبو سره هم د همدې قاعدې له مخي چال چلند وسي، چې له نورو پردو ژبو څخه راغلي وي؛ ځکه د کلیمو په ایتیمولوژیکه څېړنه او شننه کي زیاتره له داسي مواردو او حالاتو سره مخامخ کیږو، چې ځینو کلیمو بېلابېلو ژبو ته د ننوتو پر مهال څو واره خبره اړولې وي؛ د مثال په توګه په انګرېزي کي داسي کلیمې ډېرې دي، چې دې ژبې ته وروستی ځل له زړې فرانسوي، یا جرمني او هالنډي ژبو څخه ننوتي دي؛ خو تر لږ پلټني او تحقیق وروسته مالومیږي، چې دا ټکي په اصل کي له لاتین ژبې څخه زړې فرانسوي، جرمني، هالنډي او ځینو نورو ژبو ته ورغلي دي. که د همدغو ټکو په تېرو نیکه ګانو پسي یو څه نوره پلټنه او کروړنه هم وسي، نو په پای کي دا حقیقت هم ترګوتو کیږي، چې اوسنۍ انګرېزي ته ځیني ورغلي ټکي اساساً له یونانۍ ژبې څخه لاتین، بیا زړې فرانسوي، انګلوساکسن او نورو ژبو ته ننوتي او تر ډېرو پړاونو وروسته، په نسبتاً بېله بڼه اوسنۍ انګلیسي ته رسېدلي دي. له دې کبله چې پخواني تلفظونه او لیکدودونه د زمانو په تېرېدو سره تر ډېره حده اوښتي دي، نو ځکه دا خبره منطقي بریښي، چې د دغه راز ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په څو پښته پخوانیو ریښو او زړو تلفظو پسي سر خوږ نه کوو. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله پلوه، موږ د خپلو ځانګړو فيبالوژيکو ارزښتونو او اړتياوو په لرلو سره، له لويه سره د نورو ژبو د ځينو ټکو اصلي تلفظ ته جوړ نه يو. له دې سببه بايد هغه تلفظ معيار وګرځوو، چې زموږ عامو خلګو ته اسانه، لنډ او خوږ وي؛ او په دې جنجالو ځانونه ستړي نه کوو، چې د پلاني ټکي پلار او نيکه په اصل کې له انګرېزي يا فرانسوي څخه نه، بلکې له لاتيني يا يوناني څخه را ټوکېدلي دي؛ او له دې کبله يې بايد هرومرو د لاتيني يا يوناني ژبو د ويوونکو په شان تلفظ کوو؛ مثلاً زموږ ځيني ژبپوهان د «ډاکټر» کليمه، چې په عام ډول د طبيب او په خاص ډول د پي ايچ ډي ډيګرۍ د څښتن له پاره استعمالېږي، د «دوکتور» په بڼه ليکي؛ اما په دې خبره سر نه خلاصوي، چې دا ټکی زموږ ژبې ته له لاتيني يا يوناني څخه نه، بلکې له انګرېزي ژبې څخه راغلئ دئ؛ او زموږ ټول پښتانه يې هم د «ډاکټر» په بڼه وايي. د دې خبرې په ريشتياوالي کې هم شک نسته، چې هر نوی تر زاړه او هر نيژدې تر ليرې غوره دئ. ايرانيانو ته دا ټکی د خپلو ژبنيو ځانګړتياوو له مخې د «دکتر» په بڼه ساده او اسانه دئ، نو ځکه يې د تلفظ او املا دپاره همدا لاره غوره کړې ده، چې معقول او پر ځای کار دئ؛ خو موږ ته هيڅکله نه ښايي، چې په دې کار کې د هغو پيښې وکوو. پښتانه د ايرانيانو او نورو پارسي ژبو پر خلاف د «ټ»، «ځ»، «څ»، «ډ»، «ړ»، «ښ» او داسې نورو ږغونو په وينګ کې هيڅ راز ستونزه او پېچومه نه لري. له دې امله مجبور نه دي د اورو پايي او نړۍ والو ټکو په تلفظ او املا کې د هغو پر پله پل کښېږدي.

لکه څنګه چې د پښتو او نورو هندي الاصله ژبو د ځينو مشترکو ټکو په اړه اشاره وسوه، د پارسي ټکو په املا کې هم بايد هغه لاره غوره سي، چې زموږ له ژبنيو ځانګړتياوو سره سمون ولري. په بله وينا لکه څنګه چې پښتانه مجبور نه دي «ميا»، «جګره»، «کنګال» او داسې نور ټکي د هنديانو په څېر وليکي، په همدې ډول مجبور نه دي، چې د پارسي ژبې ځيني ټکي هم هرومرو د پارسي ويوونکو په شان وکاږي. موږ بايد په خپل ليکدود کې تر هر څه مخکې د خپلو خلګو د اسانتيا اړخ په پام کې ونيسو.

د معياري ليکدود په غوره کولو کې د فيبالوژيکو ځانګړتياوو او ټولنيز ترون ارزښت

د ښوونې او روزنې اسانه او ساده لار دا ده، چې د هرې ژبې ليکدود د ږغپوهنې د قواعدو له مخې وټاکل سي. دا خبره هر چا ته روښانه ده، چې په هره ژبه کې د شيانو او پېښو د ښوولو او پېژندلو دپاره ځانګړې ږغونه کارېږي، چې د هغو په پيدا ايښت او بدلون کې ېېلابېل عوامل او سببونه لاس لري. د کليمو د وينګ او ليکدود په چارو کې د ږغپوهنې يا فيبالوژۍ(Phonology) له قواعدو او لارښوونو څخه ليرې والی د ژبې په زده کړه کې ډېرې لويې ستونزې او کړاونه را منځ ته کوي. د يوه پښتانه کوچني ذهن په هيڅ ډول دا نسي منلای، چې د مورنې تلفظ له مخې په خوله «غورمه»، «مالوم»، «الوا» او «تاليب» و وايي؛ خو په ليکنه کې يې «قورمه»، «معلوم»، «حلوا» او «طالب» وليکي. البته د دې کار علت او سبب، لکه څنګه چې مخکې هم اشاره وسوه، دا دئ چې موږ په خپله ژبه کې د «ق»، «ع»، «ح»، «ط» او داسې نورو په څېر ږغونه نه لرو، نو ځکه مجبور يو، چې د ټولو انسانانو د طبيعي او غريزي عکس العمل په څېر يې، په خپله مورنۍ ژبه کې، په ورته يا نيژدې مخرجو واړوو. د نړۍ په ګردو ژبو کې د دې ستونزې ډول ډول مثالونه ګورو. په پارسي کې په خوله «روستم»،

(c) ketabton.com: The Digital Library

«سوهراب»، «هونر»، «ګونا» او «ګومان»..وايي؛ خو په ليکنه کي يې د «رستم»، «سهراب» ، «هنر»، «ګناه»او «ګمان» په بڼه کاري يا د «پښتون»، «ږغ»، «جګړه»، «څارنوال»، «ځلمی»او داسي نورو په شان کليمې د «پشتون »، «ژغ»، «جګله/ جګره»، «سارنوال»، «زلمی» او داسي نورو نيژدي مخرجو ته اړوي. په عربي کي هم د تلفظ او ليکدود تر منځ د توپير او بېلوالي له امله د «تلوېزيون»، «ويکټوريا»، «کمپيوټر»، «پاور»او داسي نوري کليمې د «تلفيزيون» ، «فيکتوريا»، «کمبيوتر» او «باور»... په بڼه وايي. په انګرېزي کي مو هم مخکي د کليمو د تلفظ او املا په اړه ځيني مثالونه او بولګې وښوولې، چي ټولي يې د ږغپوهني له پلوه د يوه ليکدود د کمزورۍ او نيمګړتيا په مانا دي. هره څونه چي د يوې ژبې ليکدود د هغې له ږغو او اوازو سره سمون يا نيژدې والی ولري، په هغونه اندازه د ښووني او روزني او خپلمنځي پوهاوي په کار کي اساني او پرمختګ پېښيږي. البته سره له دې علمي دلايلو، د ږغپوهني له لارښوونو او قواعدو سره سم هم د ژبې د ليکدود غوره کول له بېلابېلو ربړو او کړاوو خالي نه دئ. تر ټولو مخکي،که د ژبې ليکدود د هري سيمي يا هري لهجې د خاصو فينالوژيکو ارزښتو او اړتياوو له مخي و ټاکل سي، بيا نو د يوې معياري ژبې او يوه معياري ليکدود د را منځ ته کولو په لار کي لويې ستونزي او پېچومي پيدا کيږي؛ د مثال په توګه د ږغپوهني له قواعدو سره سم هغه څوک چي د خپل لهجوي تلفظ پر اساس په خوله «مونګ»، «ګيره»، «جبه»، «اوخ»او داسي نور وايي، بايد په ليکنه کي يې هم د «موږ»، «ږيره»، «ژبه»، «اوښ»او داسي نورو په شان و نه کاري، چي اوس د زياترو افغانانو په منځ کي د ژبنيو قواعدو، ټولنيز تړون او اوږده طبيعي پرمختګ پربنسټ د معيار په توګه منل سوي دي. د فينالوژيکو قواعدو او لارښوونو له مخي ژبې ته د ليکدود ټاکل، له ژبپوهانو دا هم غواړي، چي په ليکلو کي د سور/په معروف يا لنډ واو/(قرمز، سرخ، شنګرف)، سور/په مجهول يا اوږده واو/(بر، پلنوالی ، عرض) او داسي نورو مشابه ټکو تر منځ هم د بېلولو له پاره څه لاره ولټوي؛ ځکه داسي کليمې په ليکنه کي يو راز کښل کيږي؛ خو د وينګ او مانا له پلوه ډېر توپير لري. د داسي ټکو شمېر په پښتو کي خورا زيات دئ، چي ژبپوهان او قاموس ليکوونکي يې بايد د نه ګډوډېدو د پاره د ږغپوهني له قواعدو سره سم اساسي چاره وکي. البته،د هري لهجې ويوونکو ته د کليمو تلفظ او ليکدود د خپل لهجوي يا سيمه ييز تلفظ يا خپلو فينالوژيکي ځانګړتياوو او ارزښتونو له مخي ډېر اسانه او بې تکليفه کار دئ؛ خو په خواشينۍ سره چي دا سادګي او اساني د نورو لهجو ويوونکو ته ډېره سخته او ګرانه پرېوزي. له بله پلوه، دا خبره هم د غوَر او څېړني وړ ده، چي په تلفظ کي تغييرات موقتي او تېرېدونکي بڼه لري. له دې امله که د ژبې ليکدود د موقتي او لنډ مهاله بدلونو تابع سي، دا کار به هرومرو په ژبه کي ډېرو ګډوډييو او التباسو ته لاره هواره کړي. سربېره پردې کله کله په ورځنيو محاورو او مکالمو کي د کليمو، عبارتو او ترکيبو تلفظونه ډېر لنډيږي، چي دا په خپله هم د ږغپوهني د اساساتو له مخي د ليکدود د غوره کولو يوه بل ستونزمن اړه ته پام اړوي.

د همدې استدلال پر اساس بايد، د ژبې د معياري ليکدود په غوره کولو کي د ږغپوهني د لارښوونو او ټولنيز تړون تر منځ توازون او انډول ته پام وسي. د دې خبري مانا دا ده،چي د يوې ژبې د ليکدود په غوره کولو کي بايد اساساً د ږغپوهني قواعد او لارښووني په پام کي ونيول سي؛ ځکه د خلګو په ژبه کي بېلابېل ږغونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبي د ليکدود علمي او معقــول تــاداو دئ؛ خو که د ږغپوهني په مرسته د ستونزي ليري کولو ته څه لاره پيدا نه سوه، بيا نو د ناچارۍ له مخــي بــايد د ټولنيز قرارداد له اصولو ګټه واخيستله سي. په بېلابېلو لهجه يي تلفظو کي د اسانۍ، سادګۍ، ښکلا او عموميت پر بنسټ د يوه تلفظ غوره کول، په حقيقت کي د فينالوژيکو ارزښتو او ټولنيز- فرهنګي ترون ژوندی مثال دئ. البته دلته دا خبره هم بايد جوته کړو، چي ټولنيز ترون هم يوازي د څو اديبانو، ليکوالو او ژبپوهانو د وچو پرېکړو او فرمانو مانا نه لري؛بلکي د ژبي د ودي او پرمختګ ټول مسوولين بايد په ګډه د خلګو سياسي، اجتماعي، فکـري، فرهنګي، او اقتصادي اړيکو ته په پام سره، دې ستونزي ته د حل څه معقوله او علمي لاره ومومي. په بله وينا، د ټولنيز ترون را منځ ته کول، د فرهنګيانو تر لوی او مخکښ رول مخکي، د ټولنيزو قوانينو تابع دئ. خلګ به د اسانۍ، سادګۍ، ښکلا او سليم عقل په رڼا کي، نــاوړه پرېږدي او ښه به اخلي.

ټولنيز ترون او فرهنګي دودونه که څه هم د يوه معياري ليکدود په غوره کولو او رواجولو کي د يوه مېخانيکي او سرسري حل په توګه عمل کوي؛ خو سره له دې هم د ژبي د بېلابېلو ويوونکو او ليکوونکو تر منځ د کليمو د ويلو او ليکلو په چارو کي د يو رنګۍ، جوړجاړي او پايښت له را منځ ته کولو سره لويه مرسته کوي. د نړۍ په ځينو ژبو کي د دغه راز زړو او پياوړو ټولنيزو ترونو او کلتوري رواجونو له برکته، پراخ ادبي او علمي پرمختګونه منځ ته راغلي دي؛ مثلاً پارسي ويوونکو نه د ږغپوهني د اساساتو؛ بلکي د يوه فرهنګي- اجتماعي قرارداد يا دود پر بنسټ دا منلي ده، چي په خپله ژبه کي به مثلاً په خوله هونر، ګونا، ګومان او داسي نور وايي؛ خو په ليکنه کي به يې د هنر، ګناه، ګمان او داسي نورو په شان کاږي. په انګريزي او نورو بهرنيو ژبو کي هم د دغه راز فرهنګي- اجتماعي ترون پر اساس په سلګونو داسي ټکي منل سوي دي، چي په ليکلو کي د ږغپوهني له اساساتو او اصولو سره هيڅ سمون نه لري.

د دې مسألي ټولو اړخو ته په يوه عمومي او ګُلي نظر اچولو سره داسي بربنبي، چي د هري ژبي د يوه معياري ليکدود په غوره کولو کي د دې دواړو عناصرو رول ډېر ارزښتناک او مهم دئ. شک نستـه، چي فرهنګي دود يا ټولنيز ترون هم بايد په خپل وار سره کرار کرار د ږغپوهني د لاربنوونو او اصولو پيروي وکي،که نه نو د يوه همېشني اساسي حل او لنډ مهالي مېخانيکي حل تر منځ به تل تر تله ټکرونه او مخالفتونه روان وي.

د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو ريښه پېژندنه

دکليمو د مانا/ ماناوو په سپړلو کي د دې مسألي څېړنه هم ډېره په زړه پوري ده، چي په قاموس کي وړاندي سوی سرټکی له کومي ريښي څخه راوتلئ دئ؛ د مثال په توګه د «شېرپېره» کليمه د «پيړا»له مادې څخه، چي يو ډول حلوا ده، جوړه سوې ده(دارميستتر١٢). يا «واده»کليمه، چي د ودي او نشو نما په مانا د«ود»له ريښي څخه راوتلې ده يا د غل او غدوی کليمې، چي ښايي د«ګده»،«ګدی» او «غدی» له ريښي څخه راټوکېدلي وي؛ ځکه غدی او ګدی د غلو او حمله کوونکو ټولی ته وايي(حبيبي،«لمنليکونه،»د دارميستتر پښتو څېړني١٨). په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي کي هم داسي ټکي خورا ډېر دي، چي په تاريخي لحاظ له يوې بلي ريښې څخه راوتلي دي؛ د مثال په ډول«اخترکاويان/ اخترکاويانی»، «درفش کاويان/درفش کاويانی» ټول په حقيقت کي د «کاوه» نومي ټټار له نامه څخه راپيدا سوي دي، چي د آريايي افسانو او اسطورو له مخي يې د ضحاک(سهاک)په زمانه کي پاڅون وکړ؛ او فريدون يې پاچهۍ ته ورساوه؛ اما ځيني څېړونکي د کاوه نومي آهنگر يا ټټار نوم د «کوي» له ټکي څخه راوتلئ ګڼي، چي د شازاده (شهزاده)په مانا ؤ. په دې توګه«درفش کاويان/ درفش کاويانی»د پاچهي بيرغ په مانا بولي(عميد ،۱: ۱۱۳). په انګرېزي کي هم بې شمېره ټکي د کليماتو له تاريخي بدلون او اوښتون څخه را زېږېدلي دي؛ لکه ماډلين(maudlin)ټکی چي او س د نشه،بې مانا غمجن، خواشيني، ژړندويه، احساساتي او عاطفي کس په مانا کارېږي، اصلاً په ځورلسمه مېلادي پېړۍ کي له فرانسوي ټکي ماډلېن(Madelaine) څخه اخيستل سوی دئ، چي هغه هم په خپل وار سره د مګډلينا (Magdalena) له لاتيني کليمي څخه راوتلئ دئ. د اِنجيل له متن څخه داسي ښکاري، چي دا ټکی په حقيقت کي د مېري مګډلين(Mary Magdalene)له نامه سره نېغ په نېغه اړيکی ولري، چي په اِنجيل کي يې څو ځايه يادونه سوې ده. د اِنجيل له روايت سره سم، دې ښځي(چي وروسته د حضرت عيسا (ع) له سرسپارلو مخلصانو او خواخوږو څخه وه)په ژوندانه کي د خپلو پخوانيو ناوړه عملونو د پښېمانۍ په وجه، د اوږدې مودې د پاره ژړل. په دې توګه اوس ګورو ، چي په انګرېزي کي د «ماډلين»کليمه د همدې ښځي له نامه او شخصيت سره ايتمولوژيکي اړيکي لري.(Robinson 847) په دې برخه کي د نور مالومات له پاره وګورئ:

Online Etymology Dictionary(www.etymonline.com)
Matthew 27, Mark 15-16, Luke 8 & 24, John 19, Bible, New International Version (www.biblegateway.com)

«داموکليس توره» چي د يوې ژبنۍ اصطلاح په توګه په قاموسو کي راوړل کيږي هم ځانته خاصه ريښه لري. قاموس ليکوونکی بايد د دې اصطلاح تر توضيح او شنني مخکي، د داموکليس(Damocles)له نامه سره د هغې تړاو ته، ګوته ونيسي. دغه راز،دولبي پرولوجيک (Dolby Prologic) هغه تخنيکي اصطلاح ده ، چي په اوسنيو های فای(Hi Fi)سيستمو کي د ناوړه اوازو د له منځه وړلو د پاره، د شلمي پېړۍ په شپېتمو کلو کي، د امريکايي اينجنير ريمنډ ډولبي(Raymond Dolby)له نامه سره ارتباط لري. (Robinson 392)

پروفيسر جکسن او پروفيسر امويله، په فرهنګو کي د را غونډ سوو ټکو ريښه پېژندنه د لغتپوهني له درو مهمو برخو(مارفولوژي، مانا پېژندنه او ريښه پېژندنه)څخه يوه برخه ګڼي، چي قاموس ليکوونکي بايد په خپلو اثارو کي هغې ته پام وکي.(Jackson and Amvela 2)

لکه څنګه چي لوی استاد- اروا ښاد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د خپلو ژورو او مستندو لغوي څېړنو په لړ کي کاږي: «سدرۍ له عربي کلمې صدرۍ څخه مفغنه نه ده، بلکي ريښه يې زردشتي قديمه کلمه سدره ده. تپوس له عربي څخه نه دئ راغلئ، بلکي د تپ،تپا ،تپېدل له ريښې څخه د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغاتو له جوړښت سره سم جوړ سوی دئ. ښاغلی، شاقلی نه دئ، بلکې «ښه»+«آغلی» دئ، او پښتو لغت دئ (حبیبي، «د پښتو سیند به څنگه لیکل کیږي؟»، ۵.) زموږ قاموس لیکوونکي هم باید په خپلو ژورو او هر اړخیزو علمي څېړنو سره، د بېلابېلو ټکو د سمې پېژندنې په اړه د لوستونکو ذهنونه روښانه کړي.

د علامه حبیبي له ژورو تاریخي او ایتیمولوژیکو شننو سره سم «اپت»، «اتبار»، «انبر»، «کنبلئ/ ښکلئ»، «چندن» هم د عربي ژبې د «آفت»، «اعتبار»، «عنبر»، «شکیل» او «صندل» مفغن شکلونه نه دي؛ ځکه چې دغه هره کلیمه په سنسکریت او نورو آریایي ژبو کې ژورې ریښې لري(حبیبي، «د پښتو لغاتو د تحقیق لارې، »، ۲-۴). سربېره پر دې، قاموس لیکوونکي باید په لوی لاس خپلې پخوانۍ سپېڅلې کلیمې هم په نورو ژبو کې د هغو د استعمال په گونا پردۍ نه کي؛ د مثال په توگه «کواره»، «کوټ»، «کوتوال»، «شیبین»، «کټ» او په لسگونو نور ټکي د پښتو هغه اصیل او سپڅلي ټکي دي، چې باید په تېروتنې او غلطۍ سره په پارسي یا کومې بلې ژبې پورې ونه ترل سي. د پارسي ژبې په پخوانیو اثارو کې د دغو ټکو او ترکیبو استعمال په هیڅ وجه دا مانا نه لري، چې گوندې دا ټکي هرومرو له پارسي څخه پښتو ته راغلي دي؛ ځکه پښتو پر پارسي، شغني، واخي، شنگليچي، اشکاشمي، منجي، پشه يي او داسې نورو ژبو سربېره له سنسکریت، هندي او نورو هندو آریایي ژبو سره هم په ډېرو ټکو کې شکلي او مانوي اشتراک لري.

همدغه راز، لکه څنگه چې د پښتو مدقق او باریکبین لغتپوه - لوی استاد اروابناد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ش/ ۱۹۸۴م)کاږي، قاموس لیکوونکی باید لوستونکو ته دا اړخونه روښانه کي، چې د عربي ژبې«جماعت» څنگه په پښتو کې«جومات»سو ؛ او د اصلي مانا څخه څنگه د مسجد په مانا تغییر ور پېښ سو، یا «صاحب» چې په عربي کې د صحبت له مادې څخه د صحبت کوونکي په مانا ؤ، مگر پښتو ته د «ساب»په تلفظ له مانوي بدلون سره راغی، چې د احترام او درناوي کلیمه ده(حبیبي، «د پښتو سیند به څنگه لیکل کیږي؟»، ۴).

په قاموس لیکنه کې د کلیمو د ریښې پېژندنې اصل هم د نورو اصولو او قواعدو په څېر، یوه بنه نه لري. په ځینو عصري قاموسو کې د زیاترو ټکو، په تېره بیا د خیلو ټکو منشأ او ریښې پېژندنې ته لازم پام سوی دئ. په بله وینا د کلیمو پلار او نیکه د هغو له اصلي تلفظ، د زوکړې له زمانې او بېلابېلو تاریخي بدلونو سره، په روښانه توگه بیان سوي دي. د دې دود پرخلاف، ځینو نورو مؤلفانو په قاموسو کې د راغونډو سوو کلیمو ایتیمولوجۍ/ ایتیمولوژۍ او د کلیمو په شکلي جوړښت کې، ډول ډول تاریخي بدلونو ته چندان توجه نه ده کړې. ځینو نورو قاموس لیکوونکو بیا یوازې دې خبرې ته اشاره کړې ده، چې په قاموسو کې یې را غونډ کړي دخیل ټکي په کومو ژبو پورې اړه لري؛ او د دې مقصد دپاره یې له ځینو مخففو تورو څخه کار اخیستی دئ؛ مثلاً «س» د سنسکریت، «ع» د عربي، «پ» د پارسي، «ر» د روسي، «ف» د فرانسوي او «ا» د انگریزي دپاره. حسن عمید په خپل فارسی فرهنگ کې د دخیلو کلیمو د ریښې پېژندنې له پاره همدا لاره غوره کړې ده. ځینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو پاړسي فرهنګ ليکوونکو هم د را غونډ سوو ټکو د پلار او نيکه په اړه څه ناڅه يادوني کړي دي. په پښتو قاموس ليکنه کي له هماغه پيل(و.ګ.«رياض المحبت»او «عجايب اللغات»)څخه د پردو کليمو د پېژندني د پاره له اختصاري تورو کار اخيستل سوی دئ. په «افغان قاموس»او د پېښور پوهنتون د پښتو اکاډيمۍ په خپاره سوي قاموس(۱۹۷۰م) کي، چي«پښتو ژبه» نوميږي، هم ټولي را غونډي سوی دخيلي کليمې د مخففو تورو په کارولو سره ښوول سوي دي.ځينو اوروپايي افغان پېژندونکو هم په خپلو فرهنګو کي د راغونډو سوو کليمو ايتيمولوژيکي څېړني ته څه ناڅه پام کړی دئ. په دې برخه کي تر ټولو ستر او ارزښتناک ګام د نوميالي ناروېژي ژبپوه او افغان پېژاند - پوهاند جورج مارګنستيرن (Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne) له خوا واخيستل سو. دې سترګه ور ژبپوهاند (۱۸۹۲-۱۹۷۸م) په ۱۹۲۷م کال کي د پښتو ايتيمولوژيکه لُغتنامه (An Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه، چي وروسته د ډ. ن. مکينزي (D.N. Mackenzie) له خوا بشپړه سوه. په دې لاره کي بل مهم ګام د ج. ايلفينبين(J.Elfenbein) او س. ن. ويليمز(N.S.Williams) له خوا پورته سو، چي په۲۰۰۳م کال کي يې د پښتو نوې ايتيمولوژيکه لغتنامه(A New Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه.

په مجموعي توګه د پښتو په هغو قاموسو کي، چي د نوي ليکسيکوګرافۍ له اصولو او قواعدو سره سم نه دي ليکل سوي، د راټولو سوو کليمو ايتيمولوژۍ ته اساساً هيڅ يا لازمه توجه نه ده سوې. له بده مرغه د پښتو ژبي په تر ټولو عصري، غني او اکاډيميک قاموس کي، چي د «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» په نامه د افغانستان د علومو اکاډيمۍ له خوا د ۱۳۵۸-۱۳۶۵کلو په ترڅ کي، په څلورو ټوکو کي چاپ سوی دئ، هم د کليمو د ريښو او تاريخي تحولاتو مسألې ته هيڅ پام نه دئ سوی. د کليمو له ريښه پېژندني مخ اړول، بې شکه د قاموس ليکني په دې نوي او پرمختللي دوَر کي، د دغه ارزښتناک او شتمن قاموس ډېره لويه نيمګړتيا ګڼله کيږي. د پښتو او پاړسي ژبو د زياترو قاموسو پر خلاف، د اوروپايي ژبو، په تېره بيا انګرېزي ژبي په مفصلو او تشريحي معياري قاموسو کي داسي قاموسونه ډېر لږ پيدا کيږي، چي د راغونډو سوو کليمو، ترکيبو، او اصطلاحاتو ريښو؛ او ان تاريخي بدلونو ته يې څه نا څه اشاره نه وي کړې.

د قاموسي ټکو د ريښه پېژندني ارزښت ته په پام سره، د پښتو ژبي قاموس ليکوونکي ته د کليمو د ايتيمولوژۍ په برخه کي د يادوني څو مهمي او اساسي مشورې داسي را لنډوو:
- پوهېږو چي ځيني ټکي، ترکيبونه، عبارتونه او اصطلاحوي په يو وخت کي په څو نيژدو ژبو کي کاريږي. د پښتو قاموسو ليکوونکي بايد ښېله څېړني او پلټني د هغو په ليدو سره سمدلاسه و نه انګېري، چي دا ټکي هرومرو له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي دي؛ او په دې توګه هغو ته حق او ناحق سنسکريت، هندي، پهلوي، پاړسي، عربي، توركي او داسي نوري ريښې و تراشي. د دې ناوړه او غيرعلمي کار نتيجه به داوي، چي ځيني تازه کار او ناروغه سوچه پال ليکوال به ښېله ګروېږني او سپړني د هغو له کاروَني لاس واخلي؛ او له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنګ نظره چال چلند شخه به په پای کې د پښتو لغوي زېرمې ته لوی او نه جبران کېدونکی زيان ورسيږي. د داسي مشترکو ټکو شمېر دونه ډېر دئ، چې له لغوي څېړني او مقايسه يي ادبي نظايرو څخه يې يو بېل قاموس جوړېدای سي (ما په خپله له سنسکريت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصـــله ژبو سره د پښتو د ځيـــنو مشترکو ټکو يوه لغوي او ادبي زېرمه راغونډه کړې ده، چې انشأالله په يوه مناسب وخت کې به يې د پښتو قاموسو او ادب مينه والو ته وړاندي کړم). دلته د بولګې په بڼه يوازي د څو ټکو نوم اخلو، چې مخکې مو هم په بېلابېلو ځايو کې يادونه کړې ده: جګړه (په هندي کې جهګړا)، شيين (په پارسي کې شاهين)، کواره (په پارسي کې کبار)، کټ (په پارسي کې کت)، ډول (په هندي کې ډهول؛ په پارسي کې دُهل)، اوجاړ (په هندي کې اوجړ، اوجاړنا، اوجړه او داسي نـور)، بخره/ برخه (په پهلوي کې بخر، په دري کې برخ)، هډ (په هندي کې هډي)، کړکۍ (په هندي کې کهړکي)، کوټ (په هندي کې ګوټهـ/ګوټ؛ په پارسي کې کوت)، کـوټۍ (په هنـدي کې کهوټي؛ په پارسي کې کوتی)، جارو (په هندي کې جهاړو؛ په پارسي کې جارو) او په سلګونو نور مشترک ټکي.

پښتو ژبې د آريايي ژبو ډېر پخواني ټکي او ترکيبونه تر اوسه پـوري په بشپړ اصـالت سره خوندي کړي دي. دلته د لوی استاد - علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د لغوي او ادبي څېړنو په رڼا کې د دغه راز آريايي ټکو د څو بولګو يادونه کوو، چې يو وخت په پـارسي ادب کې هم په پراخه ګچه کارېده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره اوس په هغه ژبه کې د متروکو او نابابه ټکـو په بڼه، له استعماله لوېدلي دي.
- «کباره» هغه ټکی دئ، چې د پارسي مشهور شاعر - ناصر خسرو بلخي قباديانی (۳۹۴-۴۸۱هـ ق) يې په يوه بيت کې داسي يادونه کړې ده:
ترا اين تن يکی خانهٔ سپنجست
مزوربل مغـــربـــل چو **کـــباره**
(حبيبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل ۳۱، ۲۴).
په پارسي کې اوس دا ټکی څوک نه وايي او نه يې ليکي؛ ځکه ځای يې د «سبد» په نامه بل ټکي نيولئ دئ؛ خو د پښتو په لوېديځه لهجه کې همدا اوس هم د «کواره» په بڼه د عامو او خاصو په خبرو کې، په پراخه توګه کارېږي.
- «خه = ښه» د تحسين داسي کليمه ده، چې اوس هم په پښتو کـــې ډېره زياته استعماليږي، خو په پارسي کې يې نور ژوندی مثال نه ګورو. شهيد بلخي د رودکي په ستاينه کښې وايي:
شاعرانــرا **خه** و احسنت مـديح
رودکی را **خه** و احسنت هجيست
(حبيبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل ۳۱، ۲۴).
- «ګرم» کليمه د پارسي شعر د مخکښ شاعر - رودکي په يوه بيت کې داسي راغلې ده:
هرکه سر از پند شــهريار بپيچيد

(c) ketabton.com: The Digital Library

پای طرب را به دام گرم در افگند

ابو القاسم فردوسي دا کلیمه داسي راوړې ده:

زچنگال یوزان همه دشت غرم

دریده برو دل پُر از داغ و گـرم

همدا «گرم» کلیمه همدا اوس هم په پښتو کې د «ګروم» په بڼه کارېږي، چې د ویر، غم، دوک او ماتم مانا لري؛ خو په پارسي د هغه ځای نورو ټکو نیولې دئ.

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل۳۱، ۲۳).

- «کت» کلیمه د بوشکور بلخي په یوه بیت کې، چې د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کې یې ویلئ دئ، داسي لولو:

زورا رمز ز دست شاهـان دزی!

بر کت شاهی نشین و باده خور

فرخي سیستانی د سلطان محمود په ستاینه کې دا ټکی داسی راوړی دئ:

که بر خون برانم کـت و افسرت

برم زی سر اندیب بی تن سرت

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل۳۱، ۲۲).

په پارسي ادب کې د زمانو په تېرېدو سره د «کت» پر ځای د «تخت» کلیمـــه ودرېده؛ مګر د پښتنو په غرو او مېرو کې لا تر اوسه ژوندی ده. په پای کې باید دا خبره هم له یاده و نباسو، چې ځیني آریایي کلیمې د بېلابېلو طبیعي او غیرطبیعي عواملو له کبله اوس په پارسي او پښتو ادب دواړو کې له استعماله لوېدلي دي؛ لکه:کوتوال/ کوټوال، کوتوالی/کوټوالي او داسي نور.

- په پښتو ادب کې ځیني داسي ټکي سته، چې زموږ ځیني لیکوال یې په تېروتني سره په عربي او نورو پردو ژبو پوري تړي؛ لکه اتیات (چې له عربي احتیاط څخه یې راوتلئ بولي)، انبر (چې د عربي ژبې د عنبر پښتو سوې بڼه یې ګڼي یا کنبلئ/ ښکلئ(چې ریښه یــې د عربي ژبې «شکیل» کلیمې ته رسوي؛ په داسي حال کې چې دغه راز ټکي په سنسکریت او هندي ژبو کې ژوري ریښې لري؛ او له عربي څخه پښتو ته نه دي راغلي(د نورو مالومــاتو دپاره و.ګ: حبیبي، «د پښتو لغاتو د تحقیـق لاري،» کابل۲، ۲-۴). د دې مځکې له ځینو تاریخي او جغرافیایي نومو سره هم همدا اسې ناسم چال چلند سوی دئ؛ مثـــلاً ډېرو مؤرخانو د «قندهار» په لیکدود سره «کـندهار» ته عربي بڼه ورکړې ده). زونداور/ زینداور ته زموږ د هیواد ډېرو مؤرخـــانو د ځینو عـــرب مؤرخـــانو د «ارض داور» د ناسمي ترجمې پر بنسټ د «زمینداور» شـــکل ورکـــړی دئ؛ حـــال دا چـــې «زین» یا «زون» کلیمه اصلاً د لمـــر په مانا ده، چې د انګریزي ژبې sun (لمر) هم له همدې ریښې څـخه را وتلئ دئ؛ او د کابل شاهانو په نومو کـــې هـــم د مخوندي په بڼه لیدل کیـــږي. د دې استـــدلال پر بنسټ له داور ســـره د «ارض» یا «زمین» ټکی هیڅ مانا نه ورکوي. «غرستان» چې عرب مؤرخانو په «غـرجستان» اړولئ دئ؛ سیستان یا سکستان، چې د عرب مؤرخانو او جغرافیا لیکوونکو په پیروی، زموږ د ځینو لیکوالو او مؤرخانو په اثارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د «سجستان» په بڼه راغلئ دئ یا ځیني پښتني قبیلي لکه ساپی، چي تر اوسه د صافی په بڼه کښل کیږي؛ او په تېروتني سره عربي رنګ ورکول سوی دئ یا ساکزی(چي ځینو پارسي ژبو مؤرخانو اسحاقزی ځیني جوړ کړی دئ یا پوپلزی، چي حتا د پوپلزو قبیلي یو مشهورخطاط او مؤرخ - اروانښاد عزیزالدین وکیلي پوپلزي (۱۹۱۹- ۲۰۰۸م)لا هم په خپل تاریخ کي د «فوفلزائی» عربي شکل ور کړی دئ. په دې ډله کي په سلګونو نور نـومـونه هـم راځي، چي په وړاندي بحثو کي یې هم له ځینو جزییاتو سره یادونه وسوه.

په دې ډول باید قاموس لیکوونکی د لغتو په ریښه موندلو کي د باوري سرچینو په استنـاد د کلیمو مارفولوژیک، فینالوژیک او سیمانتیک بدلونونه په ځیر سره وګـوري؛ او تر هــر اړخیزي څېړني وروسته په خپلو اثارو کي، د را غونډو سوو ټکو پلار او نیکه ته ګوته ونیسي. دا کار بې شکه سختی او کړاونه لري؛ خو ناممکن نه دئ.

- زیاتره قاموسونه د مندرجو ټکو د ریښې پېژندني په اړه یوازي د هغــو د نیــژدو ریښو په اړه مالومات وړاندي کوي؛ او یوازي د هغي ژبي یادونه کوي، چي د پام وړ ټکی یې په یوه ټاکلې او مشخصه دوره کي ملي ژبي ته ننوتی وي. ځیني نور قـاموسونه بیا تر وروستی ریښې او منشأ پوري، د بېلابېلو ټکو د پخوانو پښتونو پلټنه او شننه کوي. د دې اصل له مخي تر هغــه ځایه، چي د کلیمــو د ریښــې پېژندني پوهه اجـازه ورکوي، په مختلفو ژبو کي د را غـونډو سوو ټکو د ریښو او تاریخي بدلونو په اړه مالومات وړاندي کیږي؛ مثــلاً د اکسفـورډ د کوچني قاموس په نهم چاپ(Concise Oxford Dictionary9)کي، چي د سي ډي رام

په بڼه چمتو سوی دئ، د"Camomile"کلیمې د ریښې پېژندني په اړه، داسي کښل سوي دي:

[Middle English via Old French Camomille and late Latin Camomilla or Camomilla from Greek Khamaimelon 'earth-apple'(from the apple-smell of its flowers)] (Jackson and Amvela 201).

یا د ډیموکراسی کلیمې څو پښته ریښې د ریښه پېژندني په آن لاین قاموس کي داسي بیان سوي دي:

democracy

1570s, from M.Fr. *democratie*, from M.L. *democratia* (13c.), from Gk. *demokratia*, from *demos* "common people," originally "district" (see *demotic*), + *kratos* "rule, strength" (see *–cracy*).

لکه څنګه چي ګورو، د ډیموکراسی کلیمه وروستی پلا په ۱۵۷۰مو کلو کي له منځنی فرانسوي څخه اخیستل سوې ده. په دیرلسمه مېلادي پېړۍ کي له منځنی لاتین ژبي څخه منځنی فرانسوي ته ورغلې ده؛ او په پای کي منځنی لاتین ژبي هم دا ټکی د یوناني ژبي له «دیموکراتیا»کلیمې څخه اخیستی دئ، چي د «دیموس» او «کراتوس»له دوو بېلو برخو څخه جوړ سوی دئ. د ریښه پېژندني په دې مثال کي، نه یوازي د ډیموکراسی پخوانیو تاریخي تګلورو، بلکي د کلیمې شکلي او مانوي بدلونو ته هم ګوته نیول سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې مثال څخه په څرګنده ښکاري، چې په انګرېزي کې اوس د کليمو رېښه پېژندنه د يوې خپلواکې علمي او اختصاصي څانګې پړاو ته رسېدلې ده. لوستونکي کولای سي د دې ژبې د هرې مروجې کليمې په اړه د دقيقو او مفصلو فيلالوژيکو مالوماتو له پاره، د رېښه پېژندنې آن لاين ډيکشينرۍ ته مراجعه وکړي؛ او په يوه کليک سره د هر مروج ټکي پلار و نيکه وپېژني.

د افغان معاصري قاموس ليکنې په تاريخ کې تر ټولو وتلي او منلي ليکوال - لوی استاد اروانښاد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م) څو لسيزې مخکې په خپله ارزښتناکه مقاله کې د مقايسه يي فيلالوژۍ له پلوه د قاموسي ټکو د رېښو مالومولو او د مانا او لفظ له اړخه د هغو د تاريخي تحول اصل ته اشاره کړې ده (و.ګ: حبيبي،«د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»، ۵).

په قاموسو کې د کليمو د پېژندنې يا تعريف څانګړتياوې

د نوي قاموس ليکنې بل مهم اصل دا دئ، چې قاموس ليکوونکی بايد د کليمو، ترکيبو، محاورو، اصطلاحاتو او نورو راغونډو سوو ټکو داسې ماناوې او تعريفونه غوره کړي، چې له هــره اړخه مانع او جامع وي. په بله وينا، وړاندې سوې ماناوې بايد له خپل ټول لـنډوالي ســره داسې ښه ولري، چې هر لوستونکی يې په اسانۍ سره وپېژني؛ د مثال په توګه کـه قاموس ليکوونکی د «زردالو»د پېژندنې دپاره وليکي: زردالو هغه مېوه ده، چې ژړ رنګ، بيضوي شکل، خوږ خوند لري؛ او د افغانستان پرځينو سيمو سربېره د نړۍ په ځينو نورو هيــوادو کې هم پيدا کيږي. داسې تعريف يا پېژندنه چندان په دردنه خوري؛ ځکه ډېرې داســې مېوې سته چې ژړ رنګ، بيضوي شکل او خوږ خوند لري؛ خو زردالو نه دي. له بله پلوه د افغانستان په ځينو سيمو او د نړۍ په ځينو هيوادو کې ډېرې داسې مېوې پيدا کيږي، چې له زردالو سره په ځينو خصوصياتو کې ګډوالی لري؛ اما سره له هغه هم هريو زردالو نه دئ. قاموس ليکوونکی بايد د زردالو د خوند، فزيکي جوړښت، کيمياوي او طبي ځانګړتياوو، د مېوې پخېدو د موسم او ځينو مهمو ډولونو لکه چارمغز، سرده يي، نري، شکرپاره او داسې نورو په اړه هم څه نا څه توضيحات او مالومات وړاندې کړي. که فرهنګ ليکوونکی د «کوني کبر»په پېژندنه کې وکاږي: «کونی کبر»هغه حيوان دئ، چې اوږدې منګولې لري؛او په اوبو او لندو مځکو کې ژوند کوي. دا پېژندنه بشپړه او ګټوره نه ده؛ ځکه ډېر حيوانات سته، چې ښايي د «کوني کبر»په شان اوږدې منګولې ولري؛ او په همداسې اقليمي او جوي چاپېر کې ژوند وکي. د داسې تعريف په ليدو سره د قـاموس لوستونکي په ذهن کې د بېلابېلو ورتو حيواناتو تصويرونه تداعي کيږي. د دې ګډوډۍ او التباس په نتيجه کې لوستونکی د «کوني کبر»شکل او جوړښت په دقيقه توګه نسي پېژنــدلای. په داسې حالاتو او مواردو کې که د دغه حيوان له مخکني تعريف سره د چونګاښ/چنــګاښ ټکی هم وکښل سي، بيا نو هرلوستــونکي ته په اسانۍ سره ديوهېــدو وړ دئ؛ او په دې ډول لوستونکي ته د پــام وړ حيوان د پېژندنې ژوندۍ او عملي انځور په لاس ورکول کيږي. په دې ډول ګورو، چې مترادف ټکي د پېچلو او نا اشنا تعريفو د اسانه پېژندنې په کار کې مرسته کوي. البته مترادف ټکي په ټولو حالاتو کې نسي کولای د يوه اسانه، ساده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر اړخیز تعریف ځای ونیسي. پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل د تعریف پر عمومي ځانګړتیاوو سربېره، د ښه او ناوړه تعریف ځیني اړخونه داسي بیانوي:

«تعریفونه هغه مهال د منلو وړ وي، چي دغه دوې لوېي ځانګړتیاوي ولري:

- د محتوا سموالی.

- د شکل سموالی.

که یو تعریف هغه مالومات وړاندي نه کړي، چي لوستونکي یې اړتیا لري؛ او وړاندي سوي مالومات هم په داسي ښه نه وي وړاندي سوي، چي هغوی یې په اسانۍ سره هضم کړای سي، نو داسي تعریف په حقیقت کي نه یوازي کمزوری، بلکي بې ګټي او ناکامه تعریف دئ؛ مثلاً هغه تعریف چي یوازي د مترادفو ټکو په مرسته سوی وي، ښایي د لوستلو د پاره اسانه وي؛ خو په زیاتره حالاتو کي د تعریف د محتویاتو او خصوصیاتو په اړه پوره توضیحات وړاندي نه کړي. له بله پلوه هغه تعریف، چي په دقیقه تخنیکي ژبه د دیوه ټکي د محتویاتو په باره کي مالومات ورکوي، تر هغه مهاله چندان ارزښت نه لري، چي د قاموس د استفاده کوونکو خاصي ډلي ته د پوهېدو وړ نه وي.» (Atkins and Rundell 450)پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل په همدې اړه د ځینو قاموس لیکوونکو د نظریو په وړاندي کولو سره، زیاتوي: «مه یې تعریفوئ، توضیح او تشریح ورکئ.» قاموس لیکوونکی باید لوستونکو ته په روښانه ټکو و وایي: کله چي خلګ یوه کلیمه استعمالوي، د هغوی مقصد او مفهوم څه دئ؟ په دې برخه کي د قاموس لیکوونکو عامه تېروتنه دا ده، چي د مانا د شنني او سپړني پر ځای د لغت رېښه پېژندني ته پام اړوي. ډېرو کسانو ته ښایي تعریف سوی مفهوم مخکي لا اشنا وي، نو ځکه یې په ډېري اسانۍ سره، په کره او دقیقه پېژندنه سر خلاصیږي. په بل عبارت لوستونکي باید په اسانۍ سره وکړای سي، چي تعریف سوی ټکی له خپلي تصوري یا اِدرکي حافظې څخه تر لاسه کي. دا اصل د هغو عامو مفاهیمو د پاره کاریږي، چي د بالِغو زده کوونکو په قاموسو کي ثبت سوي وي؛ مثلاً: بایسکل یا پاراشوټ چي غټان یې په مانا ښه پوهېږي؛ خو یوازي یې د هغو انګرېزي لغتونه پر ژبه نه ورځي. پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل وروسته د یوه ښه او معقول تعریف د ځینو خصوصیتو او اړتیاوو په اړه داسي کاږي:

«- یو تعریف باید تر اړتیا زیاتي کلیمې ونه لري. په بله ژبه باید د سادګۍ یا افهام او تفهیم له غوښتنو سره سم، لیکل سوی وي.

- باید په یاد ولرو، چي د یوه ټکي د تعریف لیکلو د وخت او د لوستونکو له خوا د هغه د عملي استفادې تر منځ نسبتاً اوږد واټن پروت دئ. له دې امله، هر څونه چي قاموس لیکوونکی د دغه راز واټن د لنډولو کوښښ وکي، په هغونه اندازه د قاموسو د استعمالونکو ربړونه او کړاونه لږیږي. د دې استدلال له مخي باید تعریفونه د محتوا او شکل دواړو له پلوه تل د نوو اړتیاوو او غوښتنو پر بنسټ جوړ سوي وي.

- که کوچنۍ یا لنډه کلیمه د پام وړ مفهوم ادا کولای سي، هیڅکله اوږد لغت یا کلیمه مه کاروئ. تل هڅه وکئ، چي له امکاناتو سره سم، اوږده لغتونه یا ترکیبونه په خپل منځ کي سره بېل کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هیڅکله د مالومي جوملې پر ځای نامالومه (مجهوله) جوملمه مه کاروئ. ښه تعریفونه هغه دي، چې د لنډوالي، بشپړتیا او سادګۍ ځانګړتیاوي ولري. واضح او روښانه فکر کول د ژبې ماهرانه او محتاط استعمال ته اړتیا لري. په پای کې د دې خبرې یادونه ډېره ضروري ده، چې د تعریفونو لیکل په قاموس لیکنه کې، لوی هونر او کمال دئ.»

- کوښښ مه کوئ، چې په تعریف کې د یوه ټکي، ترکیب یا اصطلاح په اړه د هر فکر کېدونکي شي یا موضوع یادونه وکئ. د دې خبرې مانا دا ده، چې اوږده تعریفونه د لوستونکو پر اوږو درونډ پېټی ږدي. له دې سببه قاموس لیکوونکي مسوولیت لري، چې د یوه ټکي د پېژندنې په اړه اساسي او محوري خبري، له حاشیو او فروعاتو څخه بېلې کړي.

- که د راغونډ سوو ټکو تعریفونه پېچلي او مبهم وي، لوستونکو ته هیڅ ګټه نه رسوي.

- باید د یوه ټکي د پېژندنې په باره کې تر ټولو ضروري او اساسي مالومات وړاندې سي؛ خو تعریف باید په راغونډو سوو مالوماتو کې رامنځ ته سوې تنوع او رنګارنګي په ښه ډول بیان کړای سي.

- باید تعریف پر ژبنیو مسألو سربېره ځیني نور پیغامونه؛ لکه پراګماټیکس (Pragmatics)، حساسیتونه (Sensitivities) او کانوټېشن (Connotation) هم په څرګنده منعکس کړي.

- په پای کې باید د بېلابېلو ټکو په تعریف او پېژندنه کې، د لوستونکو اړتیا وې دقیقاً په پام کې ونیول سي، چې هغوی څه غواړي او څه ته اړتیا لري؟(Atkins and Rundell 452)

د کلیمو په تعریف او مانا کې د جامعیت او مانعیت اړخونه

لکه مخکې چې هم و ویل سوه، په قاموسو کې د راغونډو سوو کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو تعریفونه باید په داسې ښه وړاندې سي، چې له یوې خوا ټول همډوله او همجنسه شیان په ځان کې شامل کړي؛ او له بلې خوا ګرده هغه شیان له ځانه لیرې کړي، چې د مانا او مفهوم له پلوه توپیر ور سره ولري(جامعیت او مانعیت). په خواشینۍ سره ځیني نوي کلیمي او ترکیبونه د جامعیت او مانعیت له ځانګړتیاوو څخه بې برخې دي؛ د مثال په توګه ایرانیانو د هوایي ډګر یا هوایي میدان دئ (airport) د پاره د «فرودګاه» ترکیب جوړ کړی؛ خو لکه څنګه چې ګورو دا نوی ترکیب هغه مفهوم په بشپړه توګه نسي افاده کولای، چې په «هوایي ډګر یا هوایي میدان» کې نغښتی دئ؛ ځکه «فرودګاه» د حقیقي مانا له مخې د کښته کېدو ځای ته ویل کیږي. د «فرود» کلیمه د پارسي په پخوانیو متنو کې د هغه ځای په مفهوم استعمال سوې ده، چې کاروانیان به د هوساینې یا نورو اړتیاوو د لیرې کولو دپاره هورې کښته کېده. د «فرودګاه» مفهوم د لغوي مانا پر اساس ډېر عام او ارت دئ؛ ځکه د دې ترکیب په لوستلو سره، ښوک وار دواره نه پوهېږي، چې د کښېنستو له ځای څخه، ایا د انسانانو کښته کېده مُراد دي که د څارویو، مرغانو او یا نورو موجوداتو؟ سربېره پر دې که «فرودګاه» د الوتکو د کښته کېدو په مانا و هم منل سي، سره له هغه هم د ایراني لغت جوړونکو په دې ترکیب کې د الوتکو یا طیارو د الوتو د ځای (چې په پارسي کې یې پروازګاه، فرازګاه یا برخاستګاه بللای سو) هیڅ درک نه مالومیږي؛ په داسې حال کې چې په هوایي ډګر یا هوایي میدان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

الوتکو د کښښستو تر څنګ، د هغو د الوتځي (پروازګاه) مفهوم هم نغښتی دئ. په دې توګه ګورو، چې د هوايي ډګر يا هوايي ميدان دپاره د «فرودګاه» مانا نيمګړې او ناموزونه ده. دغه راز، ايرانيان عکس اخيستونکي آلې يا د انګريزي ژبې کېمرې(camera) ته «دوربين وايي»؛ حال دا چې دوربين(binoculars)يا ليرليد(ليري+ليدونکی) کاملاً بېله وسيله ده. کيمره/ کامره د عکس يا تصوير اخيستو آله ده، چې د «دوربين» يا «ليري ليد» په مانا يې استعمال سم او پر ځای نه بربښي. هر څوک پوهېږي، چې کېمره/ کامره اصلاً د ليري شي يا ليري ځای د ليدو په خاطر نه کارېږي. دوربين/ ليري ليد عموماً د نسبتاً ليري شيانو او منظرو د ليدو دپاره او د ډېرو ليري شيانو لکه ستورو، سپوږمۍ او نورو سماوي جسمونو د ليدو په موخه له ټيليسکوپ(telescope)څخه استفاده کيږي. بالعکس، ايرانيان هغه څه ته چې موږ يې دوربين يا ليري ليد بولو، د «دو چشمه، دوچشمی، دوربين دو چشمه» ټکي کاروي. (Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur 199)

ګرانو لوستونکو ته به څرګنده وي، چې ايرانيانو د ايميل(e-mail)د نړۍ والي ترکيبي کليمې پر ځای د «پست/ پوست اليکترونيک» ترکيب غوره کړی دئ. سړی هيڅ نه پوهېږي، چې ايرانيانو د کوم منطق او تعقل له مخې د يوې لنډې، ساده، اسانه او عامي کليمې پر ځای داسې ترکيب وضعه کړ، چې د عموميت پر ځای نامأنوس، د سادګۍ او اسانۍ پر ځای ګران او په پای کې د لنډوالي پر ځای اوږد دئ. عجبه خو لا دا چې ايرانيانو د ايميل انګرېزي ترکيب ته دا ځل ولې د خپلې متعصبې کړنلارې پر خلاف، د کوم جعل کړي پارسي ترکيب پر ځای، بيرته انګرېزي ترکيب غوره کړ؟ ايا څوک له داسې لغت جوړوني سره موافقه کولای سي، چې انګرېزي ټکو ته پارسي، پښتو يا داسې نورو ژبو کې بيرته انګرېزي ټکي وضعه کوي؟

د همدې استدلال پر بنسټ د «هوايي ډګر يا هوايي ميدان» دپاره د ايرانيانو «فرودګاه»، د کامرې دپاره «دوربين» او د ايميل دپاره د «پست/ پوست اليکترونيک» نه د مانا د جامعيت او مانِعيت له پلوه د منلو وړ دي؛ او نه هم د پام وړ ماناوو د افاده کولو له پلوه، وړ او موزون. «دوست دختر»، «دخترخانم»، «صدا و سيما» او داسې نور هم له هغو ترکيبو څخه دي، چې د جامعيت او مانعيت اصل تر پښو لاندې کوي. د «نيولوجيزم او قاموس ليکنه» تر سرليک لاندې په دې اړه څو نور ټکي هم وړاندې کوو.

په پښتو قاموسو کې هم د نيمګړو او ناسمو تعريفو مثالونه خورا ډېر دي؛ مثلاً د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په پښتو - پښتو تشريحي قاموس کې د «هندو» ټکي ته دغه ماناوې کښل سوي دي:
[1]د غير مسلم قوم نوم، د هندوستان او سېدونکی.[2]تور خال (امرخېل او نور، ۴:۳۰۵۲).
د «هندو» دپاره په مخکښې تعريف کې دواړې ماناوې په ډېرې کمزورۍ سره بيان سوې دي. لومړۍ مانا د غير مسلم قوم غړی او د هندوستان او سېدونکی«هندو» بولي؛ په داسې حال کې چې په غير مسلمانو قومو کې يهود، نصارا، زردشتي (چې د هند په ټوله نيمه وچه کې يې 'فارسي ' بولي)، سيکهـ او ډېر نور هم شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بله پلوه د هندوستان هر اوسېدونکی هم هندو نه دئ. بې شکه چې په هندوستان کې د وګړو لویه برخه هنـــدوان دي؛ خـــو د هندوانو تر څنګ، په لسګونو نور قومونه او نژادي ډلې هم ژوند کوي. سربېره پر دې ، ښايي په پښتو ادب کې چيري«هندو»کلیمه د تور خال په مجازي مفهوم راغلې وي؛ خو دا مانا عامه او مشهـــوره نه ده. له دې امله باید د معتبرو شواهدو او مدارکو په ښوولو سره مستنده سوې وای، تر څو په دې ډول د قاموس لوستونکو ته مالومه سوې وای، چې«هندو»کلیمه واقعاً هـــم پـــه اړونده ادبي، علمي یا تاریخي متن کې د تور خال په مـــفهوم استعمال سوې ده. دغه راز، د پښتو - پښتو تشریحي قـــاموس د(ب) د برخې لیکوال د «ببر» د په پېژندنه کې داسي کاږي: « هغه زمری، چې په غاړه او اورمېږ یې لوی لوی وېښته وي .»(امـــرخېل او نور، ۱۹۲:۱). دا تعریف هم د هاېپانمي له نظره دقیق او معقول نه دئ؛ ځکه لیکوال په ځرګنده «ببر»او «زمـــری» دواړه یو حیوان ګڼي؛ ځکه د ده د تـــعریف له مخې«ببر»د«زمري» هغه ډول دئ، چـې پر غاړه لوي وېښتان ولـــري.حال دا چې «ببـــر»او«زمـــری» د پیشـــي د کورنۍ دوه بېل حیـــوانات دي. زمری(lion) نه یوازې پر غـاړه، څـټ او اوږو ژړ- نســـواري رنـــګه وېښتان لري، بلکې لکۍ یـــې هـم تـــر ببر(tiger) ببره وي. حتا زمرۍ چې د وېښتو له پلوه تر نر زمري لغړه ښکاري، هـم په ټول وجود کې تر «ببر» زیات وېښتان لري. «ببر» د «زمـري» پر خلاف په غاړه، څټ او لکۍ کې وېښتـــان نـه لري؛ خو د وجود پـر عمدتاً نارنجي رنګه پوستکي یې په ټولو برخو کـې په بره اوږدې توري او سپیني لیکې(د ځینو سیمو ببر پر سپین پوست په بره توري اوږدې لیکې لري)لیـدل کېږي. «زمری» زیاتره په افریقا او جنوب - لوېدیځه آسیا ؛ په داسي حال کې چې«ببر» زیاتره په سوهیلي او ختیځو اسیایي هیوادو کې پیدا کېږي.«ببر» د اوږدوالي او غټوالي له پلوه تر«زمري» یو څه اوږد او غټ دئ. د پیشي د کورنۍ د دې دوو بېلو حیواناتو تر منځ په ډېرو نورو ځانـــګړتیـاوو او مشخصاتو کې هم توپیرونه سته، چې باید په روښانه او واضح ټکو کې بیان سي. زموږ په ژبـــه او ادب کې د مجازي ماناوو له اړخه، «زمری» زیاتـره د زړور، مـېړني، غښتـــلي، پیـاوړي، نـــه ماتېدونکي، پر شانه تلونکي، بې باکه او داسي نورو په مفهوم کارېږي؛ حال دا چې«ببر» په ځینو اوروپایي او ختیځو ژبو کې د وحشي، ظالم، بې رحمه، بې عاطفې، سخت زړي او داسي نور په مفهوم، پراخ استعمال لري. په دې توګه، په پښتو - پښتو تشریحي قـــاموس کې د«ببر» تعریف لوستونکو ته سم او کره مالومات نه وړاندي کوي. د داسي ټکو شمېر په پاړسي، پښتو او نورو ژبو کـې تر انده پاس دئ، چې را ټولول او څېړل یې د دې لیکنې تر حوصلې وتلئ کار دئ.

په قاموس لیکنه کې د تعریفو د جامعیت او مانعیت په اړه د دې ټکي یـــادونه هم ضروري ده، چې کله کله د پردو لغتو او اصطلاحاتو بېلابېلي ماناوي او استنباطات، د پښتو یا پاړسي پـه یوه ځانګړې کلیمه کې نه ځایېږي. په بل عبارت په پښتو، پاړسي یا بله دو همه ژبه کې یوې پردۍ کلیمې یا ترکیب ته داسي ټکی نه موندل کېږي، چې د هغې ټولي ماناوي په دقیقه توګه روښانه کړي. په داسي حالاتو او مواردو کې باید د دغه راز پردو ټکو د مانا بېلابېل اړخـــونه د نورو ټکو او ترکیبو په مرسته روښانه سي؛ لکه د انګـــرېزي ژبـــي "abandon"کلیمه ،چې د پرېښوولو، تشولو، لاس اخیستلو، درولو او بې پروایۍ په څېر کاملاً بېلې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

جلا ماناوي لري؛ او د پښتو يوه يا دوې ماناوې نسي کولای د دې انګرېزي ټکي ټولې ماناوې په ژوره او هراړخيزه توګه بيان کړي.(Gilmour 1)بالعکس، په پارسي او پښتو کې هم داسې ټکي په پېښ دي، چې ګرده ماناوې يې د دوهمې ژبې د يوه ټکي په مرسته نسي افاده کېدای؛ مثلاً د پښتو«تور»کليمه، چې ماناوې يې په پارسي کې يوازې په«سياه» ټکي کې نه خلاصه کېږي. پښتانه دا ټکی پر تور(سياه)رنګ سربېره د تومت/تهمت،تومتې،تورن،جال او ببرې په ماناوو هم کاروي. په پارسي کې د«درد»کليمه د عذاب، تکليف، سوزش، الم او داسې نورو په مفهوم کارېږي؛ خو په پښتو کې همدا«درد»پر يادو سوو ماناوو سربېره د قهر، خروښ،خښم، غوسې،غضب او داسې نورو په مفهوم هم کارېږي؛ مثلاً ويل کېږي: «پلاني ته درد ورغلئ دئ.» په داسې مواردو او حالاتو کې د پښتو د«درد» کليمې مانا په پارسي کې يوازې د تکليف، رنځ، عذاب، سوزش، الم او داسې نورو په يادولو سره نه د بشپړېږي.

د همدې دلايلو پر اساس که د يوې کليمې يا اصطلاح ګرده ماناوې د لومړۍ يا دوهمې ژبې په يوه ټکي يا يوه ترکيب کې دبيان وړ نه وي، نو قاموس ليکوونکي ته ښايي، چې د هغه ټکي بېلابېل اړخونه او ماناوې په جلاجلا ټکو او عبارتو کې وښيي.

د کليمو د پېژندنې(تعريف)ګرامري جوړښت

تعريف زياتره له يوه عبارت څخه جوړ وي، چې په ټاکلو شرايطو او حالاتو کې له هغه تعريف سوي ټکي سره د اليشولو وړ وي. د دې مانا دا ده، چې که تعريف سوی لغت اسم وي، نو د داسې ټکي د تعريف مرکزي برخه به هم د اسم(noun) په بڼه يو عبارت وي؛ مثلاً د اکسفورډ په کوچني قاموس (COD9) کې، جُرم داسې تعريف سوی دئ:

«جُرم هغه جدي پړه يا ناوړه چلند دئ، چې د قانون له خوا د سزا وړ وي.» [دلته ليدل کېږي، چې جُرم د بل اسم ياني پړې يا ناوړه چلند په وسيله بيان سوی دئ.] په همدې ډول که په قاموس کې راغونډ سوی ټکی فعل وي ، نو د هغه د تعريف د غوره سوي عبارت مرکزي ټکی به هم فعل وي. په کوچنيو قاموسو کې تعريفونه زياتره د مترادفو ټکو په بڼه بيانيږي؛ په داسې حال کې، چې په لويو قاموسو کې تر زياتي ګڅې تحليلي او تفصيلي بڼه لري. (Jackson and Amvela 210-11)

په قاموسو کې د بېلابېلو ماناوو اوډنه

د کليمو د رازراز ماناوو او استنباطاتو تر را غونډولو وروسته، بله اساسي پوښتنه دا ده چې د کليمو بېلابېلې ماناوې بايد څنګه و اوډلې سي؟

قاموس ليکوونکي د کليمو د بېلابېلو ماناوو د لومړيتوب او وروستي توب(تقدم او تأخُر) په اوډنه کې يا د هغو د عموميت(ډېر او پراخ استعمال) معيار په پام کې نيسي؛ او يا هم د هغو د تاريخي تګلوري او مختلفو مانوي بدلونو پر بنسټ عمل کوي. څرګنده ده، چې عبارتونه او اصطلاحات د زمانې په تېرېدو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي ماناوي او مفاهيم مومي. کله کله يې د ژبو او لهجو په رنګارنګ بدلونو کي، ځيني پخوانۍ ماناوي له منځه ځي؛ او پر ځای يې نوي ماناوي تر لاسه کوي؛ او کله کله د پخوانيو ماناوو پر خوندي کولو سربېره، ځيني نوي ماناوي هم اخلي. له دې کبله، په فرهنګو کي د راغونډو سوو ټکو، عبارتو او اصطلاحاتو د رازراز ماناوو د معقولي او منطقي اوډني مسأله خورا ارزښتناکه ده.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلاکولو لاري

مؤلفانو په قاموسو کي د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلاکولو دپاره ډول ډول لاري غوره کړي دي. ځينو د کليمو بېلابېلي ماناوي د سيمي کولن (؛)، دش (-) يانورو بېلوونکو نخښو په مرسته جلاکړي دي؛ خو د مترادفو ټکو د بېلولو په مقصد يې زياتره له کامې څخه کار اخيستی دئ. د فرهنګو ځينو نورو مؤلفانو د لغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جلا ماناوو د بېلولو په مقصد د ۱، ۲، ۳ په شان پرله پسې نومري استعمال کړي دي؛ او مترادفي کليمي يې د کامې په کارولو سره، يو له بله بېلي کړي دي. البته په قاموس ليکنه کي دا خبره مهمه نه ده، چي د راغونډو سوو ټکو بېلابېلي ماناوي بايد په څه بڼه او د کومو نخښو په مرسته سره بېلي سي. هغه څه چي هيڅوک يې په قاموس ليکنه کي له ارزښته انکار نسي کولای، د دې حقيقت پېژندنه ده، چي قاموس ليکوونکی بايد د کليمو بېلابېلي ماناوي په يوه ممکنه وسيله يو له بله جلا کړي، تر څو په دې توګه د بېلو ماناوو له ګډوډېدو څخه ډډه وسي. بې شکه، چي حسابي عددونه په ښه توګه کولای سي د فرهنګو د اقتصادي توب اړخ ته په پام سره، د راټولو سوو ټکو د بېلابېلو ماناوو په جلاکولو کي ښه او اغېزمن کار ورکړي.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عموميت يا ډېر استعمال له مخي

د عموميت يا زيات استعمال له اصل سره سم، په قاموسو کي د راټولو سوو ټکو هغو ماناوو ته د لومړيتوب ځای ورکول کيږي، چي خلک يې په ويلو او ليکلو کي ډېر کاروي. تر هغو وروسته بيا په وار سره هغه ماناوي اوډل کيږي، چي عام خلک يې له ماناوو سره ډېره اشنايي و نه لري. په دې برخه کي د کليمو اختصاصي، اصطلاحي، مجازي او کنايي ماناوي راځي؛ د مثال په توګه د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي» قاموس کي د «بسيا» ټکي ته دغه ماناوي کښل سوي دي:
[1] استوګن، ديره، مېشت. [2] کافي، ډېر، پوره، بس. [3] صبرناک، بې لايحه[؟]. [4] مشغول، اخته، لګيا (امرخېل او نور ۲۲۳).

په دې څلورو ماناوو کي لکه څنګه چي ښکاري، لومړۍ او دوهمه مانا ډېره مروَجه او مشهوره ده، نو ځکه د ټولو په سرکي راغلې ده. دغه رنګه د «هيواد» کليمه، چي په پښتو ادب کي په دوو نسبتاً بېلو ماناوو کارسوې ده: [1] مېنه، ټاټوبی، استوګنځی، وطن، ملک، مملکت، ماموا او داسي نور. [2] ليري، بعيد، پر ډېره فاصله پروت، د نيژدې خلاف او داسي نور. مالومېږي، چي د «هيواد» لومړۍ مانا په خلګو کي عامه او مشهوره ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دوهمه مانايې په خواشينۍ سره د خلګو په اوسنيو محاورو کي مره؛ او يوازي د پښتو ادب په ځينو زړو متنو کي خوندي پاته ده. دې ټکي پر مانوي بدلون سربېره له شکلي پلوه هم څه ناڅه ځبره اړولې ده؛ ځکه د اوسني ليکدود پرخلاف د پښتو په پخواني ادب کي، د «ايواد» په بڼه راغلې ده. د غوري دربار لوی شاعر- ښکارندوی په خپله نامتو پسرلنۍ بولـله (قصيده) کي دا کليمه داسي استعمال کړې ده:

د ښندو اوريې درست *ايواد* زرغون کړ

له قصداره تر ديبـله يې يـونـونه

(هوتک ۵۴)

يا به وران کا بودتونونه د بمبڼو

يا به سره کاندي په وينو *ايوادونه*

(هوتک ۵۸)

د احمد شاه بابا د دربار لوی شاعر، اديب او ګرامر پوه - پير محمد کاکړ د «هيواد» ټکی د ليري يا بعيد په مانا داسي راوړی دئ:

موږ له *هيواده* تنها راغلي يو

د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو

(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ، ۵.)

«کالي» کليمه په اوسنۍ پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کي د جامو، پوښاک يا لباس په مانا ډېر پراخ استعمال لري؛ خو دا ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په اثارو کي، د سامانو، اسبابو، اجناسو (توکو)، شيانو، تجارتي متاع، لوښو، ګاڼې، زېور يا پسول په ماناوو راغلئ دئ؛ د مثال په ډول:

- د سامانو، اجناسو يا اسبابو په مانا: «...اوښان، يا آس يا اسپي *کالي* دي.» (خيرالبيان ۱۰۲ الف) يا «... زه هغه بې پروا يم، چي هر چار تل بې شريکه، بې مله، بې *کالي* کړم. نشته زمـا محتاجي و شريک، و مل و *کالي* و ته لکه آدميان.» (روښان ۱۲۰ ب؛ رشاد، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۴).

د خوشال خان خټک په يوه بيت کي همدا مانا داسي راغلې ده:

ماخوشحال يې سودا کړې ناديده ده

که *کـــالي* په بهانه ځي بې نموده

په اوسنۍ پارسي کي هم دا ټکی د «کالا» په بڼه د تجارتي متاع، اسبابو، اجناسو او جامو په مانا کاريږي.

- د زېور، ګاڼې يا پسول په مانا:

په کاليو سره مخ ښايسته کـــيږي

ستا په مخ ښايسته د مخ *کالي* دي

(رشاد، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۵.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«مرسته»د پښتو يوه بله پخوانۍ کليمه ده، چي پخوا د هيلي، آرزو، طلب، غوښتني، لټون، تلاښ،هڅي، کوښښ، اشتياق، شوق، خواهش او داسي نورو په مانا کارېده. د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ ق) په دوو بيتو کي يې بولګي دا دي:

اوس مي بيا مونده په کور کي
چه دايـــم يې وم په **مرسته**
(دخوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

د مقصود ګوهر په لوی درياب کـــي پربوت
غــواصان په کـــي غوټې وهي په **مرسته**
(د خوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

په خواشينۍ سره، د مرستي پخوانۍ مانا اوس د خلکو په ورځنيو خبرو او مرکو کي کاملاً مړه ده؛ او ځای يې په بشپړه توګه نورو مترادفو يا متقارقو ټکو؛ لکه کومک، بسپنه، لاس نيوی، اعانه، چنده، امداد، تعاون ، معاونت او داسي نورو) ونيوه. ښايي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د پښتو - پښتو تشريحي قاموس د«ميم» د برخي ليکوال هم د مرستي د اوسنۍ مانا د پراخ رواج له کبله، د هغي پخوانۍ مانا له ياده ايستلي وي؟!. ښه خبره به دا وای، چي ښاغلي قاموس ليکوونکي په دغه راز لغوي او ادبي مسألو کي د تقليد او سرسري اقتباس پر ځای د ژوري څېړني او پلټني لاره غوره کړې وای؛ او په دې توګه يې د خپلي ژبي د لغوي شتمنۍ او فرهنګي ميراثونو ساتنه کړې وای. عجبه خو لا دا چي زموږ تنګ نظرو او متعصبو سوچه پالو بيا اوس په ناپوهۍ سره د پرديتوب په ګونا د مرستي ګرده مترادفي يا متقاربي ماناوي هم له پامه غورځولي دي؛ او د دې کار له لاري يې د پښتو ژبي لغوي زېرمي ته، چي د پېړيو پېړيو په ترڅ کي جوړه سوې ده او د دې ژبي لويه مانوي پانګه ده، لوی زيان رسولۍ دئ. په دغه راز حالاتو کي بايد د کليمو د ماناوو د عموميت او ډېر استعمال له اصل سره سم ، ترټولو مخکي لــومړۍ مروَجه او مأنوسه مانا او بيا په روڼ سره لړ پېژندل سوي او نابابي مانـــاوي و اوډل ســي.

د تاريخي بدلونو له مخي د ماناوو اوړنه

د تاريخي معيار له مخي د ماناوو اوړنه لکه څنګه چي له نامه يې ښکاري د کليمو د بېلابېلو ماناوو د تاريخي تسلسُل پر اساس کيږي. ياني لومړۍ هغي مانا ته ځای ورکول کيږي، چي له تاريخي پلوه زوړوالی يا قدامت ولري؛ او بيا په وار سره د نورو ماناوو يـــادونه کيږي؛ مثلاً «بړيڅ»تر هر څه مخکي د پښتنو يوه مشهوره قبيله ده. وروسته پــه دې قبيله کي د«فتح خان/پتي خان بړيڅ»په نامه يو ښوک پيدا سو. دا سړی له خپلو شپېتو سرتېرو ملګرو سره هندوستان ته ولاړ. د پتي خان بړيڅ ملګرو په هندوستان کي ډېري مړاني او سربښندني وکړې. له دې تـاريخي پېښو سره د«بړيڅ»ټکي، چي پخوا يوازي د پښتنو د يوې ځانګړې قبيلې د پاره استعمالېده، وروسته يوه بله مانا هم ومونده، چي په مجازي ډول د تېروني يار، ملګري او همکار په مانا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،»کابل ۱۲۸). «شاهد» په عربي ژبه کې د«شهود» له ریښې څخه د لیدونکي په مانا دئ. په پارسي کې یې وروسته دمعشوق او محبوب مفهوم وموند. لکه څنګه چې خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازي (په۷۹۱ هـ ق کې مړ) د«شاهد»کلیمې همدا مانا داسې بیانوي:

در کار گل و گلاب حُـکم ازلی این بـود

کان *شاهد* بازاری و این پرده نشین باشد

(حبیـبي،«د پښتو لغوي تطور،»کابل۱۲۸).

البته د«شاهد»شرعي اوفقهي هم مانابېله ده.

د لوی استاد - اروا ښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م)له لغوي څېړنو سره سم، په پارسي کې د«دهقان» ټکی د مغولو تر عصره پر آریایي نجیب زادګانو او د مځکو او کلو پرمشرانو اطلاقېده؛ او د هر ځای مشرته به یې«دهګان»وایه. لکه څنګه چې ابو القاسم فردوسی په شاهنامه کې د «دهقان»کلیمه په همدې مانا راوړې ده:

زګفـــتار *دهـــقان* بیاراستـــم

بدین خویشتن را نشان خواستم

عربو ایران ته په ورتګ سره، ځایي ملوک الطوایف د«دهاقین» په نامه یادکړه؛ ځکه چې همدا ملوک الطوایف د مځکو خاوندان وه. وروسته ګورو چې دا کلیمـه پرمطلـق کښتګـــرو یا کروندګرو هـــم اطلاق سوه. په پارسي کې اوس د«دهقان» دوهمه مانا (بزګر، زارع، کښتګر، کروندګر) ډېره مشهوره ده. لوی استاد وروسته په پښتو کې د«دهـقان» دکلیمـې مانـــوي تطور ته داسې اشاره کوي: «ځکه چې پارسي ویوونکي خلک اکثر زارع وه، او هـــم دهقانان د دوی مشران وه،او دوی به پارسي ویله،نو په پښتو کې دا کلمه مفغنه سوه هـــم صورتاً هم معناً. پښتنو د پارسي 'دهګان' او د عربي 'دهقان'، 'دېګان' کړ. جمع 'دېګـــانان'. دوی اوس دېګان مطلق پارسي زبان بولي، او هرڅوک چې پارسو وایي،دوی وایي دېګان دئ. دپښتنو دغه مخصوصه معنا ګویا ددې کلمې دریم تطور دئ.» (حبیبي،«د پښتو لغوي تطـور،» کابل ۱۲۹).

«نماز» او «لمونځ»هم په پیل کې د تعظیم او درناوي په مفهوم وه، چې وروسته دصلاة په مانا استعمال سوي دي؛ د مثال په توګه د فردوسی په دې بیت کې د احترام او تکریم په مانا:

زمین را ببوسید و بردش *نماز*

همـی بود پیشش زمـــان دراز

عبدالحي ګردېزي (دپینځمې هجري پېړۍ د لومړۍ نیمایي نومیالي مؤرخ)په«زین الاخبار» کې راوړې دي:

«چون امیر را بدیدند همه *نماز* بردند...»

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمونځ یا نمونځ د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـق) د دې بیت په لومړۍ میسره کې د فعل په بڼه د احترام او تعظیم په مانا او په دوهمه میسره کې د اسم په بڼه د لمانځه یا صلاة په مانا داسې راغلئ دئ:

خـدای هغه په دواړو کــونو دې ***نمنځلي***
چې په ورځ یې عدل و داد، په شپه ***نمنځونه***

د دوست محمد کاکړ په دې بیت کې د لمانځه یا صلاة په مانا:

شپې یې تېرې په ***لمانځووي***
پــه ژړا او پـــه نـــارو وي
***
یوه ورځ جهاد افضل
ترکلو کلو ***لـــمانځل***

(حبیــبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل ۱۳۰).

د «موخی/مُخی» ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کې د برابر، سیال، سارۍ، نظیر، جوړه، مانند، مثال او داسې نورو په ماناوو راغلئ دئ؛ لکه د خوشال خان خټک په دې بیت کې:

که هرڅو ښایسته یې نه یوسف یې د کـنعان
که هرڅو ډېر هوښیار یې نه ***مُخی*** یې د لُقمان

(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

په دې بیت کې له ورایه ښکاري، چې د «موخی» کلیمه د نارینه د پاره کارسوې ده؛ اما همدا کلیمه اوس د پښتو په لوېدیځه لهجه کې د «موخی» په بڼه یوازې د هغو ښځو د پاره استعمالیږي، چې په خپله کورنۍ کې د یوې واده سوې ښځې په عوض کې د هغې خپلوانو ته ورکول کیږي؛ مثلاً کندهارۍ ښځې وایي: «پلانۍ یې د وربنداري په موخۍ کې ورکړې ده» یا «پلانۍ د بیستانۍ موخۍ ده». له دغو جوملو څخه څرګندیږي، چې د «موخی» ټکی هیڅکله د سیال، ساري، جوړه او داسې نورو په مانا د نارینه وو د پاره نه کــاریږي. د کلیمې په مانا کې دا بدلون یو تاریخي بدلون دئ، چې یو عام او کُلي مانا یې په یوې ځاکلې او مشخصې ډلې پورې محدوده کړې ده. قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د تاریخي قدامت پر بنسټ د ځینو ټکو په مانوي پولو کې د بدلون او اوښتون دغه راز مثالونه، په غوَر سره رعایت کړي.

په اوسنیو فرهنګو کې زیاتره کوښښ کیږي چې د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مانـــاوو له اوډنې سره د هغو د منطقي ارتباط او پرمختګ د اصولو په رڼا کې، چال چلند وکړي. د پرمختګ اصل په دې مانا، چې له مرکزي او محوري ماناوو څخه د نا اشنا او نامأنوسو ماناوو یــا له ډېرو مشخصو او پېژندل سوو ماناوو څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرو انتزاعي او مجازي ماناوو پر لور پرمختګ وسي. دغه راز پرمختګ عمدتاً د کليمـــو د تاريخي بدلونو او د مانا د تکرارېدونکي استعــمال دوه ګوني اړخونه منعــــکسوي.(Jackson and Amvela 207)

په ژبه او ادب کي بايد ، د کليمو د ډېر يا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

له ډېرو وختو راهيسي په ځينو ژبو کي د احصاييوي قاموسو تأليف دود سوی دئ، چي د ژبو دعامو قاموسو مؤلفان د کليمو د لږيا زيات استعمال د مالومولو په مقصد له هغو څخــه ګټه اخلي. په پښتو کي هم د نړۍ د نورو پرمختللو ژبو په څېر خو لسيزي مخکي د احصاييـــوي قاموس تادا او ايښوول سوی دئ؛ خو داسي قاموسونه تر هغه مهاله د بشپړ ډاډ او باور وړ نه دي، چي په هغو کي را غونډي سوي احصاييې او مالومات پر د قيقو کمپيوټري پروګرامو متکي نه وي.

په قاموسو کي بايد د را غونډو سوو کليمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر ځرګند سي

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، په ژبه کي ډېر څله داسي ټکي پيدا کيږي ، چي د مانا پېژندني يا سيمانټيکس(semantics)له پلـوه ډول ډول بدلونـونه مومي. د دې دپاره، چي د قاموسو لوستونکي د يوه ټکي په بېلابېلو ماناوو کي ځانونه ورک نه کي، نو لغت ليکوونکي ته ښايي، چي د هري ځانګړي مانا د استعمال ساحه په اختصاري نخښو روښانه کړي؛ مثلاً موږ تول د کار له دوديز مفهـوم (وظيفه، دنده، کِسب، کاروبار، شغل) سره بشپړه اشنايي لرو؛ خو د هغه له علمي او مسلکي ماناوو سره چندان سروکار نه لرو. د کار مفهوم په فزيک او اقتصاد کي کاملاً اختصاصي بڼه لري، چي په ځينو اړخونو کي له عام مفهوم څخه بېل او په ځينو اړخو کي تر هغه دقيقه او مسلکي مانا لري. فزيکپوه کار دې ته وايي، چي يوه قوه له يوه ځايه بل ځای ته يووړل سي؛ او فـارمول يې داسي کاږي:

کار= قوه x فاصله

په داسي حال کي چي اقتصادپوهان، په تېره بيا د مارکسيستي نظريو پيروان، کار د مادي نعمتو د توليد يا يوه ټاکلي اقتصادي هدف له پاره د انسان د زيار او کوښښ په مانا کـــاروي. عموماً هرګيردي يا مُدوَر شي ته په انګليسي ژبه کي ډيسک(disc/disk)ويل کيږي؛ خو په کمپيوټر پوهنه کي هغه وسيله ده، چي ډول ډول اطـلاعـات او فـايلونه پـکښي خـوندي کيږي. هارډ ډيسک(hard disk)، فلاپي ډيسک(floppy disk) او داسي نور يې ډولـونه دي. ټانجينټ(tangent)داسي کليمه ده، چي پر انګرېزي ژبي سربېره يې موږ هـــم په رياضـــي، هندسه او مثلثاتو کي په پراخه توګه استعمالوو. ټـانجينټ په هندسه او مثلثاتو کي، پـــه يوه نقطه کي د يوه مستقيم او منحني خط هغه ترښت يا تماس ته ويل کيږي، چي تر يو و بل وا نوړي؛ خو د انګرېزي ژبي په عامو محاورو کي د ځينو نورو ماناوو تر څنګ، په عـــام ډول د هغي مسألې يا خبـرو په مـــانا کارېږي، چـــي له اصـلي موضـوع سره چنـــدا ن اړيـــکی و نـــه لـــري (off a topic). پـــه انګــرېـزي کـــي "port", "reboot","screen","search" او داسي نور هغه ټکي او اصطـلاحات دي، چي پر نـــورو ماناوو سربېره د کمپيوټر په ساحه کي ځانګړی استعمال لري. له دې امله يې بايد تل په قاموسو کي د استعمال ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ‌ته سي، چي د پام وړ مـانا د د لوستو له پاره، بې سرګردانۍ او وخت ضايع کولو، نېغ پـه نېغـه د هغې تـه مراجعه وکي(Jackson and Amvela 119-200) .

په پارسي او عربي کي هم لکه څنګه چي مخکي اشاره وسوه د شاهد، صنم، اجتهاد، جرح او ډېرو نورو ټکو لغوي او اصطلاحي ماناوي يو له بله ډېر توپير لري. محـاوره يي او اصطلاحي مانا د حقيقي مانا پر خلاف، يوازي په يوه مشخصه ډله، مشخصه سيمه يا ځانګړو حالاتو کي کارېږي؛ او ماناوي يې د وخـت، ځای او حالاتو پر بنسټ بدلون مومي. پـه ژبو کي دا سي مثالونه ډېر دي، چي ځيني ټکي د يوې يا څو عامو ماناوو تر څنګ، د علومو په يوه ځانګړې څانګه کي کارېدونکي اختصاصي ماناوي لري.

پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډېل د ژبي په لغوي زېرمه کي، د کليمو د عمومي او اختصاصـي استعمال په اړه يوې په زړه پوري مسألې ته ګوته نيولې ده، چي يادونه يې په څو لنډو ټکو کي بې ګټې نه ده. هغوی ليکي: «کله چي د يوې ژبـي د لغـوي زېرمي په اړه سوچ کوو، دا خـبره ګټوره او ارزښتناکه ده، چي د يوه ټـکي د عمومـي او فرعي يا اصلي او اختـصاصي استعمال تر منځ دقيـق توپـير وکـوو؛ د مثـال په تـوګه ګـول (goal)، کورنر/کارنر (corner) او داسي نور د فوټبال اختصاصـي اصطـلاحات دي (که څـه هم د ژبـي پـه ورځـنيو خبرو او مرکو کي هم پراخ استعـمال لري) مګر ښه، بد، لږ، ډېر، ارزښتمن، بې ارزښته او داسي نور د ژبي د اصلي يا مرکزي لغوي زېرمي يوه برخه ده.» هغوی وروسته د ژبي په عمومي قاموسو کي د اختصاصي يا اصطلاحي ټکو په باره کي، دا درې نظريې وړاندي کوي:
- وړې يا فرعي ژبي يا په بله وينا اختصاصي/ اصطلاحي کليمې بايد د ژبي په عمومي قاموس کي شاملي نسي (دا نظر بې شکه د ژبي لغوي او ادبي فقرته لاره هواروي).
- د ټولو اختصاصي يا فرعي ژبو اصطلاحات بايد د ژبو په عمومي قاموسو کي هم شامل سي (خو دلته دا پوښتنه طرحه کيږي، چي دا اختصاصي يا فرعي ژبي کومي دي؛ او د کومو نـورو په موندنه پسي هم بايد پلټنه وسي؟)
- د اختصاصي يا فرعي ژبو يوازي ځيني ټکي بايد د ژبي په عمومي قاموس کي مدغم سـي (لکه څنګه چي ښکاري دا لار د لومړۍ او دوهمي نظريې تر منځ د اعتـــدال يا پخلاينـــي لاره ده).
(Atkins and Rundell 73)
قاموس ليکوونکی بايد د کليمو او عبارتو دغه راز مانـاوي دلنډو تـورو يا نخښو په کارولو سره روښانه کـي. سربېره پـر دې د نـوي قاموس ليکني په زړه پوري ځانګړتيا دا ده، چي را غـونډ سوي ټکي د لـرغوني (archaic)، ادبي(literary)، شاعرانه(poetical)، عامـيانه(slang)او داسي نورو ډولونو په څرګندولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره، لوستونکو ته ور په ګوته کړي. په اوروپـــايـي قاموسو کي د مخففاتو په استعمالولو سره د کلیمو دغه راز ببلوني او چاڼ کولو ته ځـــانګړې پام کیږي. متأسفانه په پښتو قاموسو کي تر اوسه دې ځانګړتیا ته چندان توجه نه ده سوې. که پښتو قاموس لیکوونکی ورشو، او بجه، اوجاړ او داسي نورو ټکو ته د «لر= لرغوني» مخففـه نخښه وکاږي یا په پاړسي فرهنګ کي ګو شنه/ګشنه (چي ادبي رسمي او ادبي بڼـــه یې ګرسنه ده) اوشیشته (چي ادبي بڼه یې نشسته ده) کلیمــــو ته د «عا= عامیانه» مخففـــي نخښي استعمال کړي، نو لوستونکو ته د لغتو د شکلي څرنګوالي په اړه ارزښتناک مالومات وړاندي کیږي. «منګر»، «منګس»، «اومیند» او داسي نور هم هغـه عامیانه تلفظــونه دي، چي قاموس لیکوونکي یې باید په خپلو اثارو کي د معیاري او کره بڼو تر څنګ په روښانه ټکو سره وښیي.

په هره ژبه له هغو څخه په انګرېزي ژبه کي عامـــیانه ټکي خورا ډېر دي؛ او ورځ په ورځ یـې شمېر مخ پر زیاتېدو دئ. د عامیانه ټکو په برخه کي له پښتو او پاړسي سره د انګرېزي ژبي توپیر په دې کي دئ، چي په انګرېزي کي د عامیانه کلیمو او اصطلاحوو په رواج موندني سره سمدستي داسي ټکي او ترکیبونه د ژبي نوو قاموسو ته لاره پیدا کوي؛ او په دې توګــه یې خلګ کرار کرار له مانا سره اشنا کیږي. په دې ژبه کي، د عامیانه او غیر رسمي ټکو لمن دونه پراخه ده، چي سړی ګومان کوي د ښوونځیو، پوهنتونو او رسمي ادارو د معیاري ژبـــي تر څنګ، د کوڅو او بانډو یوه بله ژبه هم جاري ده. د کتابو په بازار کي حتا د عامیانه او غـــیر رسمي ټکو له پاره ځانته بېل قاموسونه پلورل کیږي. د ځینـــو آن لاین بڼو له پاره یې دغه لینکونه وګورئ:

http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/
http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm

د وخت په تېرېدو سره همدا عامیانه ټکي او ترکیبونه، چي د اشنا خلګو تر منځ په غیر رسمي خبرو او مرکو کي استعمالیږي، ورو ورو د معیاري ټکو په ډله کي ځـای نیسي؛ د مثـال پــه توګه په برتـــانوي انګـرېزي کـــي "bog" او "loo" د "lavatory" یا "toilet"، "boob" د "breast" او "bums" د "buttocks" پر ځـــای پــه عامیانه او غـــیر رسمــــي بڼــه کــاریږي. (Jackson and Amvela 162)

په خواشیني سره په پښتو کي د عامیانه او غیر رسمي ټکو را ټولو او رواجولو ته ډېر لږ پـــام اړول سوی دئ. د پښتو عامیانه ټکي د عام ولس ژبه ده، چي تل د بدلون او پرمختګ په حال کي ده. په دې برخه کي ډېرو پلټنو او څېړنو ته اړتیا سته. په پاړسي کـي د پښتو او پاړسي ژبو لیکوال او قاموس لیکوونکي - ارواښاد عبدالله افغاني نویس (په۱۳۲۷ش کي زېږېدلـــئ) د خپل دوه ژبیز «افغان قاموس» تر څنګ د «لغات عامیانهٔ فارسي افغانستان» په نامه بېل قاموس کښلئ هم دئ، چي په خپل ذات کي ډېر ارزښتناک اثر دئ (و.ګ. افغانی نویس، افغـــان قاموس او افغانی نویس، لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان). په ایران کي هم د «فرهنګ فارسی عامیانه» تر سرلیک لاندي، په دوو ټوکو کي یو ځانګړی قاموس تألیف سوی دئ؛ خو د پاړسي ژبي د ټولو لهجو پر ځای یې یوازي د اوسني ایراني پاړسي عامیانه ټکي را وړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې، د کلیمو د مانوي پولو د بدلېدو ځینې بولګې

په دوه ژبیزو یا څو ژبیزو قاموسو کې د کلیمو د ماناوو په اړه د دې خبـري سپیناوی هم ډېر ضروري دئ، چې د ژبو او لهجو په بدلېدو سره د ځینو ټکو په ماناوو کې هم خورا ژور بدلونونه پېښېږي.کله کله یوه کلیمه په یوه ځانګړې ژبه یا لهجه کې ډېري ماناوي افاده کوي؛ خو بلې ژبې یا لهجې ته په ننوتو سره خپلې ډېري پخوانۍ مانـاوي له لاسه ورکوي. یـا بالعکس په نوې ژبه یا نوې لهجه کې نوې ماناوي او مفاهیم مومي؛ د مثال په توګه حیوان د پښتو په لوېدیځه لهجه کې د سپي، پیشي، پسه، خره، آس، غویي او داسي نورو ځارویو په مانا کارېږي؛ په داسي حال کې چې همدا ټکی د پښتو په ختیځه لهجـه، په تېـره بیـا لغمانیانو کې د کوچني، کمکي، وړکي، وړ یا ماشوم په مانا استعمالیږي.ګاډی په اردو ژبـه او زموږ د کښته پښتنو په پښتو لهجه کې د موټر په مانا کارېږي؛ خو د دې خوا په پښتنو کې د «ګاډی»په بنه هغې دوه ارابه ییزې نقلیه وسیلې ته وایي، چـې د آس، خره، اوښ یا بـل حیوان پـه زور کشیږي. د «ماشین» ټکـی په ایرانۍ پارسي کـې د موټر(car) په مانا استعمـالیږي؛ حال دا چې همدا ټکی په افغاني پښتو او افغاني پارسي(دري) کې د هغه صنعتي دستګاه په مـانا کارېږي، چې په مېخانیکي یا برقي ډول کار کوي؛لکه د چاپ ماشین، د کالو ګنډلو یا پرېمینځلو ماشین او داسي نور؛ اما ایرانیان زموږ پر خلاف د انګرېزي ژبې د موټر همدا کلیمه د« موتـور» په بڼه د ماشین آلاتو دپاره کاروي. همدغه راز، په افغاني پښتو او دري کـې د مـور ورور ته « ماما» وایي؛ خو په ایرانۍ پارسي کې«دایي»ورته ویل کیږي. د ایرانیانو پر خلاف، مـوږ د«دایي» ټکـی د قابلې (midwife)په مفهوم کاروو ؛په داسي حال کي چې ایرانیان د «قابلې» دپاره د«ماما» کلیمه استعمـالوي.

ایـرانیان زمـوږ پر خـلاف « انګلیس» د انګلستــان،« فرانسه»د فرانسوي ژبې او«کره»دکوریا په مانا کاروي؛ په داسي حال کـې چې افغانـان« انګلیس»د انګرېز تبعه په مفهوم،« فرانسه»د فرانسې او «کُره» د مځکې د کُرې په مانا استعمالوي. ایرانیان«صندلي»د چوکۍ/څوکۍ په مانا کاروي؛ خو افغــانان په پښتـو او دري کې«صندلي» ته د هغه مستطیل ډوله مېز په مفهوم ګوري، چې لوی تلتک یا بړستن پر اچوي؛ او په سړو سیمو کې یې د ژمي په موسم کې د ځان تودولو دپاره کاروي. «سال»په پارسي کې د«کال»په مانا دئ، حال دا چې همدا کلیمه د پښتو په لرغوني ادب کې د میده رېګ پـه مفهوم راغلې ده. «د سالو ورمه» د ابو محمد هــاشم سرواني(په ۲۲۳هـ ق کې زېږېدلئ) ادبي اثر دئ، چې محمد هوتک په خپل مشهور اثر«پټـه خزانه»کې یاد کړی دئ(هوتک ۵۸). «فارسي»کلیمه په افغانستان او ایران دواړو کې د ژبې په مفهوم استعـمالیږي؛ په داسي حال کي چې په هند او پاکستان کې د اورپالوونکي، زردشتي یا مجوسي په مانا ویل کیږي. البته په دې ځای کې د زردشت پالني او پارسي ژبې تر منځ هم یو تاریخي اړیکی تر سترګو کیږي. په پارسي کې د«آیین»کلیمه زیاتره په دوو مفهـومو کارېږي: [1] دستور، رَوِش، رَسم، عادت، نظم، قاعده، سُنّت، دین.[2] بنګلا ، بنایست، زیب او زینــت(عمید۱:۸۱). همــدا کلیمـه د اوردو ژبې په په ورځینیو مکالمو کي عمــدتاً د اساسي قانون یا قانون، لایحـــې، مقـرري او قــاعـدې په ماناوو کــاریږي. (Platt 115)

په دې ډول ګورو، چي په اوردو او پارسي کې د«آیین»دکلیمې د ماناوو د پراخوالي او نــورو ځانګړتیاوو ترمنځ ډېر توپیر لیدل کیږي؛ مثلاً په افغانستان کي هیڅکله نه وایي، چې د آیین په پلانۍ ماده کې داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. د دې دود پرخلاف، په پاکستان کي څوک د «آيين» کليمه د دين او مذهب په مانا نه کاروي. حال دا چي په پاړسي او پښتو کي، دا ټکی د دين او مذهب په مانا پراخ استعمال لري.

په عربي ژبه کي مکان د ځای په مانا دئ؛ په اوردو ژبه کي د کور يا استوګنځي په مانا استعماليږي؛ خو همدغه ټکی په افغاني پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کي د بيت الخلأ، حاجتځي، کِناراب يا تشناب په مانا ډېر عام دئ. د «طوايف» کليمه په عربي، پاړسي او حتا پښتو کي د «طايفه»د جمعي په مفهوم کاريږي، چي د ټبرونو، توکمونو، قومو، قبيلو، عشيرو، خېلو او داسي نورو مانا لري؛ خو په هندي او اوردو ژبو کي د جمعي دا صيغه د يوه شخص له پاره د مفردي صيغې په بڼه، د رقاصې (نڅېدونکي ښځي)، مسلۍ يا بدلمني ښځي په مانا استعماليږي چي له عربي، پاړسي او پښتو سره نه يوازي په مانا، بلکي په ګرامري نوعيت کي هم توپير او جلاوالی ښيي. د «کمين/ کمينه» کليمه د دې خوا په پښتو او دري کي تل په ښه مانا کاريږي؛ په داسي حال کي چي همدا ټکی په هندي او اوردو کي د ښکنځلو او سپکو سپورو په توګه د بې همته، بې غيرته، رذيل، ټيټ، فرومايه او داسي نورو په مفهوم استعماليږي. «نبات» کليمه په عربي کي د بوټي (plant) خو په دري کي د ميسرييو (يو ډول شريني) په مانا استعماليږي. په کښته پښتنو کي سوأ(د سين په زبر) عربي ټکی د ډېر، زيات، کوټه په مفهوم کاريږي؛ خو همدا ټکی په پاړسي کي د وسط، ميانه، يو ډول، برابر او همدغه راز د استثنأ د کليمې په بڼه د غير، جزء، مګر، ليکن او داسي نورو په مانا کاريږي (عميد۲: ۱۴۷۴). په برو پښتنو کي هم دا ټکی د «ماسِوا»(د سين په زبر) په بڼه د استثنأ د کليمې په توګه کاريږي. د کوزي پښتونخوا پښتانه «نرى»د کوچني يا واړه په مانا کاروي؛ لکه نری فريج، نری ګاډی، نری کمپيوټر او داسي نور؛ حال دا چي بر پښتانه يې يوازي د هغه شي د پاره کاروي، چي بر يا سور يې کوچنی وي (کم بره). ځيني کښته پښتنانه «ډنګر» کليمه د «خره» په مفهوم استعمالوي؛ حال دا چي دا خوا پښتانه يې د خوار ځواکه، کمزوري، کم جانه، ضعيف البينه او داسي نورو په مانا کاروي. په عربي او پاړسي کي د «عُمده» کليمه د کُلي، مجموعي، ټوليز په مانا استعماليږي؛ مګر په اوردو کي د ښه، اعلی، باکيفيته او داسي نورو په شان ماناوي لري.

په انګريزي کي هم د ژبو او لهجو په بدلون سره، د کليمو په مانوي پولو کي د اوښتون خورا ډېر مثالونه سته، چي يو يې د چانسلر (Chancellor) کليمه ده. په انګلستان کي دا ټکی د ماليې وزير يا د يوه پوهنتون د نااستوګن او افتخاري رييس په مانا کاريږي؛ حال دا چي دا ټکی په نورو اورو پايي هيوادو، په تېره بيا جرمني کي د صدر اعظم (Prime Minister) په مانا استعماليږي.(Thomson 218) همدغه راز، د ټېپ (tape) انګريزي کليمه په دې ژبه کي د اوازي يا تصويري فيتې/کسيټ (cassette)، نرۍ اودل سوي پټۍ يا سريښناکه پلاستيکي پټۍ په مانا استعماليږي؛ خو په پښتو او دري کي د هغه برقي آلې په مفهوم کاريږي، چي موسيقي يا نور ثبت سوي ږغونه وايي. په دې توګه د ټېپ دا مفهوم په پښتو او دري کي له هغه مفهوم سره ډېر توپير لري، چي خلګ يې په انګريزي ژبه کي کاروي. په بېلابېلو ژبو او لهجو کي د کليمو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماناوو او انګېرنو د اختلاف مثالونه تر حساب تېر دي، چي هر پوه او هوښيار کس يې بايد تر وسه وسه له ګډوډولو څخه ډډه وکړي؛ خو دا لوړ هدف يوازي هغه مهال تر لاسه کېداى سي، چي د کليمو په مانوي پولو کي دا ډول بدلونونه تر هر چا مخکي، د قاموس ليکوونکو لـه پامه پټ نه وي.

د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کي راز راز بدلونونه: د کليمو حقيقي، مجازي، کنايي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته يوه لنډه کتنه

مخکي مو د يوه منلي اصل په توګه يادونه وکړه، چي کليمې د بېلابېلو طبيعي (د وخت تېرېدو، جوي او اقليمي حالاتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري او اقتصادي)تحولاتو په ترڅ کي کله کله پخوانۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پرځاى يې نوي ماناوي پيدا کوي؛ مثلاً «يزته» په اوستا کي هغه پرېښته/ پريشته وه، چي د خير او ښېګڼي عامله ګڼل کېده. دا مانا اوس مړه ده؛ خو اوس يې د همدې ټکي په اخير کي د «ته»پر ځاى د «دان» ورستاړى ور مونښلوئ دئ؛ او د «يزدان» يا خداى تعالى په مانا يې کاروي. «دروغ» هم په پخوا کي د يوه دېب/ ديو نوم ؤ، چي اوس د ريشتيا پر ضد استعمالېږي (حبيبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳). ځيني وختونه لغتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي؛ او نوي ماناوي هم خپلوي. دغه راز نوي ماناوي زياتره مجازي، کنايي او اصطلاحي بڼه لري. دکليمو نوي ماناوي په حقيقت کي د هغو طبيعي او ټولنيزو بدلونو زېږنده دي، چي هره ورځ په طبيعت او ټولنه کي پېښېږي؛ او د ژبي بېلابېل ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات هم له هغو سره ګام پرګام تغيير او تحول مومي. په داسي شرايطو او حالاتو کي بايد قاموس ليکوونکى د بېلابېلو ټکو او ترکيبو په راز راز ماناوو او مفهومو کي د هغو حقيقي، اصطلاحي، مجازي، کنايي او نوري ماناوي، په روښانه ډول تفکيک او تشخيص کړي؛ د مثال په توګه «شاهد»کليمه. لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، د حقيقي مانا له پلوه کتوونکي يا ليدونکي ته وايي؛ خو په پارسي شاعرۍ کي زياتره پـه مجازي بڼه د معشوق، محبوب، جانان، يار، نګار او داسي نورو په مانا راغلي ده. همدغه رنګه «صنم»ټکى چي په لغت کي اصلاً بت، مجسمې، تمثال اوداسي نورو ته وايي؛ خو په مجازي بڼه د معشوق، محبوب، نګار، جانان، معبود او داسي نورو په مانا استعمال سوى دئ. په اسلامي فقه کي«شاهد»د يوې بېلي اصطلاح په توګه هغه چا ته ويل کيږي، چي د يوې دعوې د اثبات يا رد دپاره په محکمه کي شاهدي ورکوي. «ملت» هغه عربي ټکى دئ، چي پخوانۍ مانا يې هم ژوندۍ ده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره يې نوي مانا هم پيدا کړې ده. دغي نوې مانا په پيل کي مجازي بڼه لرله، چي وروسته سوکه سوکه د حقيقي مفهوم پر ځاى ودرېده. پوهېږو، چي«ملت» پخوا د شريعت په مانا استعـمالېده؛ مثلاً په قران مجيد کي د «ملت ابراهيم» ستاينه سوې ده. خواجه شمس الدين محمد حافظ شيرازي (په۷۹۱ هـ ق کي مړ) په خپل ديوان کي وايي:

جنګ هفتاد و دو *ملت* را همه عـذر بنه

چو نديدند حقيقت همه ره افسانه زدند

مګر نن مونږ همدا «ملت» ټکى د خلکو يا وګړو په مانا کاروو(د نورو توضيحاتو له پاره و.ګ. حبيبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاړسي کي«رويين تن» ، «ګلرخ» ، «بدلګام» او داسي نور ترکيبي ټکي د حقيقي او مجازي ماناوو له پلوه ډېر توپير لري. «رويين تن» په حقيقي مانا هغه چا ته ويل کيږي، چي بدن يې له رويي (شين بخونه سپين فِلز) څخه جوړ سوی وي؛ خو په مجازي مانا قوي، غښتلي، پياوړي، زورور او داسي نورو ته وايي. « بدلګام »د حقيقي مانا له پلوه د هغه آس په مانا دئ، چي قيضې ته خوله نږدي؛ خو په مجازي بڼه د هغه انسان د صفت په توګه کاريږي چي سرکښ، عصيانګر، باغي، متمرد او نافـرمانه طبيعت ولري(عميد۱: ۳۸۵) . البته دا ترکيبي ټکي ټول په مجازي په بڼه کاريږي.

په عربي کي«وقف»کليمه له لغوي اړخه د دريدو يا توقف په مانا ده؛ خو په فقهي او حقوقـي اصطلاح هغه حالت ته وايي، چي کوم فزيکي يا حُکمي شخصيت د پام وړ مال(عين)په خپل واک کي وساتي؛ او له هغه څخه تر لاسه کېدونکې ګټه په هغو چارو کي ولګوي، چـي واقف(وقف کوونکي) ټاکلې وي. اوقاف يې دجمعي حالت دئ. «جرح»د حقيقي مانا لـــه اړخه وجود څېرلو، ټپ يا پرهر ته وايي؛ خو په حقوقي اصطلاح د شهادت بطلان يا ردولو، سمـولو او اصلاح کولو ته وايي (حييم۱:۵۴۰ او عميد۱: ۸۰۹). «اجتهاد» په لغوي لحاظ کــوښښ او جد و جهد ته وايي؛ خو په فقهي اصطلاح له اسلامي منابعو او مصادرو(قراني ايتونو، نبوي حديثونو، اجماع او قياس)څخه د شرعــي حُکمونو استخراج ته وايي. د «کتاب»کليمه په عـــامه مـانـا (دفتر، بياض، صحيفه)ټولو خلګو ته څرګنده ده؛ خو په اسلامي علومو کي د هغه اختصاصــي مانا ، قرآن شريف ته اشاره ده. لکه څنګه چي په ځينو مبارکو آياتو کي قرآن مجيد د «کتـــاب مبين» په نامه ياد سوی دئ.
«ذکر»کليمه هم په عامه او خاصه مانا بېل استعمال لـــري. د «ذکر»عام مفهوم(د خدای ياد، د الله تعالی د اسمأالحسنی يادونه...) هر چا ته ښکاره ده؛ خو په خاص مفهوم يې ښايي بېله مسلکي او اختصاصي کسانو څوک پوه نسي. د «ذکـــر» ټکی په خاصه او ضمني مانا هم د«کتاب»په څېر، قرآن کريم يا قرآني لارښوونو ته اشاره ده؛ ځکه د مسلـمانانـو دې سپېڅلي کتاب ته په ځينو آياتو کي د «ذکر» په نامه هم ګوته نيول سوې ده.

په انګريزي کي هم د داسي کليمو شمېر خورا ډېر دئ، چي حقيقي، مجـــازي، کنـايي او اصطلاحي مانـاوي يې يوله بله بېلي دي؛ مثلاً "fabulous" کليمه د چي د اتيمـولوژيکي اړخه لـه"fable" ټکي څخه د تصـوري، افسانه يي، خيالي، افسانې، اسطورې، نکل، کيسې او داسي نورو په مانا اخيستل سوې ده؛ خو د خلګو په ورځنيو محاورو کي په اصطـلاحي بڼه د عالي، لوی، بـاورنه کېدونـکي، اريانوونـکي، پــرتمين اوداسي نورو په مانا کـاريږي يا"gut" کليمه چي د حقيقي مانا له پلوه نس، کولمو، د غرايزو د احساس مرکز ،د وجود دننـه برخي، ضروري برخي، اقتباس کولو، د ودانۍ سوځولو او ورانولو تـــه وايي؛ خو په ورځنيو محـــاورو او مـــرکو کي اصـطلاحاً د جمعــي په بڼه (guts) د روحيې، زړورتيا ، مړاني، غيرت او داسي نورو په مانا کاريږي. د"tiger"ټکی له لغوي پلوه د ببر(حيوان)په مانا دئ؛ مګر پـه مجازي بڼه د وحشي، بې رحمه او ظالم انسان په مانا استعماليږي."gay" کليمه په انګريزي کي اصـلاً د خوښ، خوشاله او داسي نورو په مـــانا ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو نن سبا همــدې ټکي په خلګو کي یوه بله مـــانا هم موندلې ده، چي تر خپلي پخوانۍ مــانا ډېره عـــامه او مشهوره ده. په نوې مانا دا ټکی د هغه نارینه دپاره کاریـــږي، چي له بـل نارینه سره جنسي اړیـــکی ولــري.

"giant"کلیمه د حقیقي مانا له اړخه د رومیانو د افسانوي اتل یـــا دیو/ دېب په مانا ده؛ خو په مجازي بـــڼه د لوی، ستر، غټ، پیاوړي، عظیم، غول پیکر او داسي نورو په مانا استعمالیږي. د"sick" کلیمې عامه مانا (ناروغ) او اصطلاحي مانا(عالي، ډېر ښه) ډېر تو پیـــر لـــري. "cool" کلیمه هم له همدې ډلي څخه ده، چي رسمي (سوړ، یخ) او اصطـــلاحي (عـــالي، ډېـــر ښه) ماناوي یې یو له بـله ډېر فرق لري.

د نورو ژبو په څېر په پښتو کي هم د داسي ټکو شمېر تر انده پاس دئ، چي د زمـــانو پـــه بېلابېلو پړاونو او د خلګو په مختلفو طبقو او ډلو کي، په جلا جلا ماناوو(حقیقي، مجازي، کنایي ، اصطلاحي او نورو) استعمــال سوي دي؛ مثلاً په کندهار کي د«چغال» ټکی د بې زړه، بې غیرته، بګېل او نامرده سړي دپاره او«روستم» د زړور، مېړه، غښتلي،پیاوړي، غیرتمن او داسي نورو پـه کنایي ماناوو کاریږي. په کندهار کي د«وینهَ»[خج پر دوهمه څپه] ټکی، چي په حقیقي مانـــا د حشراتو له کورنۍ څخه یو کوچنی حیوان دئ؛ په مجازي او کنــــایي مانا د مضــر، موذي، اپټي، ورانوونکي، سرابن، طامع، اروا وړي او داسي نورو په مفهوم استعمالوي. یا لکه څنګه چي په پارسي کـــي وایي: «فلانی برق لُچ است.»دلته د «برق لُچ»ترکیب د کنایي په ډول د تېز، چالاک، تېر ایستوونکي، چمباز، ټګ، ټګمار، فریبکار، مُزوِر او داسي نورو په مانا استعمــال سوی دئ. سربېـره پردې مواردو او حالاتو، کله کله ځیني ټکي د ټوکو یا سپکاوي له پاره، په معکوسه یا متضـاده(ironic) مـــانا استعمالیږي؛ لکه په کندهار کي، چي پک یا بې وېښتو سړي ته په سر چپـــه بڼه«ځـوڼه وَر» وایـي. له کلیمو او ترکیبو څخه بېلابېلي ماناوي او مفهومونه اخیستل، په واقعیت کي د یوې ټولني یا یوې ځانګړې ډلي د فکري او ذهني پرمختیا ښکارندوی دئ. په هره ژبه کي، چي د داسي لغـــتو زېرمه پراخه او لویه وي، په هغه اندازه بډایه او مهذبه ګڼله کیږي. پر ولسي خبرو او مرکو سربېره په پښتـــو ادب کي هم ددغه راز ماناوو بولګې خورا ډېري دي؛ مثلاً په دې بیت کي، چي د ادبي فنونو له مخي یې«مدح مایشبه الذم» بولي، د« عادل او عدل»ټکي هم په معکـوسه مانا کارسوي دي:

یو عادل بادشاه پیداشو اورنګ شاه د دین غمخور
خپل پلار تړي په عدل په فتـــوا وژني خپـل ورور

په پښتو ادب کي ډېر ځله «نمرود» او«فرعون» د جابر، جلاد، ظالم، بې رحمه، متکـبر، ځـان غوښتونکي او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«ابوجهل» د مشرک، کـاپیر(کافر)، بې ایـمـانه، خرافاتي، سرټمبه او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«زاهد» د ځانښودي، ریاکا ر، فضل فروش او«رند»د عارف، صوفي، بې ریا ، مخـلص او داسي نورو په مجازي ماناوو سوي دي. د بلي هري ژبې په څــېر په پښتو ادب کي هم د دغـه راز سیمبولونو، مجازي او کنایي ماناوو استعمـــال خورا ډېر دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاترو پارسي فرهنګونو هم د کلیمو، ترکیبو او عبارتو کنایي ماناوو ته ژور پام کړی دئ. په «فرهنګ لغات و تعبیرات مثنوی» کې د «آب حیات» د عامو او دودیزو مفاهیمو تر بیان وروسته داسي لولو: «در اصطلاح شعر کنایه شده است از کلام فصیح و دهان معشوق و سخن ګوئی او. - عرفا آنرا کنایه کرده اند از محبت باریتعالی که هر کس را جرعه ای از چشمه فیاض آن بنوشانند معدوم و فانی نګردند. و نیز کنایه است از سخنان اولیاء الله و مردان کامل که حیات بخش است» (ګوهرین ج۱:۷). د «فرهنګ آنندراج» مؤلف د «آب مریم» د مانا په بیان کې داسي کښلي دي: «کنایه از عصمت و طهارت و راستګاری.- و نیز شیرهٔ انګور» (شاد ج۱:۳۱).

په دې ډول ګورو، چي په آیرونیک بیانونو کې ظاهراً یو څه ویل کیږي؛ خو د بلې مانا یا بل مفهوم د پوهېدو هڅه کیږي. که څوک ووایي: «زړ سئ ډوډۍ راوړئ، چي مرم» دلته د مرګ د کلیمې استعمال د لوړې د سختوالي او زیاتوالي په مقصد ویل سوی دئ، نه د واقعي مرګ په مانا. له دې امله د بېلابېلو ټکو د اغېزمنتیا او تأثیر لوړول، ټول په حقیقت کې د کلام د مانوي اړیکو زېږنده دئ. د کلیمو مجازي (metaphorical /figurative) ماناوي د هري ژبي په شعر او هونري نثر کې ډېر پراخ استعمال لري.

په پښتو قاموس لیکنه کې تر اوسه د کلیمو مجازي او کنایي ماناوي په بشپړه او منظمه بڼه نه دي را غونډې سوي. په زرونو داسي ټکي او ترکیبونه سته، چي د پښتو د بېلابېلو لهجو ویونکي یې په خپلو ورځنیو خبرو او مرکو کې کاروي؛ خو له بده مرغه چي تر اوسه یې هم په پښتو قاموسو کې راغونډولو او تشریح کولو ته چندان پام نه دئ سوی. پښتنو لغتپوهانو، ادیبانو او څېړونکو ته ښایي، چي د پښتو پرګړدو علمي او ادبي اثارو سربېره، د خلګو له ورځنیو محاورو او مکالمو څخه هم دغه راز ټکي راټول کړي؛ او د روښانه مثالو په وړاندي کولو سره یې لوستونکو ته ماناوي او د استعمال ځایونه وښیي.

د کلیمو منصوصي او مستنبطي ماناوي

د اوسنۍ قاموس لیکنې د اصولو له مخي باید د کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تشریح او بیان کې د منصوصو او مستنبطو ماناوو توپیر ته ټینګ پام وسي؛ ځکه ډېر ځله په ژبنیو قاموسو کې داسي اختصاصي ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات راغونډیږي، چي قاموس لیکوونکي یې باید یوازي د منصوصو او اختصاصي ماناوو په یادونه بسنه وکي؛ د مثال په توګه جرم/ جریمه، جنایت، جنحه، قباحت، تعزیر، قتل، قصاص، جرح، دیت، نکاح، مهر، طلاق، عدت، مبیعه، ثمن، میراث، اختلاس، رشوت او داسي نور د حقوقو او اسلامي فقهي داسي اصطلاحات دي، چي قاموس لیکوونکي باید د یوه مهم اصل په توګه د هغو په اړه له شخصي نظریو او قیاسونو څخه ډډه وکي؛ خو له دې کبله چي ژبه د یوه ټولنیز موجود په توګه تل د بدلون او اوښتون په بهیر کې ده، د قاموسو مؤلفان کولای سي د دغه راز کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تعریف او څرګندونه کې ادبي او علمي نیمګړتیاوې له منځه یوسي؛ او د نوو علمي پرمختګو په رڼا کې د هغو پخواني مفاهیم بشپړ او غني کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منصوصو او مستنبطو ټکو په اړه د بحث پر مهال باید دا مسأله هم هېره نه کوو، چې که د ځینو ټکو او اصطلاحاتو په حقوقي تعریفو کې د بېلابېلو مفکرانو او حقوقپوهانو تر منځ اختلاف او جنجال ولیدل سي، بیا نو قاموس لیکوونکو ته نښايي، چې تر هر څه مخکې د خپل هیواد په نافذو قوانینو کې تسجیل سوو تعریفو ته د لومړي توب حق ورکړي. په دې توګه، قاموس لیکوونکی نه یوازي، د یوې حقوقي یا فقهي مسألې په اړه د هغې تیوریک اړخونه تشریح کوي؛ بلکې د خپل هیواد د نافذو قوانینو رسمي دریځ هم بیانوي. که چیرې د مقنن په تعریفو کې تېروتنه، کمزوري او نیمګړتیا و لیدله سي، بیا نو لازمه ده چې د علمي نظریو په رڼا کې د هغو پر بېلابېلو اړخو هم تبصره وکې.

په قاموس لیکنه کې د مشابه، ذومعانین، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

لکه څنګه چې په قاموس لیکنه کې د هومنیمو، هوموفونو، هوموګرافو او پالیسمیس ټکو پېژندنه او را غونډونه ډېر ارزښت لري، د مترادفو (synonyms)، متضادو (antonyms)، اړونده ټکو (related words)، نیژدې یا متقاربو ټکو (nearby words) حتا اړونده پلټنو (related searches) پېژندل او را ټولول هم، ډېره په زړه پوري موضوع ده.

په هره ژبه کې داسې لغتونه خورا ډېر دي، چې د یوه نیمګړي، پېچلي او غامض تعریف پر ځای د مترادفو او متضادو ټکو په مرسته خورا په اسانۍ او چټکۍ سره پېژندل کیږي؛ د مثال په توګه ماینه/ ماندینه، مېرمن، کډه، کوروالا، کورودانه، ښځه، عورته/ اورته/ اروته، ارتینه، خانمه، بېګمه او داسې نور یا کوچنی، کمکی، ووړ، وړکی، ماشوم، حیوان، طفل او داسې نور ټولي هغه مترادفي کلیمې دي، چې د پښتنو په بېلابېلو لهجو او سیمو کې د یوه واحد مفهوم د بیان د پاره کارېږي. په پارسي او عربي کې راه، روش، شګرد، راستا، وتیره، نهج، اسلوب، طریقه او داسې نور ټول د مانا په لحاظ یو رنګي یا نیژدې والی لري.

په دې توګه، سیننیمونه یا مترادف ټکي، هغه کلیمې دي چې یو راز ماناوې افاده کوي؛ او د بېلابېلو ټکو ترمنځ د ماناوو دغه راز یو شانتي والی او یو رنګي په لغتپوهنه کې د سینانیمي (synonymy) په نامه یادیږي؛ لکه په امریکايي انګرېزي کې "sidewalk" او په برتانوي انګرېزي کې "pavement" ټکي یا "shut" او "close"، "beseech" او "implore"، "glitter" او "sparkle"، "native" او "indigenous" کلیمې، چې په ډېرو ځایو کې مترادفي ماناوې لري.

د هرې بلې ژبې په شان، په انګرېزي ژبه کې د مترادفو ټکو په ماناوو او انګېرنو کې د یو رنګۍ او بېلوالي خورا ظریف او حساس اړخونه نغښتي وي، چې قاموس لیکوونکي باید ښه په خبر وي؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

"supplicate, implore, beseech, entreat, beg" او "importune" ټکـــي ګـــرده د هغـــي غوښتني په مانا دي، چي له مخالفت يا اعتراض سره مخـــامخ وي. څوک د هغـــه څه د ترلاسه کـــولو دپاره د "beg" کليمه استعمالوي، چي د يوه منلي حق په توګه يې غوښتنه نسي کولای. په بله ژبه، د "beg" ټکی د اخلاص، ټينګار او کله کله عاجزۍ او کمينۍ مراتب څرګندوي. د "entreat" کليمه هغه مهال کـــاريږي، چي څـــوک د صميمانه غوښتني او خواخوږۍ له لاري بل څـــوک د يوه کار کولـــو يا نه کـــولو ته اړ بـــاسي. دواړه "beseech" او "implore" داسي اندېښنه يا تلوسه افاده کـــوي، چي خواخوږي او زړســـوی را پـــاروي. ښـــايي "implore" د ژړا، اوښکو او ښکاره درد په بيانولو سره په مـــانا کي تر "beseech" يو څه پياوړې او ځواکمـــن وي. "supplicate" له "entreat" سره د عاجزۍ، بېوزلۍ او دوعا کولو فکر ملګری کوي؛ او په پای کي "importune" د ازار او ځورولو تر پولي پر خپله غوښتنه د يوه چا د ټينګار او درېـدو په مانا دئ. (Jackson and Amvela 108)

د هغو مشخصو شيانو له نومو پرته، چي په دوو بېلو کولـتورو يا کولتوري حوزو کي ګډ وي، په ژبو کي د سوچه يا نګه مترادفو ټکو مـوندنه ډېره ګـــرانه ده، نو ځکه يې ژوندۍ او غوره بولګې په ډېري سختۍ سره پيدا کيږي. حـــتا کـــه د مترادفاتو په نامه ځيني و هم موندل سي، بيا هم په هغو کي د مانا له پلوه څه نا څه توپـير ليدل کيږي. مترادفو ټـــکو ته نيژدې ټکي د مترادف وزمـــه يا شبه متـرادف (pseudo-synonym) په نامـــه يادېږي. (Jackson and Amvela 108)

ځيني ژبپوهان د بشپړو يا مطلقو مترادفاتو او نرمو يا اسانه مترادفاتو ترمنځ د تـوپير او بېلوالي خبره کوي. په بشپړه يا مطلقه مانا بايد دوه مترادف ټکي د استعمال په ټولو ممکنو شرايطو او حالاتو کي، يو په بل د اوښتو را اوښتو وړتيا ولري. ويوونکي او ليکوونکي بايد په ټاکلو شرايطو او حالاتو کي د يوه يا بل ټکي په کارونه کي، د انتخاب پوره ازادي ولري؛ او دا خپلواک غـوراوی بـــايد د هغه څه پر مانا، سبک او مانوي استنباط څه اغـېزه و نکړي، چي ويل کيږي يا ليـــکل کيـــږي.

لکه څنګه چي مخکی يادونه وسوه، ځيني ژبپوهان باور لري چي د مطلقو مترادفاتو موندنه اصلاً ډېره ګرانه ده. که چيري يو ونيم و هم موندل سي، نو هغه يوازي د مانوي بدلون د پېښېدو له امله دئ. په دې توګه، کټ مټ يا مطلق مترادفات، په يوه ژبه کي د ډېرو ټکو د غورځولو يا بې استفادې پرېښوولو خوا ته لاره هواروي؛ حال دا چي د يوه ځانګړي حالت يا موضوع دپاره د دوو ټکو ترمنځ د غوره کولو په کار کي د پراخ او ازاد لاس لرل داسي ښېګڼه ده، چي ببله هغې په وينا او ليکنه کي، له ډول ډول ستونزو او پېچومو سره مخامخ کېږو.

له تاريخي پلوه ښايي داسي و برېښي، چي د پام وړ دوه ټکي د مطلقو مترادفاتو له خطر سره مخامخ سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاني دا چي له دوو مترادفو ټکو څخه یوه په یوه بڼه خپله مانا اړولې یا له استعماله لوېدلې ده؛ د مثال په توګه کله چي د"sky" کلیمه له زړې ناروېژۍ ژبې(Norse)څخه انګرېزي ته ننوته، نو د بومـي انګرېـزي ژبـې د"heaven"کلیمې سره د سیالۍ په ډګر کې ودرېده. دواړو ټکو پر فزیکي اسمان سربېره، د خدای او ملایکو د روحاني عالم پر ماناوو دلالت کاوه. د زمانې په تېرېدو سره"sky" د فزیکي اسمان او "heaven" د روحاني یا عرفـاني اسمان په مفهوم استعمال سو. که څه هـم تر اوسه پوري دواړه کله کله د یو بـل پر ځـای کـارېږي.

دغــه راز، کــله چي د روح(spirit)لاتیني کلیــمه د فرانسوي ژبــې له لاري واخـیستل سوه، نو د بومي ژبې (انګرېزي) له"ghost"کلیمې سره په مقابله کې ودرېـده؛ لکه د"Holy Ghost" او "Holy Spirit" په عبارتونو کې. وروسته "spirit" کلیمې د یوه داسي ټکي په توګه ځای ونیو، چي عام او پراخ مفهوم یې لره؛ او"ghost" لږو ډېر د روحاني او غیرمادي مانا په دایره کې محدود پاته سو.
(Jackson and Amvela 109)

کله چي د مترادفاتو خبره کېږي، مقصد د اسانه او نرمو مترادفو ټکو بېلابېلي درجې دي، چي په هغـو کې نه یوازي د دوو کلیمو تر منځ د مانا له پلوه څه تېر و بېر؛ بلکي د شرایطو او حالاتو څه نا څه توپیر هم لیدل کېږي؛ خو سره له دي خصوصیتو هم کېدای سي یو د بــل پر ځای استعمال سي. د دغه راز مترادفو ټکو اړوونکی یا عوضي استعمال یوازي هغه مهال سم او معقول نه برېښي، چي د دوو یا څو مترادفو ټکو په منځ کی مشترکه مانا د هغو تر ګډې یا مشترکي ساحې دباندي پرېـوزي؛ د مثال په توګهdiscover(تر هر چا مخکي د یوه شي مـوندنــه یا حقیقــت پېژندنــه) اوfind(په یـوه ډول یـا یـــوه بـڼــه د یـــوه شـــي مـــونـدل).
(Jackson and Amvela 109)

ځیني مترادف ټکي د یوې ژبې له بېلابېلو لهجو سره د اړېکي پر بنسټ یو له بله بېلېږي؛ مثلاً په برتانوی انګرېزي او امریکایي انګرېزي کې، د څو مترادفو ټکو بولګې په دې ډول دي:

windscreen, pavement, lift, lawyer, farm, caravan, bonnet(car)
windshield, sidewalk, elevator, attorney, ranch, trailer, hood

لومړۍ لیکه د برتانوی انګرېزي او دوهمه لیکه یې د امریکایي انګرېزي ځیني ټکي ښیي.

کله کله په یوه هیواد کې هم د یوې ژبې د بېلابېلو لهجو، معیاري، شفــاهي او عامیانه ژبو او مختـلفو مانوي استنباطاتو پر بنسټ، د مترادفو ټکو استعــمال او بالاخــره رواج کـېدو تــه شرایــط او امکانات برابرېږي.
(Jackson and Amvela110-111)

انګرېزي ژبه د مترادفو ټکو له پلوه ډېره غني او ارته ده، چي لومړنی دلیل یې د دې ژبــې په تاریخ او له نورو ژبو لکه فرانسوي او لاتیني څخه د پراخو ټکو په اخیستني او استعمال پـوري اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ د زیاترو ژبو په شان په پښتو کې هم د مترادفو ټکو د مانوي پولو ترمنځ د بر حساس او باریک توپیرونه لیدل کیږي، چې قاموس لیکوونکي یې باید په پېژندنه او روښانولو کې ژور پـام وکړي. دلته د پښتو د نومیالي شاعر او لیکوال - استاد سید گـل پاچا الفت (۱۲۸۷- ۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني»څخه څو مثالونه او بولګې را اخلو:

ځوان او ځلمی تقریباً یوه مانا لري؛ خو د ځلمي/ زلمي کلیمه د آس یا نورو حیواناتو دپاره نه استعمالیږي. په داسي حال کي، چي دواړي کلیمې د سړي دپاره بې توپیره کارېدای سي. زموږ خلګ وايي: پلانی ځوان سوی دئ یا بیستانی ځلمی سوی دئ؛ اما هیڅکله داسي نه وايي، چي د پلاني آس ځلمی سوی دئ.

ووړ او لوی د کشر او مشر له ټکو سره مانوي اړیکی لري؛ مګر سره له دې هم هیڅ یو د حیوان دپاره نسي استعمالېدای؛ د مثال په توګه خلګ نه وايـي، چـي آس یا غویی مي کشر یا مشر دئ؛ بلکي د دې پر ځای د ځوان، زوړ او داسي نورو ټکي کاروي (الفت ۳۲).

په پارسي ژبه کي د «دختر»ټکي د لور او نجلۍ دواړو په مانا استعمالیږي؛ په داسي حال کي چي په پښتو او انګرېزي کي دا دوې کلیمې مانوي توپیرونه لري. په پارسي کي که و وایو: «او دختر، دختر احمد است.» یاني «هغه نجلۍ د احمد لور ده.» هرومرو باید په جومله کي د «دختر»ټکی دوه ځله تکـــرار سي، چي دا لفظي او مانوي تکرار د بې خوندۍ او التباس سبب کیږي؛ حال دا چي په پښتو، انګرېزي او ځینو نورو ژبو کـي دا لفظي او مانـــوي تکرار نسته.

ځیږ او لواړ سل په سل کي مترادف نه دي. که وو ایو ډېره ځیږه ده. دا خبره سمه ده. که و وایو وریجي لواړي دي. دا جومله هم سمه ده. په ځینو ځایو کي یو د بل پر ځای استعمالیږي؛ لکه: «دا اوړه لواړ دي.»، «دا اوړه ځیږه دي.» پوست او خوړین هم مترادف نه دي (الفت ۳۸).

خوړینه غوښه، پسته نهالۍ، پوست ټوکر، خوړین شفتالو/ شوتالو او داسي نور زیاتره نورو ژبو ته د یوې کلیمې په بڼه ترجمه کیږي؛ ځکه په هغو ژبو کي کېدای سي په همدغو دوو بېلو ماناوو دوه بېل لغتونه نه وي؛ لکه پوست او نرم چي په پارسي کي په نرم ترجمه کیږي. کله کله هم د قاموس لیکوونکو د بې پروایۍ او بې توجهۍ له امله په یوه لغت ترجمه کیږي (الفت ۴۱).

داړل او چیچل زیاتره په ګزیدن ترجمه کیږي؛ په داسي حال کي چي دا دوه ټکي د مانا په لحاظ کاملاً یو نه دي؛ مثلاً موږ وایو: «احمد لړم چیچلئ دئ. داسي نه وایو، چي احمد لړم داړلئ دئ.» مګر د سپي دپاره بیا د «داړلو» فعل کاروو. دلته ګورو، چي ځیني ټکي د حیواناتو په یوه ځانګړې ډله پوري اړه لري. اچول او غورځول هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا کي فرق لري؛ مثلاً وايـو: « اوبه په لوښي کي واچوه !» داسي نه وايو، چي « اوبه په لوښي کي و غورځوه !» (الفت۴۱).

له مخکنيو مثالو څخه څرګنديږي، چي په پښتو کي هم د نورو ژبو په څېر د خالصو مترادفاتو موندل ډېر ګران دي. په دې مانا چي په پښتو کي هم د انګرېزي ژبي په څېر کله کله د دوو يا څو ټکو تر منځ په ځينو اړخو کي يوشانوالی او په ځينو نورو کي بېلوالی او توپيرونه تر سترګو کيږي؛ لکه:« شکول» او « شلول». «شکول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، چور کولو، لوټولو او داسي نورو په مانا کاريږي؛ خو «شلول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، قطع کولو، جلا کولو، بېلولو او داسي نورو په مفهوم استعماليږي.

د مترادفو ټکو تر منځ د افتراق او بېلوالي اړخونه، د حقيقي مانا په پرتله په مجازي ماناوو کـي ډېر ليدل کيږي؛ مثلاً د چورولو يا لوټولو په مانا د«شکول»استعمال، په واقعيت کي د دې ټکـي مجازي مانا ده. هر مترادف ټکی په بېـل حالت، ځانګـړې جوملهاو جلا ځـای کـي استعماليږي، چي قاموس ليکوونکی يې بايد د لازمو توضيحاتو او مثالو په وړاندي کولو سره، د ګډوډۍ او التباس مخه ونيسي.

هغه ټکي، چي د ټولو اړخونو له نظره د مترادفو ټکو ځانګړتـياوي پوره نه کړي، د متقــاربو او اړونده ټکو په توګه ظهور کوي. په دې ډول ټکو کي، لکه څنګه چي يادونه وسوه، د مـــانا په ځينو برخو کي يوشانوالی او په ځينو نورو کي، جلاوالی او توپيرونه ليدل کيږي.

د پښتو ژبي په بېلا بېلو لهجو(ګړدودو) کي داسي لغتونه، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي که د قاموس ليکوونکي له خوا په پوره زيار او زړه سوي خوندي نسي، بېله شکه تر دوو- درو پښتونو وروسته د هېرېدو اوبالاخره نابودۍ له خطر سره مخامخ کيږي. له دې امله بايد قاموس ليکوونکی نه يوازي د ژبي علمي او ادبي لمن پراخه کړي؛ بلکي د خپلو ادبي، علمي او فرهنګي ميراثو په ساتنه کي هم د ستايني وړ برخه اخلي. مترادفات د هري ژبي د مـانوي ښکلا او بډايني لويه او ارزښتناکه زېرمه ده. په واقعيت کي همدا مترادف ټکي دي چي په خبرو، ليکنه او خاصتاً شاعري کي د کليمو د تکرار، بې خوندۍ او ګډوډۍ مخه نيسي.

د مترادفو ټکو په شان متضاد ټکي(سپين د تور ضد، خپـلواکي د مـرييتوب ضد، سخـاوت د کنجوسۍ ضد او داسي نور) هم په قاموس ليکنه کي ډېره لويه ونډه لري. د نړۍ د زياترو ژبو په څېر، په پښتو کي هم د مترادفو او متضادو ټکو خورا ستره زېرمه سته؛ خو په خواشينۍ سره، چي د مترادفو او متضادو ټکو دا پراخه او بډايه زېرمه تر اوسه په بشپړه توګه نه ده راغونډه سوې. دا کار د پښتنو په غرو او رغو کي اوړېدو او پرله پسې پلټنو ته اړتـيا لري. د ځينو پښتو فرهنګونو مؤلفانو تر خپله وسه په قاموسو کي مترادفو او متضادو ټکو ته ځـای ور کړی دئ، چي په دې ډله کي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ«پښتو - پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريحي قاموس»تر ټولو لوړ ځای لري؛ مګر سره له دې هم په هيڅ وجه بشپړ نه دئ. په پښتو کـــې داسې مترادفې يا متقاربې کليمې خورا ډېرې دي، چې زموږ له تاريخ، تاريخي جغرافيايي او ادب سره نيژدې اړيکې لري؛ خو تر اوسه يې د ژبې مفصلو او مشرحو قاموسو ته لاره نه ده پيدا کړې؛ مثلاً ايکی، تنګه/ ټنګه، غجری، اشرپی، کابلی، ولسکيزه، دوه کيزه، درې کيزه، پيسه، روپی، تومن، او داسې نورې هغه نيژدې يا اړونده کليمې دي، چې زموږ د هيواد د تاريخ په بېلابېلو پړاوو کـــې د مروجو پيسو د مختلفو واحدونو په توګه استعمالېدې. د پښتو ژبې قاموس ليکوونکې بايد د دغـــه راز کليمو په راغونډولو سره د هغو د بېلابېلو ژبنيو، تاريخي، جغرافيايي او اقتصادي اړخو په روښانـــولو کــې مرسته وکړي.

په فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو د تشريح او بيان دپاره د مترادفو او متضادو ټکو کـــارونه نه يوازې له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه پېژندنه کې کومک کوي؛ بلکې په هـــره ژبه کې د بېلابېلو لهجو د ښې پېژندنې او له دې لارې د يوه اسانه، کره او معيارې ژبې د را منځ کېدو له طبيعي بهير سره هم ګټوره مرسته کوي؛ ځکه په هر هيواد کې د يوې کره او معيارې ژبې د وده ولو تر ټولو مهم او اساسي شرط، د هماغه ژبې د بېلابېلو ويوونکو او ليکوونکو ترمـــنځ په ټولنيز ژوندانه کې، ژور او هر اړخيز اړيکی دئ. هرڅونه چې دا اړيکـــې اَرتَ او غښتلئ وي، په هغونه اندازه ژبه د سمون، کره والي او معيار پر لور ګام ږدي. که د بېلابېلو پېچومو له کبله د يوې ژبې د ويوونکو تر منځ فزيکي تماسونه او تعلقات ګران وي، نو په قاموسو کې د يو بـــل په مروَجو ټــکو او ترکيبو پوهېدنه، د دې نيمګړتيا د بشپړولو دپاره، ډېر ضروري او په زړه پوري کار ګڼل کيږي. د همدې استدلال له مخې بايد زموږ پښتو قاموسونه د ټولو لروبر پښتنو مروجې کليمې او ترکيبونه، په علمي بڼه را غونډ او تشريح کړي.

د انګرېزي ژبې په ځينو عصري قاموسو کې مترادفو او متضادو ټکو ته د قاموس د يوې بېلې برخې په توګه ځای ورکړل سوی دئ. قاموس ليکوونکې د يوې کليمې د بېلابېلو ځانګړتياوو تر پېژندنې او شننې وروسته، لوستونکې د هغې مترادفو او متضادو ټکو ته رهنمايي کوي؛ لکه په دغو او داسې نورو انګرېزي قاموسو کې :

Collins English Dictionary & Thesaurus
http://www.merriam-webster.com
http://dictionary.reference.com
http://www.thefreedictionary.com

د انګرېزي ژبې په ځينو آن لاين قاموسو کې پر مترادفو او متضادو ټکو سربېره حتا د نيژدې يا متقاربو ټکو او اړونده يا مربوطو پلټنو تر سرليک لاندې هم ، د هغو کليمو ليست کښل سوی دئ، چې د پام وړ ټکې له بېلابېلو اړخو سره د مانا له پلوه نيژدې والی يا ارتباط لري. دغه راز ټکې د کراس - ريفرينس يا خو ځايه يادونې په بڼه په خپلو منځو کې اړيکی لري؛ او لوستونکو ته د يوې کليمې په بشپړه او هر اړخيزه پېژندنه کې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پراخ او ګټور مواد وړاندي کوي. «ډیکشینري ډاټ ریفرینس ډاټ کام» له دغه راز آن لاین قاموسو له ډلي څخه یو ګټور او په زړه پوري اینترنیټي قاموس دئ.

په نوي قاموس لیکنه کي د قاموس لیکوونکي مسوولیت او رسالت یوازي د پام وړ ټکي په معرفي کولو او مانا لیکلو سره نه بشپړیږي؛ بلکي نوي او عصري قاموس لیکنه له مؤلفانو څخه غواړي، چي د بېلابېلو قاموسي سرټکو تر څنګ د مترادفو، متضادو، متقاربو او اړوند ټکو په وړاندي کولو سره، د لوستونکو ادبي او علمي اړتیاوي پوره کړي.

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ریښو، شکلي او مانوي جوړښت کي د بدلونو روښانه کول

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم یادونه وسوه، دژبي د ودي او پرمختګ په بېلابېلو پړاوو کي دلغتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په جوړښت کي راز راز شکلي او مانوي بدلونونه پېښیږي. ځیني کلیمي د ابـدال، تقلیب او اختصار له کبله خپله ظاهري جوله اړوي؛ لکه پینه، بنپه او خپه؛ ژبه، زبه او جبه؛ عـورته، اورته، اروته او ارتینه؛ ژلۍ/ږلۍ، زلۍ او ګلۍ؛ ژوند، زوند او جوند؛ چه او چي، معنی، معنا او مانا؛ خوشحال او خوشال؛ معلوم او مالوم او داسي نور، چي په ځینو کلیمو او عبارتو کي درانه توري د ګرانۍ په سبب یا په بشپړه توګه له تلفظ څخه لوېدلي دي یا په نیژدي مخرجونو اوښتي دي؛ لکه اوسرۍ (اوسرۍ خور= جمادی الآخر) چي په حقیقت کي د «ت» توري په لوېدو سره د «اوسترۍ»لنډه بڼه ده. ګرسره (چي د «ګرد سره» لنډه بڼه ده؛ او «د»توری یې په وینګ کي د سختۍ او دروندوالي له امله غورځول سوی دئ) یا «درنه/ درانه» چي د وروستي«د» په حذفولو سره د «درنده/ دارنده» لنډ شکلونه دي. ځیني ټکي د دوو بېلو ټکو له یو ځای کېدو څخه جوړ سوي دي؛ لکه« بناغلی»، چي د «بنه» او«آغلی» له یو ځای کېدو څخه تر لاسه سوی دئ. د «بنه» وروستی زورکی، چي په پښتو کي عموماً د «ه» په بڼه کښل کیږي، په وینګ کي د دروندوالي او ګرانۍ په وجه له تلفظ څخه لوېدلۍ دئ یا «مازیګر» چي په اصل کي د «نماز» او «دیګر» له دوو بېلو کلیمو څخه ترکیب سوی دئ، په پښتو کي لومړی د «مازدیګر» او بیا د «د» توري په غورځېدو سره د «مازیګر/ ماځیګر» په ډول اختصار سوی دئ. د «ماپښین» ترکیبي ټکي هم همداسي پړاونه وهلي دي. دا ترکیب لومړی د پارسي د دوو بېلو ټکو «نماز» او «پیشین» له امتزاج څخه جوړ سوی دئ. په پیل کي په«مازپښین/مازپخین /ماسپخین» اوښتی دئ؛ او دا دئ اوس ګورو، چي په تلفظ کي یې د«ز»د توري تر لوېدو وروسته، د « ماپښین/مازپخین/ ماسپخین»بڼه اخیستي ده. «هدیره» یو بل مثال دئ، چي په حقیقت کي د «هډ» او « دیره»له دوو جلا ټکو څخه جوړه سوې ده. د زماني په تېرېدو سره یې د «ډ» توری په تلفظ کي د دروندوالي او سختۍ له امله حذف سوی دئ؛ او اوس ګورو چي د «هدیره» او «ادیره»په شکل پاته ده. خداخه(خدای خبر دئ)، خـدانکه(خدای نه پوهیږي که)، نـبخه(نه یم خبر) او داسي نور ټول په دي ډله کي دي. د کندهار«ماله جات»هم په اصل کي له «مـحل» او «نجــات» څـخه جوړ سوی دئ، چي ځیني ثقیل توري یې په وینګ کي لوېدلي او د ځینو نورو ږغونه یې خپلو نیژدي مــخرجو ته اوښتي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نورو ژبو کې هم د امتزاج(blending)او ترخیم(shortening) خورا ډېر مثالونه او بولګې تر سترګو کیږي؛ مثلاً په پارسي کې د«شهپر» ترکیبي ټکی په واقعیت کې د «شاه» او «پر» له یوځای والي څخه جوړ سوی دئ، چې اوس د «الف»په لوېدو سره په او سنۍ بڼه(شهپر) اوښتی دئ. شهبال(شاه+بال)، سرفراز(سر+افراز)، مچم(من، چه، میدانم)، خدام(خدا، میداند)او داسې نور یا په انګرېزي کې د ډیموکراسۍ(democracy) ټکی، چې په حقیقت کې د"demos"(د یونان د ښاري دولتو عام وګړي) او"kratos"(حکومت، واکمني)له دوو یوناني ټکو څخه جوړ سوی؛ او د"demokratia"له الیشې سوي بڼې څخه نن په انګرېزي ژبه کې د ډیموکراسۍ په بڼه اوښتی دئ. سایکالوجي/ سایکالوژي، ټیلفون، ټیلیګرام، ټیلیګراف، ټیلیسکوپ، مایکروسکوپ او په سلګونو نوري کلیمې، چې په واقعیت کې له دوو بېلو کلیمو څخه ترکیب سوي دي؛ او اوس د شکلي بدلونو له امله د یوې کلیمې په بڼه ښکاري، هم ګرده په دې ډله کې راځي.

مرسته، کالي، دهګان، دهقان، دېګان، برېخ، شاهد، صنم او په سلګونو نور، لکه څنګه چې مخکې هم لنډه یادونه وسوه، د هغو ټکو له ډلې څخه دي، چې د بېلابېلو عواملو پر بنسټ، له مانوي اړخه اوښتي دي.
د قاموسو مؤلفان باید د دغه راز ټکو د راغونډولو او لیکلو پر مهال د هغو د امتزاج، ترخیم او نحت څرنګوالی په روښانه ټکو وښیي. د بېلابېلو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په جوړښت کې داسې بدلون د هغو د ریښو، مورفالوژۍ او مانا په پېژندنه کې ارزښتناکه مرسته کوي، چې قاموس لیکوونکی باید ټینګه ورته ځیر وي.

په قاموسو کې د راغونډو سوو کلیمو ګرامري وېش او ځانګړتیاوې

په قاموس لیکنه، په تېره بیا د ژبې په عامو او هراړخیزو قاموسو کې بل ډېر مهم او د غور وړ ټکی د کلام د بېلابېلو برخو د وېش له پلوه د راغونډو سوو کلیمو د بېلولو مسأله ده، چې په انګرېزي کې یې (word classes /parts of speech) بولي. د قاموسو لیکوونکي باید پوه سي، چې د پام وړ ټکي د کلام د اجزاوو د ګرامري وېش له اړخه په کومه ډله کې راځي. په بېلابېلو ژبو کې د کلام د اجزاوو پر نوعیت، څرنګوالي او شمېر اوږدې خبرې سوي دي؛ مګر سره له دې هم، څه ثابت او منلئ معیار نه تر سترګو کیږي. په دې مانا، چې اروپایي ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د کلام برخې په یوه ډول وېشلې دي؛ د عربي ژبو ګرامر پوهانو په دې وېشنه کې بله لار غوره کړې ده؛ او په ځینو هندي الاصله ژبو کې د کلام د برخو وېش جلا رنګ او بڼه لري. په پښتو کې هم ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د بېلابېلو لارو پیروي کړې ده. د دې پراخ بحث ځانګړو او ښاخو ته لاس اچول، ښایي دې لنډې لیکنې ته د ګرامر ښووني رنګ ورکړي، چې طرحه کول یې دلته پر ځای نه بریښي. دلته یوازې دونه یادونه کافي ګڼو، چې په ننیو پښتو قاموسو کې د کلام د خپلواکو یا ناخپلواکو اجزاوو په توګه د اسم، صفت، فعل، قید، ضمیر، اداتو(اضافي تورو یا ناخپلواک ټکو)، ارتباطي تورو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ندا تورو، مختاړو او وروستاړو یا مخونديیو او شاونديیو، عددونو، ږغونو(اصوات)او داسي نورو پېژندنه ډېره مهمه او ضروري ده.

په قاموس ليکنه کي د کلام هره برخه یا هره کټګوري ځانته خاص ارزښت لري، چي باید له ټولو باريکيیو او جزییاتو سره را غونډ او تشريح سي؛ د مثال په توګه د پښتنو په مختلفو لهجو او سيمو کـي د اصواتو خورا ډېر او بېل ډولونه کاريږي؛ لکه کړپ، کړوپ، خـرپ، خروپ، دْرَب، دروب، کخ/ کيخ، غړ، کښ، شر، بغ، سږ، سغ او په لسګونو نور یا په دري کي بُر، سور، يق،کخ/ کيخ، ګرم، ګروم او داسي نور. په انګرېزي کي زياتره ږغونه پر درو ډلو وېشي:

الف) تقليدي ږغونه: هغه ږغونه، چي په حقيقت کي د يو ځانګړي ږغ تقليد يا پېښي کوي؛ لکه:
meow, moo, bow-wow, vroom, etc.
ب) سيمبوليک ږغونه: دا ږغونه زياتره د يو سيټ یا مجموعې په بڼه استعماليږي، چي ځيني يې قافيې هم لري؛ لکه:
lump, bump, hump, clump
یا د داسي ټکو په بڼه ښکاره کيږي، چي د تورو په پيل کـي يې يـو راز توری وي (alliteration) لکه:
flick, flash, flip, flop, etc.
ج) نابېره او په زوره چغه(Ejaculation) :
ho-ho, ha-ha, pish, pshaw, etc. (Jackson and Amvela 51.)
دا ډول ټکي باید د ژبي له بېلابېلو لهجو څخه په پوره دقت را ټول او په قاموسو کـي په منظم ډول ثبت سي.

د کلام پر پر دې اجزاوو سربېره، په قاموس ليکنه کي د نورو ګرامري خصوصيتو لکه فـاعلي، مفعــولي، مالکي، اخباري، استفهامي، آلي او داسي نورو حالتو؛ مجعول او مجرد ثـلاثي مصـدرو، د فعل د لازمي او متعدي ډول د څرنګوالي، د فعل د بېلابېلو زمانو(حال، ماضي او جاري)؛ د بې قاعدې نارينه(مذکر) او ښځينه(مؤنث) حالتو، د بې قاعده مفردو او جمـعي ډولونو، د زمان او مکان د اسمونو، ساده او مرکبو حالتو او نورو ګـرامري مشخصاتو په اړه لنډه يادونه کيږي.

په قاموسو کي د کلام د اجزاوو سمه او دقيقه پېژندنه له دې کبله هم ډېره د پام وړ ده، چي ځيني کليمې په يوه وخت کي د کلام په څو ډلو پوري اړه لري. لوستونکي باید هــرومرو په دغه راز توپيرونو او باريکيیو ښه و پوهېږي؛ مثلاً د «جهان» کليمه په پارسي، پښتو او ډېرو نورو ژبو کي استعماليږي، چي د ايتمولوژۍ له اړخه د پهلوي ژبي د «کيهان/ګيهان» له ټکي څخه اخيستل سوې ده (عميد۱: ۸۴۴ او ۳: ۲۰۲۳). دا ټـکی د اسم په توګه د نـړۍ، عالم، بشريت، خلګو او داسي نورو په مـانا کاريـږي؛ خو د فاعلي صفت په بڼه د «جهيدن» لـه مصدر څخه د ښورنده، خوځنده، جهنده او متـحرک ماناوي افاده کوي. سربېره پر دغو حقيقي ماناوو دا کليمه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي عرفان په خورا ډېرو اثارو کي د لړزېدونکي، متزلزل، ناپايه دار، فاني، بې بقا ، بې ثباته او داسي نورو په مجازي او استعــاري ماناوو هم استعمال سوې ده. اسلامي عارفانو په خپلو اثارو کي استدلال کړی دئ، چي په عرفاني ادبياتو کي ناسوت عالَم (مادي نړۍ) ته ځکه د « جهان »صفت ورکړل سوی دئ، چي يو رنګي، ثبات، ټيکاو او بقا نه لري. په خواشينۍ سره د «جهان»دا مانا نه يوازي د عامو خلګو؛ بلکي د ځينو ليکوالو ، ژبپوهانو او حتا قاموس ليکوونکو له پامه هم لوېدلې ده.

په انګرېزي کي هم داسي ټکي په پېښر دي، چي په عين حال کــي د اسم، صفت، فعـل او قيد په بڼو کاريږي؛ مثلاً(hit)د فعل په بڼه د وهلو ، ويشتلو او داسي نــورو پـه مانا کـــاريږي؛ خو د اسم په بڼه بريد ، يرغل، وار، حملې، نښتي او داسي نورو تـه وايي.(proceeds)کليمه د اسم د جمعي په حالت کي عايد ، حاصل، دخل، ګټي او داسي نورو ته وايي؛ خو د فعــل په بڼه پر مخ تلو ، دوام ورکولو ، رامنځ ته کېدو ، را ټوکېدو او داسي نورو ته وايي. ”broke“ کليمه د فعل په بڼه، د فعل دوهم يا ماضي حالت دئ؛ خو د صفت په بڼه د بې پيسو ، کنګال، مفلس او داسي نورو ماناوي لري. د”dirty“عامه کليمه د صفت په توګه د چټل، بې نظمـه، تاريک توربخونه، درواغجن، ټګمار ، فاسد ، خاين، غوولونکي او داسي نورو په مانا کاريږي؛ حال دا چي د فعل په توګه د تورولو ، ورانـولو ، چټولولو ، بـې نظمه کولو او داسي نـورو پـه مـانا ده.”book“ د اسم په بڼه کتــاب ، کتابچې، البــوم او داسي نــورو تــه وايـي؛ په داسي حــال کي، چي د فعل پــه حالت کي د نوم ليــکلو ، نوم ثبتولو ، سازمان ورکولـو ، برابرولـو ، ځان يا چاتــه بېلولو او داسي نورو په مانا دئ. په لاندي مثال کي ”round“ټکی په پــام کــي نيسو ، چي د صفت، اضافه توري، قيد ، اسم او فعل په بېلابېلو بڼو کــاريږي؛ او جــلا جــلا ماناوي لري:

round (adjective) e.g. “a *round* stone.” ***ګيردۍ/ګردۍ*** ډبره.

round (preposition) e.g. “*round* the corner.” نيژدې

round (adverb) e.g. “They all gather *round*.” دوی ګرده سره را ټوليزي.

round (noun) e.g. “You can buy the next *round*.” ته کولای سې نوی *رَوَنډ* رانيسې!

round (verb) e.g. “when we *round* the next bend.” کله چي پر راتلونکي کجګر را ***وګرځوو***.

(Jackson and Amvela 22.)

په انګرېزي کي يو بل ګرامري جوړښت هم سته، چي د ”participial phrases“په نامه ياديږي؛ لــــکه: ”The running boy“, “The speeding jet”, ”Encourage, we ...“او داسي نور، چي يوه کليمه اصلاً له فعل څخه جوړيږي؛ خو د فعل او صفت په بڼه کاريږي.(Warriner 65)يا يو بل ډول ګرامري ترکيب، چي په انګرېزي کي يې”gerund“ بولي؛ او په حقيقــت کــي د فعل او”ing“له يو ځای کولو څخه جوړيږي؛ مګــر د اسم په بڼه استعماليږي؛ لکه”learning“ ”drilling“, “swimming”, “seeing“او داســي نور، چي موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په پښتو او پارسي کې د اسم مصدر په نامه استعمالوو؛ لکه: کتنګ، وينګ، ليدنګ، ښلونګ، وتنګ، ژړونګ يا تشنګي، سوختګي، ګرسنګي، شرمندګي، کردار، ګفتار، رم، هراس او داسې نور په پښتو او پارسي کې. د دې او داسې نورو حالتو په اړه لوستونکو ته مالومات ورانديکول؛ او د هغو توضيح او تشريح، د قاموس ليکوونکي د کار ډېره مهمه او ضروري برخه ګڼله کېږي.

په پښتو ژبه کې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» يو ازنی مشرح او مفصل قاموس دئ، چې ګرده را غونډې سوی کليمې يې د کلام د اجزاوو د نوعيت او بېلابېلو ګرامري جوړښتو له پلوه په ښه توګه معرفي کړې دي. د اروا ښاد علامه رشاد(۱۳۰۰- ۱۳۸۳ش) د پټې خزانې په تحقيقي فرهنګ او د خيرالبيان په تحقيقي لغتنامه کې حتا د علومو اکاډيمۍ تر «پښتو - پښتو تشريحي قاموس»هم د کليمو ګرامري پېژندګلوۍ ته زور او هر اړخيز پام سوی دئ.

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او ښننه

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو او نادوده تأنيث حالتو را غونډول او توضيح کول هم د علمي قاموس ليکنې له مهمو کارو څخه ګڼل کېږي. لکه څنګه چې پوهېږو په زياترو ژبو کې د فعلو د بېلابېلو صيغو او د نومو د جمعې د جوړولو دپاره خاص قواعد ټاکل سوي دي، چې زده کړه يې هر چا ته اسانه ده؛خو په څينو ژبو کې د ځينو نومونو جمعې او د ځينو شيانو ښځينه نومونه تر عامې قاعدې وتلي وي. داسې بې قاعده حالتونه نه يوازې کم لوستي خلګ؛ بلکې کله کله د لوړې زده کړې خاوندان هم له سترو پېچومو او کړاوونو سره مخامخ کوي. قاموس ليکوونکي بايد په ژبه کې دغه راز بې قاعده حالتونه په ډېر غور سره وپلټي؛ او له لازمو توضيحاتو سره يې د يوه دقيق معيار په توګه وړاندې کړي؛ مثلاً په انګرېزي کې ماضي حالت معمولاً د فعلو په پای کې د(d، ed يا t) وروستاړو په زياتولو سره جوړېږي؛ خو د دې عمومي قاعدې پرخلاف، داسې ډېر فعلونه هم ډېر دي چې له دې قاعدې څخه مستثنأ ګڼل کېږي؛ لکه write، wrote او written چې درې سره حالتونه يې بېل دي. يا leave، left او left چې دوهم (ماضي)او دريم حالت يا وصفي وجه(past participle)يې له لومړي حالت څخه توپير لري. يا read, cut, put, rid او داسې نور چې حال، ماضي او دريم حالت يې تولنه د املا له پلوه يو راز دي. همدارنګه په انګرېزي کې عموماً له نومو سره د "s"يا "es"په زياتولو سره د جمعې حالت منځ ته راځي؛ لکه: benches, axes, books او داسې نور؛ خو ځيني داسې نومونه هم سته،چې د جمعې حالت يې د دې قاعدې له مخې نه جوړېږي لکه men، women او داسې نور، چې د جمعې په حالت کې يې "a" توری په "e" اوښتی دئ. سربېره پردې په انګرېزي ژبه کې د ځينو نومونو مفرد او جمع خورا عجب و غريب ډولونه لري؛ مثلاً "datum"چې جمع يې "data"(اطلاعات، حقايق) ده. البته ځينو فرهنګ ليکوونکو "data"داسې جمع ګڼلې ده، چې تل په انفرادي بڼه کارېږي. "criterion"هم له دغه ډول بې قاعده اسمونو څخه دئ، چې جمع يې د "criteria"(معيارونه، مشخصات)ټکی دئ. "phenomena" د جمعې صيغه ده، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

"phenomenon"یې مفرد بڼه ده. د داسي ټکو شمېر ډېر دئ، چي د ټولو یادونه یې بېــله پلــټنه او څـــېړنه غواړي. په انګرېزي کي ځینــي داسي بې قاعدې ټکي هم سته، چي جمع یې د مفرد په تــوګــه استعــمالیږي ؛ لکه"means" او داسي نــور. ځیني نور ټــکي تل د جـــوړه والي په لــحاظ د جمعـــي په بڼـه کـــاریږي؛ لـــکه : scissors , shoes, trousers او داســـي نـــور.

په عربي ژبه کي هم د نومو د جمعي حالتونه بېلابېلي بڼې لري. زیاتره نومونه د «ین» او «ات» وروستاړو په زیاتولو سره جمع کـــېږي؛ لکه مؤرخ- مؤرخین، معلم - معلمین، کمال- کمالات، عادت- عادات او داسي نور. ځیــني نور د دې قاعدې پرخلاف ځانتــه ځانګـــړي جمعي لري؛ لــکه: سر - اسرار، شریر- اشرار، شر- شرور، فضیلت - فضائل، علم - علوم. ځیني نور نومونه هم سته، چي له دغو قاعـدو سره چندان اړخ نه لګوي؛ لکه:«جــنج»چي د «جنحة/جنـــحه» جمع او «مآخـــذ» چي د «مأخـــذ» جمـع ده.(Wher 8 & 140)

سربېره پر دې همدا اوس په ایرانۍ پارسي کي د «راه حلها» ، «قتل عامها» ، «نکته نظرها» او داسي نورو په څېر ناسمي جمعي دود دي، چي سمي بڼي یې«راههای حل» ، «قتــلهای عام» ، «نکــته های نظر/ نکات نظر» دي. د دې تر څنګ په پښتو ، پارسي او اوردو کي هم د جمعي ځینـــي صیغې د یکړ یا مفرد شخص دپاره کاریږي؛ لکه: اولاد ، مسلمان، طلـبه، مجاهدین، طوایـــف، شروعات، حواس او داسي نور؛ په داسي حال کي چي اولاد د « ولد» جمــع، مسلمان د «مسلم» جمع، طلبه د «طالب» جمع، مجاهدین د «مجاهد»جمع، طوایف د «طایفـه» جمع، شروعات د «شروع» جمع، حواس د «حس»جمع ده. موږ تل په خبرو او مرکو کـي له مخاطب څخه پوښتنه کوو: «اولادونه دي ښه دي؟» هیڅکله نه وایو ، چـــي «اولاد دي ښه دي؟» دغه راز جمعو په پښتو ، پارسي او نورو ژبو کي ځینو جمع الجمعو ته هـم لاره برابـــره کړې ده؛ لکه: مالیاتها ، مجازاتها ، امورات، مشکلاتات، مسلمانان، غریبانان او داسي نور.

تر دې چي تېر سو ، په قاموس لیکنه کي بــله ورته مسأله د ځــینو نـــادوده نـــارینـــه (مـــذکر) او ښځـــینه (مؤنـــث) نومـــو یــــادونه ده؛ مثـــلاً: executive - executrix, gander - goose, fox- vixen, mediator- mediatress/mediatrix او داسي نور(انصاری**۵۳-۵۴**).

لکه څنګه چي وینــو په بې قاعده جمعـــــو کي د جمعـــي حالت د خپل مفرد حـــالــت یو ســاده وریانـــتې یا د ژبپوهانو په اصـــطــلاح اینفلـیکشنل مارفـــیم(inflectional morpheme) نه دئ. د باقاعده جـــمعو پر خلاف د جمعي دغه راز ډولونه، هر یو د کاملاً بېل او ځانګـــړي حـالــت استازیتوب کوي. که څه هم نن سبا په ویـــلو او لیـــکلو دواړو کــــي د دغه راز نـــومــــو ښځینه بـــڼه ډېره لږ استعـــمالیږي؛ خو سره له هغه هم قاموس لیکوونکي باید لوستونکو ته د داسي نومو ټـول تاریخي بدلونونه او څرنګـوالی، په روښانه ټکو کي وښیي.(Jackson and Amvela 82)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کې داسې صفتونه خورا ډېر دي، چې د تفضیلي او عالي صفتو د جوړولو عام قواعد نه پر تطبیقیږي؛ ځکه په دې ژبه کې تفضیلي صفت له ساده صفت سره د "er" او عالي صفت د "est" په زیاتولو سره جوړیږي؛ مثلاً د tall (جګ، لوړ) ټکی، چې تفضیلي صفت یې "taller" او عالي صفت یې "tallest" دئ ؛ اما د ځینو صفتو تفضیلي او عالي شکل له دې قاعدې څخه په بشپړه توګه توپیر لري؛ مثلاً "bad" چې مقایسه یې صفت یې "worse" او تر ټولو خراب حالت یې "worst" دئ. good (ښه) ټکی هم دا بڼه لري، چې تفضیلي صفت یې "better" او عالي صفت یې "best" دئ. (Warriner 14-16 and Thomson36-37)

هغه قاموس لیکوونکي چې د بلې ژبې او انګرېزي یا انګرېزي او بلې ژبې د دوه ژبیز فرهنګ په لیکلو لاس پوري کوي، باید هرومرو داسې ټکو ته پام وکي؛ ځکه قاموسونه هغه کتابونه دي، چې د لغاتو پر ډول ډول ماناوو سربېره باید لوستونکي له دغه راز بې قاعدې حالتو او ګرامري باریکییو هم سره اشنا کړي.

په پښتو کې هم د ځینو نومو لکه چوکۍ، خولۍ، ګاډۍ، هګۍ/ اګۍ، ګېډۍ او داسې نورو مفرد او جمع یو راز دي. داسې نومونه چې د ګرامر له پلوه یې «د جنس نوم یا اسم جنس» بولي، تل په مفرد یا یکړ ډول کاریږي. اوبه، بوره، غنم، اوړه، مستې، شیدې او داسې نور شیان ګرده په دې ډله کې راځي. په پارسي، انګرېزي او نورو ژبو کې هم دغه ډول ټکي د جمعې په بڼه نه استعمالیږي. سربېره پردې، فرهنګ لیکوونکی باید د «مظلومیت» ، «محکومیت» ، «معصومیت» ، «مغلوبیت» او داسې نورو ترکیبي ټکو په جوړښت کې د پارسي ژبې د مجعول یا جعلي مصدر څرنګوالي ته هم په واضح ټکو اشاره وکي. د پارسي ژبې قاموس لیکوونکی باید د توضیحاتو په وړاندې کولو سره همدغه راز روښانه کي چې مقوله، موقوفه، معضله، خالصانه، شاعرانه، حکیمانه، جانانه ، عاشقانه او داسې نور جعل سوي مشتقات اصلاً په پارسي ژبه کې د عربي ټکو له مخې جوړې سوي دي؛ او په دغه بڼه په خپله اصلي ژبه (عربي) کې دود نه دي (نفیسی، «دستور لغت نویسی،» فرهنګ فارسی عمید ۲۴-۲۵).

ځینو فرهنګونو د لومړي ټوک په پیل او ځینو نورو د الفبایي ترتیب له مخې په متن کې د ګرامر د ډېرو مهمو ټکو، د لیکنې د بېلابېلو نخښو او ځینو نورو ژبنییو مسألو په اړه لنډ، خو ارزښتناک مالومات وړاندې کړي دي. شک نسته، چې قاموسونه د ژبپوهنې یا ګرامر کتابونه نه دي؛ خو سره له دې هم د ګرامر او تنقیط د عامو قواعدو په اړه د لوستونکو ځینو عامو او مهمو پوښتنو ته لنډ جوابونه وړاندې کول، په زړه پوري او ګټور کار دئ. د پارسي په زړو فرهنګو کې « فرهنګ جهانګیری » ، « فرهنګ جعفری » او په معاصرو پارسي او عربي قاموسو کې « فرهنګ عمید » ، « المنجد فی اللغة و الاعلام » او ځینو نورو د ګرامر برخې ته هم توجه کړې ده. د پښتو په زړو فرهنګو کې « ریاض المحبت » او په نوو فرهنګو کې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ « پښتو - پښتو تشریحي قاموس » ګرامري اړخ ته ښه پام کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني وختونه د يوې کليمې يوه ټاکلې بڼه د خلکو پر يوې خـاصې ډلې دلالت کوي؛ لکـه «علمأ» چې د «عالِم» د کليمې د جمعـــې حالت دئ؛ خو زياتره د ديني عالمانو په مفهوم کارېږي؛ ځکه موږ په پښتو او پارسي کې نه وايو: ديني پوهان/ دانشمندان دينی؛ بلکــې د هغو پر ځای وايو: دينـــي عالـــمان يا ديني علمأ/ علمای دينـــي يا علمای کـرام. دا کليمـــه حتـــا په انګرېزي کې هـــم د "Ulama/Ulema" په بڼه کـارېږي. دې ټولو باريکـو لغوي اړخو او اختصاصي ځانګړتياوو ته د لوستونکو پام اړول، تر هر څه مخکې د قامـوس ليکوونکی کار دئ.

په قاموسو کې د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په معاصره قاموس ليکنه کې بله مهمه موضوع، د راغونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو لنډه يادونه او سپړنه ده؛ ځکه په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې داسې ټکي، ترکـيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چې په اصل او ريښه کې له يوې مادې څخه راوتلي دي؛ خـو د وخت په تېرېدو سره د بېلو کليمـــو او ترکيبو په بڼه را منځ ته سوي دي؛ مثـلاً وررولـــي، وررګلوي، ورورې، ورورپالنه، ورور وژنه او داسې نور ټول د «ورور» له ټکي څخه را وتلي دي. د «ود» له کليمې څخه، چې اوس زموږ د خلکو په ورځنيو محاورو کې له منځه تللې ده د ويدا، وده، ويـده، ودنه، واده، ودول، ودېدل، ودون، ودوونکی، ودېدونکی، ودېدونې، ودېدون، ودېدنه، ودونه او نورو ټکي راوتلي دي(حبيبي،«د کلـــماتو مـــرګ او ژونـــد،»کابل۲،۱۰). جـګه غـاړه، لکه غاړه، غاړه غړول، غاړه اېښوول، غاړه اغوستل، غاړه بندول، غاړه خلاصول، غاړه غړی، غاړه په غاړه، لاس تر غاړه او داسې نور ټول هغه اصطلاحات او محاورې، چې د «غاړې» له مــادې څخه مشتق سوي دي؛ او هر يو يــې جلا مانا لري.

له نېکه مرغه، په پښتو کې د کليمو د اشتقاق لمن ډېره پراخه او غني ده. په زياتره ټکو کښې يې له آره د اشتقاق زوروَره تومنه ګډه ده؛ د مثال په توګه پوهيالی، پوهنيار، پوهنمل، پوهندوی، پوهنوال او پوهاند ټول د پوهې يا پوهنې له ريښې څخه را توکېدلي دي، چې د پوهنوَر(د شمله ور، متوَر، غموَر او داسې پر وزن)، پوهنغر (د پوهې غر)، پوهنلمر (د پوهې لمر) او داسې نـورو پــه شان ترکـيبي تـکي هـــم په دې ډلــه ور ګډېدلای سي. يا په پارسي کې ميخانه، ميکده، مى پرست، مـى فروش، مـې خـوار، ميګون، ميګسار، ميګساری او داسې نور چې ګرده د «مى» له کليمې څـــخه را توکېدلي دي. په اروپايي ژبو، خاصتاً انګرېزي کې هم د داسې مشتقاتو لمن خورا ارته ده؛ د مثال په تـوګــه:

"liberticide", "liberalizing", "liberalizor", "liberalize" , "liberalism", "liberal " ,
"liberalization", "liberalist", "liberty " , "liberality", "liberate", "liberator", او داسې نـور، چـــې ټـول د ازاد په مانـــا د (liber) له لاتيني ټکي څخه راوتلي دي؛ او د پېرييو پېرييو پــه اوږدو کې يې د خلګو له اړتياوو سره سم بېلابېل بڅې او لمسي زېږولي دي. البته په انګرېزي کې د کليمو بچې او کورنۍ زياتره په دوو لارو جوړېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له يوه خپلواک مارفيم (free morpheme) سره د ډول ډول ترلو يا ناخپلواکو مارفيمو (bound morpheme) د يو ځای کېدو له لاري؛ لکه:

state (verb)
stated, stating

په پورتني مثال کي "state" خپلواک مارفيم (تر ټولو کوچنۍ مانا داره واحد) دئ؛ په داسي حال کي چي په "stated" کي "ed" او په "stating" کي "ing" ترلي يا ناخپلواک مارفيمونه دي؛ او په انګرېزي کي يې "inflections" يا د کليمو اوښتي صرفي شکلونه هم بولي.

- له اصلی کليمې يا خپلواک مارفيم (state) څخه د اشتقاق پر بنسټ؛ لکه په دغو مثالو کي:

stateable, statement, misstate, restate, understate.

په دي توګه اشتقاق هغه لغوي بهير يا عمليه ده، چي په هغې کي د بېلابېلو ضميمو (مختاړو او وروستاړو) په زياتولو سره له يو موجود ټکي څخه نوي ټکي، عبارتونه او ترکيبونه جوړېږي؛ مثلاً د "resign" له کليمې سره د "ation" وروستاړی يا د "depart" له کليمې سره د "ure" شاوندی يو ځای سوی؛ او په وار سره يې د "resignation" او "departure" بېل ټکي منځ ته راوړي دي. (Jackson and Amvela 82)

په عربي قاموسو کي عموماً له يوې ريښې څخه را وتلي مشتقات د هغو تر اړونده مصدرو لاندي کاږي؛ لکه: شراب، شارب، شربت، مشاربه، مشروب او داسي نور، چي ټول بې الفبايي ترتيبه د «شرب» تر مصدر لاندي کښل سوي دي (الهنائي الأزوي ۳۸۰؛ Wehr 462)؛ حال دا چي په پښتو او پارسي فرهنګو کي زياتره مشتق سوي کليمې هر يوه د الفبې د تورو په ترتيب، د بېلو قاموسي ټکو په بڼه راوړل کېږي. دلته په انګرېزي کي د بېلابېلو کليمو په جوړښت کي د صرفي ضمايمو د بدلون راوستو ځيني نوري بولګې ښيو، چي اشنايي يې د قاموسو لوستونکو ته بې ګټې نه ده:

Noun:

Base form	Stem+plural	Stem+possessive	Stem+plural+possessive
boy	boy*s*	boy*'s*	boy*s'*

Adjective:

Base form	Stem+comperative	Stem+superlative
cold	cold*er*	cold*est*

Verb:

Base form	Stem+3rd person singular	Stem+ past
eat	eat*s*	*ate*

Stem+participle	Stem+present participle
eat*en*	eat*ing*

په دي ټولو حالاتو کي، د ګرامر له پلوه د اړونده ټکو اصلي ډول يا اصلي کټګوري نه اوړي. په بله وينا اسم، صفت او فعل ګرده د پخوا په څېر د اسم، صفت او فعل په بڼه پاتېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کې اشتقاقـــي ضميمې عمدتاً پر دوه ډوله دي:

الف) هغه اشتقاقي ضميمـــې، چې په مونښلولو سره يې د کليمو نوعيـــت يا ډول اليشـــيږي. له دې کبـــله د اوښتونکو ټکو (word class changing) په نامه يـــادېږي؛ لکه په دغو مـــثالو کـــې:

resign (verb)+ *ation* (derivational affix)= resignation (noun)
leak (verb)+*age* (derivational affix)= leakage (noun)
accurate (adjective)+*y* (derivational affix)= accuracy (noun)
free (adjective)+*dom* (derivational affix)= freedom (noun)
fright (noun)+*en* (derivational affix)= frighten (verb)
glory (noun)+*fy* (derivational affix)= glorify (verb)
(Jackson and Amvela 88-89).

ب) هغه کليمې چې له اصلي جوړښت سره يې د ضميمو په زياتولو سره، په ګرامري نوعيـت يا ډول کې بدلون نه راځي؛ لکه:

Nouns:

noun + affix= noun
malaria + *anti* = anti-malaria
scholar + *ship* = scholarship

Verbs:

verb + affix = verb
join + *ad* = adjoin
agree + *dis* = disagree
judge + *pre* = prejudge

Adjectives:

adjective + affix = adjective
social + *anti* = anti-social
kind + *ly* = kindly
possible + *im* = impossible

په انګرېزي کې قيدونه د اسم، فعل او صفت په بڼه په نورو اشتقاقي کليمو نه اوړي. په بل عبارت، قيدونه له نورو صرفي ضميمو سره په ګـــډه، بېلې کليمې نسبي جـــوړولای.(Jackson and Amvela 90-91)

په قاموسو کې د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په پښتو، پارسي او ځينو نورو ژبو کې داسې ترکيبونه ډېر دي، چې په يوه کار کې د ټينګار يا تأکيد دپاره په مضاعف يا دوه ځلي بڼه کارېږي؛ لکه: ژر ژر، چټک چټک، کرار کرار، ورو ورو، لړلړ يا په پارسي کې زود زود، تېز تېز، کم کم، آهسته آهسته او داسې نور، چې ټول په يوه جومله کې د استعمال سوي فعل ځرنګوالی بيانوي. په ځينو نورو ترکيبو کې د مخکنـــې حالت پر خلاف، دوې بېلې کليمې سره يو ځای کيږي؛ خو بيا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخواني حالت په خبر په جوملو کې د ټينګار مفهوم افاده کوي؛ د مثال په توګه: خبري اترې، ناري سوري، اوتي بوتي، سپکي سپورې، کنډوکپر او داسي نور په پښتو کې يا تاخت و تاز، ساخت و بافت، تير و تار، درهم و برهم، سوز و ګداز او داسي نور په پارسي کې يا قلع و قمع او داسي نور په عربي کې يا "bread & butter","leaps & bounds ","all & all"او داسي نور په انګرېزي کې.

د داسي تأکيدي ټکو مثالونه نه يوازي په ورځنيو محاورو؛ بلکي زموږ د ژبې په ادبي اثارو کې هم ډېر زيات دي. قاموس ليکوونکي بايد د ژبې له لغوي زېرمې څخه د دغه راز ترکيبو د را غونډولو، تشريح کولو او ادبي نظايرو د وړاندي کولو په کار کې، تر وسه وسه زيار و باسي.

په قاموسو کې د ځينو ناسمو ټکو د کارونې مثالونه او کره کول

قاموس ليکوونکي بايد د هغو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو دقيق مثالونه وښيي، چي د ځينو ژورناليستانو، ليکوالو او شاعرانو له خوا په ناسمه بڼه کارېږي؛ د مثال په توګه لوړه/ په اوږد يا مجهول واو/(قسم، سوګند) د پښتو يوه زړه کليمه ده، چي حتا ځيني مطبوعاتيان او ژورناليستان يې هم په تېروتني سره د لوړه/ په معروف يا لنډ واو/ (پورته، پاس، د کښته خلاف) په بڼه وايي يا بڼه(څېره، جوله، رنګ، ګونه، رخسار) چي ځيني يې له بڼه(بڼکه، د مرغانو بڼکه؛ په پارسي کې پَر) څخه هيڅ تو پير نه کوي. سربېره پردې ځيني کليمې او ترکيبونه د مانا له پلوه په ناسمه بڼه کارېږي؛ مثلاً ويل کېږي: «ترينګلي حالات»، «لوړ پوړي/ جګپوړي چارواکي»، «لامل» او لاملان (جمع) او داسي نور، چي ټول په سمه بڼه او سمه مانا نه کارېږي. زموږ پوه او باخبره لوستونکي پوهېږي، چي«ترينګلی»په پښتو کې د تريو تندي، عبوس، کنجوس، بد مزاجه، بد خويه، مرچکي، خوشکتي، بخيل، خروس، چړوس، سخت، په ماناوو راغلئ دئ(و.ګ: امرخېل او نور ،۱:۲۷۷)؛ خو نن ګورو چي دا ټکی په ميډيا کې د سياسي او امنيتي حالاتو د صفت په توګه د ناوړه، خرپړ، بې ثباته، نا ارامه، خطرناک، ويجاړ، خراب او داسي نورو په مانا استعمالېږي. د«پوړ» ټکی هم په پښتو کې اصلاً د منزل، طبقې، چت او داسي نورو په مانا کارېږي؛ مثلاً خلک وايي:«هغه ودانۍ پينځه پوړه ده»يا«هغه ودانۍ/ عمارت پينځه منزله يا پينځه پوړه لري»يا ويل کېږي: «پلانی دفتر په پلاني پوړ کې دئ»او داسي نور؛ خو نن وينو چي په ټوله ميډيا کې د«پوړ» ټکی بې دليله د رتبې، درجې، مقام، چوکۍ، واک او داسي نورو په ماناوو کارېږي؛ د مثال په توګه ويل کېږي: «د پلاني هيواد يا پلاني وزارت لوړ پوړي چارواکي...» دا ترکيب اصلاً د انګرېزي ژبې له"high-ranking" يا "high-level"څخه اخيستل سوی دئ. ايرانيانو د ټکي په ټکي ترجمې له مخې په «بلند پايه»و ژباړه؛ زموږ پارسي ژبو ليکوالو هم په پټو سترګو د «بلند پايه/ بلند رتبه» په ډول واخيست؛ حال دا چي په دري کې له پخوا څخه د همدې مفهوم له پاره د«ذيصلاح»، «باصلاحيت» او داسي نورو ټکي کارېده، چي زموږ خلګو ته تر«بلند پايه»يا«بلند رتبه» ډېر اشنا، لنډ او اسانه دي. په ډېري خواشينۍ سره پښتنو ژباړونکو هم د ايرانيانو د هماغه تحت اللفظي ژباړي پر بنسټ د«لوړ پوړي/ جګپوړي» ترکيب په ناسمه او بې مفهومه بڼه رواج کړ. دې ښاغلو دا سوچ ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، چي چارواکي څنګه «پوړ»لرلای سي؟ زموږ خلګ خو په خپلو خبرو او مرکو کي«پوړ»ټکی یو ازې د ودانۍ یا تعمیر د پاره کاروي. څونه به ساده، اسانه، لنډ او مانادار ه وای، که د «لوړ پوړي/جګپوړي»پر ځای یوازي لوړ، لوی، واکمن او داسي نور ټکي استعمال سي؛ مثلاً د لوړ پوړي یا جګپوړي چارواکي پر ځای لوی چارواکي، لوړ چارواکي، واکمن چارواکي او داسي نور ټکي کار سي، چي نه د پردو د لغوړني او بې خونده ترجمې اغېزه پکښې ګورو ؛ او نه هم ساده خبره په بې ځایه تکلف او پېچلتیا سره بې مقصده اوږده سوې ده. په دې خبره هم ټول پوهېږو ، چي د نوو مانااوو او مفهومونو له پاره کله کله د ژبې پخوانیو ټکو ، عبارتو ، ترکیبو او تعبیرو استعمال جایز او معقول کار دئ؛ لکه د پوهنتون، زېږنتون، درملتون او داسي نور ترکیبي ټکي، چي د انګرېزي ژبې د یونیورسیټي، مټرنیټي هوم، فارمسي له پاره غوره سوه؛ او خلګو په خوشالۍ سره ومنل؛ خو د نوو مانااوو له پاره د هغو کلیمو منل او رواجول ډېر ګران دي، چي له یوې خوا په ژبه کي نوري ژوندۍ کلیمې ولري؛ او له بلي خوا یې خلګ شپه او ورځ په خپله اصلي یا پخوانۍ مانا کاروي. د ځینو ټکو نوي مانااوي، د ښکلا ، سادګۍ، اسانۍ، او معقولیت له اړخه هم د خلګو ذهنونه نسي قانع کولای. حقیقت دا دئ، چي په پښتو او دري کي دا چپه او راسته غوبلونه ټول د هغه بې مانا او غیر علمي خوځښت نتیجه ده، چي د ایرانیانو په نوښت د ژبې د «سوچه کولو»په نامه پیل سوی دئ؛ او زموږ په هیواد کي یې ځیني پردي پال، په پټو سترګو پیروي کوي.

د «لامل» ترکیب هم له دې ډلي څخه یو دئ، چي په دې ورځو کي خورا بې ځایه او بې دریغه کارېږي. ځیني لیکوال، شاعران او ژورنالیستان د «لامل»ظاهري جوړښت ته په کتو سره داسي انګېري، چي ګوندي دا ټکی د پښتو ژبې سوچه او سپېڅلئ ټکی دئ؛ ځکه په هغه کي ظاهراً د عربي یا بلي پردۍ ژبې هیڅ نښه نښانه نه لیدله کیږي؛ په داسي حال کي چي دا ترکیب په حقیقت کي د «له» او «عمل»د یو ځای کېدو څخه جوړ سوی دئ . په کښته پښتنو کي تر اوسه دا ترکیب د «له عمل/ له عمله» په بڼه کارېږي. د اروښاد دوست محمد خان کامل مومند (۱۹۱۵-۱۹۸۱م) د تاریخ مرصع په سریزه، تعلیقاتو او حاشیو کي، چي دا اوس زما مخ ته پروت دئ، دا ترکیب په همدې اصلي عربي بڼه خورا ډېر استعمال سوی دئ (و.ګ. د دوست محمد خان کامل مومند په قلم د افضل خان خټک د تاریخ مرصع سریزه، لمنلیکونه او یادښتونه). د دې خوا پښتنو دا ترکیب په مفغنه بڼه (له امله/ لامله) دود کړ؛او د «له کبله» ، «له سببه» ، «له وجې» ، «له علته»او داسي نورو په مانا یې استعمالوي؛ اما په دې وروستیو کلونو کي ګورو ، چي ځینو په اصطلاح «نوښتګرو ژبپوهانو» همدا ترکیب د ترخیم د د معمولو اصولو پرخلاف د «لامل»په بڼه را وړاندي کړ؛ او هر ځای یې د عربي عامل، علت، سبب، وجې او داسي نورو پرځای یې کاروي؛ مګر څوک د دې «نوښتګریو»په منطق او تعقل چندان نه پوهېږي؛ ځکه لومړی خو د سوو کلونو مروجې او اشنا کلیمې پرځای د نامأنوسي او نابابه ټکي درول هیڅ علمي جواز نه لري. دوهم دا چي د دې ټکي په مفغنه بڼه کي داسي لاسوهنه په هیڅ ډول د منلو وړ نه ده. په دې مانا چي«لامل»په اصل کي یو ټکی نه؛ بلکي له دوو برخو یا دوو ریښو (له + عمل) څخه مرکب دئ. د «له»اضافه توری یا ادات د پښتو په خورا ډېرو ترکیبو کي کارېږي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کوره، له ښاره، له کندهاره، له لوري، له پلوه، له مېېزه، له سترخانه، له خوړو او داسي نور. په پارسي کي ددې مقصد دپاره«از» او په انګرېزي کي د "from"ادات کاريږي. په پښتو ګرامر کي د د، و، له، تر، من، څني، څخه او داسي نورو په څېر ادات يا ناخپلواک توري له بل خپلواک ټکي سره د هغه د همېشنۍ برخي په توګه نسو کارولای؛ مثلاً«ترکوره»، «د/له ښاره»، «د/له هغو څخه» او داسي نور هيڅکله د يوې واحدي کليمې بڼه نسو ورکولای. «لامل»هم بايد د لامله/ له امله (له+امل) په ډول استعمال سي؛ ځکه له خپلواکو کليمو سره د اداتو نه همېشنى او بېلېدونکى تړښت، په خبرو او ليکنو کي لويي ستونزي پېښوي (په دې برخه کي د نور مالومات دپاره و.ګ. حبيبي، پښتو نثر ته کره کتنې ۲۴ او الفت ۲۶ – ۲۷).

که چيري«لامل»د يوې واحدي کليمې په توګه د منلو وړ وي، بيا نو «لکبل»، «لخاطر»، «لپلو» او داسي نور هم بايد د دې ناوړه قاعدې پر اساس نا سم و نه ګڼل سي؛ مثلاً داسي جوملې بايد ناسمې و نه ښللې سي، که وويل سي: «د پلاني کار يا پلانۍ پېښې لکبل څه ؤ؟» حال دا چي پښتانه په خپلو خبرو او مرکو کي د دغه راز کږکېچنو او بې خونده ترکيبو پر ځای وايي: «پلانى کار ولي وسو؟»، «د دې کار علت يا سبب څه دئ؟»، «د پلاني کار يا پلانۍ پېښې وجه څه ده؟»يا تر ټولو لنډه او غوره بڼه: «پلانى کار يا پلانۍ پېښه ولي وسوه؟»او داسي نور. «په حقله/ په هکله» هم د «له عمله/ له امله»په شان يو بل ترکيب دئ، چي د کښته پښتنو له لاري اوس زموږ په اسانه او بې ولمه پښتو کي هم ډېر کاريږي؛ خو«په+حقله/ په+هکله»بايد تل د داسي ترکيب په بڼه وپېژندل سي، چي دوې برخي لري. په دې خبره مي هيڅ سر نه خلاصيږي، چي په پښتو کي د نوو لغتو او ترکيبونو په اصطلاح «مبتکر» جوړونکي ولي د خپل ولس پخه، اسانه، او ښکلې ژبه پرېږدي؛ او په لوی لاس له ځانه داسي ټکي او ترکيبونه را باسي، چي د هري ورځي په تېرېدو سره زموږ روانه او خوږه ژبه لا مروړي او ګرانوي؟! په خواشينۍ سره په پښتو کي اوس د دغه راز ناوړه بدعتونو شمېر تر حساب تېر دئ.

له دې خبري هيڅوک نټه نه کوي، چي په ټولنه او طبيعت کي له بدلونو او پرمختګو سره ګام په ګام د نوو ټکو، ترکيبو او عبارتو جوړول، نه يوازي زموږ د ژبې؛ بلکي هري ژبي ښکاره او انکار نه منوونکې اړتيا ده. د دې څرګند واقعيت له پوهېدو سره سره، د مأنوسو او اشنا ټکو پر ځای د حق او نا حق نوو ټکو وضعه کول، هيڅ ګټه او منطق نه لري. د علمي او عصري قاموسو ليکوونکي بايد د «سوچه کولو»تر نامه لاندي د ژبې د تباهۍ او وژنې دغه راز عملونه په روښانه ټکو سره بيان کړي، چي لوستونکي يې په ټولو اړخونو او ځانګړتياوو پوه سي.

په قاموسو کي د مشهورو تېروتنو د سمو بڼو وړاندې کول

کله کله ځيني ټکي او ترکيبونه په يوه ژبه کي په ناسمه بڼه باب سوي وي، چي موږ يې په عام ډول مشهوره تېروتنه يا مشهوره غلطي بولو. قاموس ليکوونکی بايد د يوه باصلاحيته ژبپوه او لغتپوه په څېر د دغه راز ټکو، عبارتو او ترکيبو د را غونډولو تر څنګ د هغو سم او کره شکلونه هم لوستونکو ته وړاندې کړي؛ مثلاً په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کي «صورت نيول»، «تصميم نيول»، «تر معالجې لاندې نيول»، «تر مطالعې لاندي نيول»، «پرلاره اچول»، «محکمه کول»، «ځو کړی ماينونه»، «څو بابه ښوونځي»او په لسګونو نور هغه ترکيبونه دي، چي له نورو ژبو څخه د هو به هو ترجمې له لاري پښتـو ته راغلي دي؛ او زموږ د خوږې او اسانه ژبې له ګرامري او مانوي جـوړښت سره هيڅ اړخ نه لګوي.

ځيني وختونه په ټولنه کي د دوو نيژدې او يو رنګ ټکو يا په بېلابېلو سيمو کي د يوه ټکي د راز راز وريانتېونو ترمنځ په ويلو او کښلو کي ډول ډول تېروتني کيږي. دا هم په واقعـيت کـي ديوه پـوه او مـجرب قاموس ليکوونکي اصالت او رسالت دئ، چي د غه ډول تېروتنو او ګډوډيو ته د خلـګو پام واړوي؛ مثلاً په پښتو کي لوبديځ او لوېديز، ختيځ او ختيز، کوځه او کوسه، روزګان او ارزګان، ارغسان او ارغستان، ساپی او صافی او په سلګونو نور يا په پارسي کي تصـادم او تصـادف، تيليګرام او تيليګراف، ګزاردن (په ز) او ګذاردن (په ذ) او داسي نور، چـي خلګ يـې زياتره په تېروتني سره يو د بل پر ځای کاروي. پـه انګرېزي کي هـم داسي مثـالونه لږ نه دي؛ لکه :canvas (کرباس، کـتان، هغه ټوټه چي انځـورونه پر کښل کـيږي) او canvass (د چا د رايـي يـا ملاتړ غوښتنه، د رايي ورکوونکو د نظرياتو پوښتنه او داسي نور) يا born (زوکـړی، ذاتي، مورزاده) او borne (زغملئ، منلئ، لېږلئ، لرلئ او داسي نور). دوهمـه کليمه (borne) په حقيقت کـي د "bear" د فعل دريم حالت يا وصـفي وجه ده؛ په داسي حال کي چي لـومړی کليمه (born) د صفت په بـڼه کاريږي.

په هره ژبه کي داسي ټکي او ترکيبونه خورا ډېر دي، چي زياتره عام او لږلوستي خلـګ يې په شکلي او مانوي بېلوالي کي له تېروتنو سره مخامخ کيږي. قاموس ليکوونکي بايـد داسي ګډوډۍ او التباسونه په روښانه ټکو سره تشريح او بيان کړي، تر څو په دې توګه په ژبه کي د خپلسرۍ او ابتذال مخه ونيول سي.

نيولوجيزم او قاموس ليکنه

بشري تمدن تل د پرمختګ او بدلون په حال کي دئ. هره ورځ د ټولنيز ژوندانه په بېلابېلو ډګرو کي نوي نوي اختراعات او کشفيات کيږي. دا نوي علمي او تخنيکي پرمختګونه له ځانه سره د نوو لغتونو، تعبيرونو، ترکـيبونو او مصطلاحاتو اړتيا را منځ ته کوي.

نيولوجيزم(neologism)يا د نوو ټکو جوړونه د هري ژبې د لغوي زېرمي مهمه، ضروري او پراخېدونکې برخه ده، چي د بشري اړيکو نيژدېوالي او چټـکو ساينسي پرمختګونو يې د بل هر وخت په پرتـله، اړتيا زياته کـړې ده. هغـه قاموسونه، چي د بشري ټولني له سياسي، اجتماعي، فرهنګي، علمي او اقتصـادي بدلونو سره ګام په ګام پرمختـګ و نه کي؛ او د نـوو پرمختګو او نوو حالاتو پـه رڼا کي بشپړ نسي، په هيڅ وجه نسي کولای د خلګو علمـي او ادبي ستونزي ليري کړي. زاړه قاموسونه لکه څنګه چي مخکي هم يادونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسوه، په چټکۍ سره د کتابخانو په الماریيو کي بندي کيږي؛ او د اړونده ځانګو له خو محدودو څېړونکو پرته يې نور څوک پوښتنه هم نه کوي. دا ځکه چي عام خلک زياتره د هغو نــوو تــکو په ماناوو پسي ګرځي، چي د نوو بدلونوو په اثر، د ټولنيز ژوندانه په بېلابېلو برخو کي ور سره مخامخ کيږي. له دي کبله بايد قــاموس ليکوونکي ترخپل ټول واک او ځواک پوري پوره کوښښ وکي، چــي په خپلو لغــوي زېرمــو کي د نوو کليمو، ترکــيبو او اصطلاحاتو را غونډولو او شنني ته هم کلکه توجه وکړي. د همدې مقصد له پاره په پرمختــللو هيوادو کي زياتره هرکال د ژبنيو قاموسو نوي ايډ يشنونه چاپيږي. په دې توګه، په نوو قاموسو کي د علومو په ټولو برخو کي نوي جوړ سوي تــکي له علمــي معيارونو سره سم د خلــکو استفادې ته وړاندي کيږي. په دغه راز هيوادو کي د نوو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جــوړولو له لاري د قاموسو بډاينه او بشپړوَنه، همېشني او پرله پسي کار دئ. له بــده مــرغه پـــه افغانستان،په تېره بيا پښتو کي د نوو تکو د وضعه کولو بهير له راز راز پېچومو سره مخامخ دئ. پښتو ژبه د هيواد د ځينو بي غَوْره سياسي رژيمو د واکمنۍ، د سيمي د تاريخي پېښو او فرهنګي جريانو د بېلابېلو اغېزو له امله، په افغانستان کي د ايراني پاړسۍ او په پښتونخوا کي د اوردو او انګريزي ژبو تر پراخ او ژور نفوذ لاندي ده. دا نفوذ او اغېزه اوس د يوه بربنډ فرهنګــي يرغل ګڼچي ته رسېدلې ده. د همدې دلايلو پر بنسټ، د نړۍ له علمي او تخنيکي پرمختګــو سره اوږه پر اوږه، په پښتو او دري کي هم د نوو ټکو وضعه کول؛ او د نوو قاموسو له لاري د هغو عامــول او رواجول، د دغو ژبو د ودې او پرمختګ اساسي ضرورت دئ. په راتلونکو بحثو کي، د نوو ټکو د جوړولو، دودولو او ځينو نورو مهمو اړخو په اړه، خبرې اچوو.

قاموس ليکوونکي او د نوو ټکو پېژندنه

مخکي هم اشاره وسوه، چي عام ولس د خپل غريزي او طبيعي عکس العمل پر بنسټ، هرومرو د نوو شيانو او نوو پېښو د پېژندني له پاره، له يوې لاري يا يوه تدبيره کار اخلي. دا غريزي او طبيعي غبرګونونه کله له علمي اساساتو سره سر نه خوري، له دې امله بايد ژبپوهان، خاصتاً لغتپوهان او قاموس ليکوونکي د دغه راز ګډوډۍ او خپلسرۍ په مخنيوي کي مرسته وکي؛ مثــلاً د اينټرنيټ له پـــيدا ايښت سره په پښتو ژبــه کــي د انګرېزي ويب سايټ (website) له پاره د «ويبپاڼي»، «جالپـــاڼي»، «اينټرنيټپاڼي»، «ويــب سايټ»، «ويــب» او داسي نورو تــکي راووته. طبعاً هر لغت جوړونکي خپله وضعه کړې ټکی/ ترکيــب تر نورو غوره وباله. د دې ټکو ترمنځ د پايښت او بقا د پاره علمي سيالي پيل سوه؛ او اوس ترڅو کـــالو سياليو او ټکرو وروسته ګورو، چي«ويبپاڼه» په افغاني ټولنه کي ترنورو سيالو ترکيبو مشهوره، مقبوله او ګټوونکي بريښي. په دې توګه بايد قاموس ليکوونکي«ويبپاڼه»د يوه عيني، واقعي او منلي نوي ټکي په توګه په خپلو قاموسو کي ثبت کړي، چي عام وخاص يې په خپلو ورځنيو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي. البته قاموس ليکوونکي کولای سي، چي د «ويبپاڼي» په تشريح او بيان کي د نورو سيالو ټکو يادونه هم وکي، تر څو لوستونکي د «ويبپاڼي» په مفهوم ښه پوه سي. بايد هېره نه کوو، چي هر نوی وضعه سوی ټکی په قاموسو کي د ثبتولو او ضبطولو وړ نه دئ. په بل عبارت، يوازي هغه ټکي بايد په قاموسو کي د نوو ټکو په توګه وليکل سي، چي د خلکو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځنيیو خبرو او مرکو کې پراخ استعمال ولري یا خلکو عملاً په خپلو ورځینیو چارو او اړتیاوو کې منلي وي. زموږ ځینو نیولوجیستانو اوس د نوو ټکو په نامه داسې زبرمې جوړ کړي دي، چې که د ژبې منلو او معیاري قاموسو ته لاره پیدا کړي، په ډېر لږ وخت کې به زموږ د ژبې او فرهنګ د ودې پر ځای، د خلکو د سپېڅلي او خوږې ژبې شمزۍ ور ماتې کړي.

که په پښتني ټولنه کې د ایران د «فرهنګستان» په بڼه، د ژبپوهانو او لغتپوهانو یو سراسري مرکز فعالیت لرلای، بیانو د قاموس لیکوونکي کارنور هم اسانه کېده؛ ځکه دې مرکز به په پښتني سیمو کې د نوو ټکو د را غونډولو، توحید او انسجام چارې پر مخ بیولای؛ او تر پراخو علمي شننو وروسته به یې د وړاندې سوو نوو ټکو له ډلې څخه، تر ټولو غوره د معیار په توګه منلای؛ اما دې لوی برې ته تر رسېدو پورې باید، د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کې د اسانۍ، سادګۍ، معقولیت او عمومیت اصول له پامه و نه غورځوو.

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کې د چټکتیا ارزښت

د نوو ټکو او ترکیبو په جوړولو کې بل مهم او ارزښتناک اصل د هغــو په وضعــه کولو او دودولو کې د چټکتیا مسأله ده. که ژبپوهان، ادبپوهان، لیکوال، شاعران، ژورنالیستان او په پای کې د ژبې هر مینه وال په چټکۍ سره له پردو ژبو څخه نوو را ټوکېدلو ټکو او ترکیبو ته په خپله ژبه کې معادل ټکي جوړ نه کې،نو عام خلک هیڅکله د دوی دې بې غَوْرۍ او ټمبلۍ ته لاس تر زنې نه کښېني. خلک د نورو ژبو له نوو ټکو سره د مخامخ کېدو پر مهال مجبور دي، چــې له دغو څو لارو څخه یوه غوره کې:

- د نوو ټکو په وړاندې خپل مروَج ټکي ودروي.
- که یې په خپله ژبه کې د نوو ټکو له پاره څه و نه مونده، بیا نو له خپلې پوهــې او تجـربې سره سم، هغو ته د خپلې ژبې نوي ټکي وټاکي.
- د ټولو لارو تر ترلو وروسته، د ناچارۍ له مخې، پردي ټکي په خپله اصلي او وارد سوې بڼــه ومني؛ د مثال په توګه په افغانستان کې اوس عــام خلک اووه یا اته کسیز موټر ته، چــې پــه انګـریزي ژبه کــې یــې ایم پي وي MPV(Multi- Purpose Vehicle) یا (people carrier) بولي، د «تونیس» ټکی استعمــالوي یا هغــه تېــز رفتار موټر ته چې د بارورلو دپاره په شا کې تش ځای لري؛ او په انګریزي کې یې ایسټېټ کار (estate car) بــولـي، د «سـراچه» ټکی کاروي. د سرویس(service) انګریزي ټکی هم له همــدې ډلـې څـخـه دئ، چــې پـه انګریزي کې د خدمت، چوپړ، مرستې، ترمیم، کار، وظیفې، عبادت، مراسمو، کتنې، نظــارت او نورو په مفهوم استعمالیږي؛ خو په افغاني پښتو او دري کې د سپرلي وړونکي غټ موټر یا بــس(bus) په مانا دود ده ، چې هغه هم په خپل وار سره دخپله اوروپايي کلیمه ده. دغــه راز، زموږ خلکو د موبایل (ګرځنده یا بې مزي تلیفون) د سیګنل نخښې ته د «آنتن» ټکی غوره کــړی دئ؛ مثلاً په هغو ځایو کې چې د مخابراتي دستګاه او موبایل ترمنځ سیګنل کمــزوری وي، خلــک وایي: « موبایل آنتن نه ورکوي.»دا او په سلګونو نور ټکي په واقعیت کې د عام ولس د غریزوي ذهن هستوني او پنځوني دي. په دې نوم ایښوونو کې، لکه څنګه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګورو، د پام وړ ټکـو د لغوي او مانوي اړخو تر منځ هيڅ اړيکي او دلايل نه ليدل کـيږي. سره له دې هـم قــامـوس ليکوونکــی نسي کولای، په دې دليل چي ايم پي وي يا اووه سيټه موټر چيري او «تـونيس» چيري يا ايسټېټ موټر چيري او «سراچه» چيري، د دغه راز ټکو له را غونـډولو او ثبتــولو مخ واړوي؛ ځکه قاموس ليکوونکی د ټولني د ژبنيو ، فکري او فرهنګي ارزښتــونو د يـوه امانتکار ليکوونکي په توګه وجيبه لري چي ټولي هغه کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات په پوره غوَر سره را ټول او خوندي کړي، چي د ژبي په ادبي او علمي اثارو او ورځنيو محاورو کي باب وي. البته فرهنګ ليکوونکی بايد هېره نه کړي، چي د دغه راز ټکو او ترکيبو د راغونډولو او مانا کولو ترڅنګ د هغو اصلي علمـي او تخنيکــي نومونـه هم وښيي؛ د مثـال په ډول روښانه کي، چــي د «آنتن/ انتن» ټکی اصلاً د انتينا (antenna) د لاتيني کليـمې مفغـنه بڼه ده. دغـه رنګه دا خبــره څرګنده کړي، چي انټينا په حقيقت کي د سيمانو، فـــلزي ميلو او نورو تخنيکي سامانو څخه جوړه سوې آله ده؛ او د راديو، تلوېزون يا بلي مخابراتي وسيلې د اليکټرو مقناطيسي څپو د اخيستني او په مقصد استعماليږي. له دې کبله د موبــايل فون د سيګنل ښوولو د پاره چندان موزون او معقول نه لېږدوني برېښي.

کله چي خلګو د خپلو طبيعي عکـس العملو په لړ کي نوو شيانو او نوو پېښو ته نوي ټکي او ترکيبونه غوره کړه؛ او د پراخ استعمـال په وجه په ټول ولس کي دود سوه، بيا نو د هغو پر ځای د چا خبره د نورو علمي او اکاډيميکو نومونو رواجول د اسمان خاته د ي؛ ځکه خـلګ پــه هيڅ ډول حاضر نه دي، هغه کليمې او ترکيبونه په نورو اليش کړي، چي دوی يې په خــپله پــه جوړولو کي برخه اخيستې؛ او عملاً د هغـو په کاروَنه کــي هيڅ ربړ او تکليف نــه ګوري. «تونيس»، «سراچه»، «انتن» او داسي نور هغه ولسي نوم اينښووني دي، چــي اړول يــې پــه اسانه ممکن نه دي.

بې شکه موږ ټول (عام و خاص) بايد د ژبي بډايني او بشپړتيا ته په کلکه اوږه ورکوو؛ خو په دې کار کي بايد له ځانځانيـ، شخصي ذوق، ذهني قضاوتو او نورو روانــي - اجتمــاعي ناروغيو څخه ځانونه وژغورو. پښتو خورا شتمنه او ارته ژبه ده. په خواشينــی ســره د دې لرغوني ژبي ټول علمي، ادبي او هونري اثار لا تر اوسه په بشپړ ډول نــه دي را غونډ سوي. زموږ د لغوي زېرمي په پراخه لمن کي، د نيولوجيزم ډېرو ستونزو ته په اسانيـ سره د حل لاره موندل کېدای سي؛ خو دا کار په زغم او سړه سينه، پرله پسې علمي څېړنو او پلټنو ته اړتيا لري. هغه نيولوجيستان، چي په خپله ژبه او ادب کي تر هر راز پلټني او ګروېږني د مخه، د ماشين په شان نوي کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات جوړوي؛ او بيــا له خلګو په ټينګه غواړي، چي بې تأمله يې د پخو کــاټو په توګه په ورځنيو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي، په واقعيت کي خپلي ژبي ته تر هغو کسانو لږ زيان نه رسوي، چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي جريانو ظالمانه يرغلو ته لاس تر زني ناست وي؛ ځکه په دې کار سره د ولس سپېڅلې، اسانه او خوږه ژبه د يوه يا څو کسانو د شخصي ذوق او ذهني قضاوتو قرباني کيږي؛ په داسي حال کي چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي يرغلو په نتيجه کي، د ژبي لغوي زېرمي او لرغونو فرهنګي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتو ته لوی زیان رسیږي. په دوارو حالتو کي ژبه د ولس د یوه نه بېلېدونکي امانت په توګه، د اشخاصو او دولتو د بې رحمانه لاس وهنو له لوی خطر سره مخامخ کیږي. همدي لویو خطرو ته په پام سره باید ، زموږ نوي ټکي د ولس په ژبه او فرهنګي میراثو کي ژوري ریښې ولري؛ د ټولني عامو خلګو ته اسانه او په زړه پوري وي؛ او په رواجولو کي یې له ناسمو او نامعقولو لارو کار وانخیستل سي.

البته له دي حقیقته هیڅوک سرغړونه نه کوي، چي د نوو ټکو جوړول یا نیولوجیزم زموږ د لرغوني ژبي د ژوندي پاته کېدو له خورا مهمو او اساسي اړتیــاوو څخه دئ؛ خو سره له هغه هم باید هیڅکله په دې کار کي علمي موازین او اساسات تر پښو لاندي نه کوو؛ د مأنوسو او پېژندل سوو دخیلو ټکو د بې ځایه سوچه کولو پر ځای باید خپل ټول پام هغو نوو ټکو، عــبارتو، تعبیرو او اصطلاحاتو ته واړو، چي هره ورځ له بېلابېلو لارو، د سېل په شان، زموږ ژبــي او ادب ته را ننوزي؛ او په پای کي زموږ د لرغوني ژبي بقا له لوي خطر سره مخامخ کوي. ټول شاهدان یو، چي د نړۍ خلګ زموږ پر خلاف په اریانوونکي جدیت او سرعت پرمخ درومي. هره ورځ د علومو په بېلابېلو برخو کي نوي کلیمې، ترکیبونه او اصطلاحات را منځ ته کوي. زموږ پوهان او قلم چلوونکي باید د دغه راز نوو ټکــو او علمي پرمختګو په پېژندنه کي، تر ګاونډیو ژبو او شاوخوا فرهنګي جریانو یو ګام هم وروسته پاتــه نه وي. مخکي تر دې چي فرهنګي یرغلګر د اسي ټکي او اصطلاحات په مروړلي او بې خونده بڼه زموږ ژبي او کولتوري چاپېر ته را ننباسي، باید په خپله ژبه او ادب کي د هغو له پاره په زړه پوري معادل ټکي ولرو. د دې خبري مانا دا ده، چي د ژوندانه په ټولو برخو کي باید د بهرنۍ نړۍ علمــي، تخنیکي او فرهنګي پرمختګونه له نیژدې و څارو؛ او په هـغو کي نوي ټکــي، نــوي اصطلاحات او نوي فکرونه په بشپړي پوهي او هوښیارۍ، یو پلا بیا وایم په بشپړي پوهي او هوښیارۍ سره، خپلي ژبي ته را ننباسو.

په لغت جوړونه کي د پښنه ګرۍ زیانونه

ایراني لغت جوړونکو له کلونو کلونو راهیسې د پارسي ژبي د سوچه کولو افراطي هلي ځلي پیل کړي دي. هره ورځ د عربي، تورکي، هندي او اورپایي کلیمو د ژباړي په لړ کي د ماشین په څېر پارسي ټکي را باسي؛ او بیا یې په پیاوړي سیاسي، فرهنګي او اقتصادي ځواک سره نه یوازي په ایران؛ بلکي په افغانستان، تاجیکستان او ځینو نورو پارسي ژبو سیمو کي ترویج او خپرولو ته ملاوي تړي. له څه د پاسه د برشو کلو راهیسې اوس د پارسي ژبي او فرهنګ پر شوونیستي ترویج سربېره، د شیعه مذهب د پراخولو او سیاسي نفوذ له پاره لیوني کوښښونه هم، له دې خطرناک جریان سره ملګري سوي دي. دې افراطي تلاښونو نه یوازي زموږ د خلګو روانه او خوږه پارسي (دري) په بې خونده ایراني رنګ لړلې ده؛ بلکي پر پښتو ژبه او ادب یې هم ډېري ناوړه اغېزي ښندلي دي؛ ځکه زموږ ځیني پښنه ګر ژبپوهان، ادیبان، لیکوال او ژورنالیستان هم نن سبا، د پښتو ژبي پراخو علمي، ادبي او کلتوري زېرمو ته په شا ګرځولو سره د ړندو په شان د ایرانیانو وضعه سوي کلیمې، ترکیبونه او عبارتونه هو بهو پښتو ته اړوي؛ او ویاړي چي ګوندي پښتو یې د پارسي، عربي او نورو ژبو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزو ژغورلې ده؛ په داسي حال کي چي په خپلو ناوړو، زموخته او کږکېچنو تقليدي لغت جوړونو سره يې زموږ د مندو او پلرونو ساده او خوږه پښتو، تر بل هر وخت، په پردو ژبو پوري تړلې ده؛ او په دې ناوړه کار سره يې د هغې د طبيعي ښکلا او ادبي - علمي پرمختګ مخه نيولې ده. دا ښاغلي واضعان په دې نه پوهېږي، چي زموږ نـوي ټـکي او ترکيبونه بايد هيڅکله له پښتني تومني څخه بې برخي نه وي. هغه ټکـي، عبارتـونـه او تعبيرونه چي بې پښتني روح يوازي د پښتو په يوه بد خونده او لغوړن ظاهري رنګ لړلـي وي، هيڅکله پښتني نه ګڼل کيږي. له دې کبله بايد پښتنانه ليکوال، مؤرخان، ژورناليستان او عام خلګ ان د پردو نومونو په ليکلو او تلفظ کي هــم د ګاونډيو ژبو پيروي ونه کړي؛ څکــه پـه پارسي، عــربي، اوردو او ځينو نــورو ژبو کــي د تلــفـظ او امــلايــي سيستم د نېمګــړي جــوړښت له امله، حتــا پـه نـــومو کي هم بـدلـون راځي؛ لکه په پارسي کي، چي د مک کرسيټل(Mc Chrystal)، پول(Paul)، کلينټن(Clinton)، جګسن(Jackson)، سټيوون(Stephen)او داسي نورو نومونه د «مک کريستال»، «پاوِل»، «کلينتون»، «جګسون»، «ايستيفان» او داسي نورو په څېر تلفظ کوي.

په اوردو کــي پـــاډي اشـــډان (Paddy Ashdon)، کـاتـــرين(Catherine)، کېـره لايـن(Caroline)، چارلس(Charles)او داسي نور نومونه د «پېډي ايشډان»، «کېترين»، «کېرولاين»،«چارلس» پـه بڼه وايي. په عربي کي ويکټوريا (Victoria)، ويکـي(Vicky)، پريټي(Pretty)او داسي نوري کليمې د «فيکتوريا»، «فيکي»، «بريتي» او داسي نورو په ډول تلُفظ کوي ، چي د دغو ټکو له اصلي انګرېزي تلفظ سره ډېر توپيـر لري.

ايرانيان د توحيد ، توبيخ، توضيح، توليد او داسي نورو په څېر کليمې د «ت»په پېښ وايي؛ حال دا چي سمه بڼه يې د «ت»په زْوَر يا فتحه ده. د املاوو دغو څو بولګو او مثالو ته وګورئ، چي ايراني پارسي ژبو له ځينو پردو ټکو څخه څه جوړ کړي دي: آفريقا ، آلمان، آمريکا ، الکل، ايتوپي، پروتيين، تيروييد ، تلفن، دُلار، دمــکراسي، ژاپــن، سيمپاتيک، کپی، کُت و شلوار، کُره، مبل او داسي نور.

انسان هک پک سي، چي د افريقا ، المان او امريکا په تلفظو کي خو له لـويـه سره د «آ»ږغ نسته، نو ايرانيان يې د کوم منطق او دليل له مخي په ليکنه کي له ځانه په کښېباسي؟ اما د خپلي جعل سوي ليکدود پر خلاف يې د « ايمريکا » په بڼه وايي. بله په زړه پوري لا دا چي د اوروپايي ټکو په تلفظ او املا کي د کوم عقل او منطق پر اساس د عربي ژبي لـه اعراب څخه کار اخسيتل کيږي؟ ! ټول پوهيږو ، چي ايرانيان خو درګرده په پارسي کــي د مأنوسو او اشنا عربي ټکو پر ځای خپلي حق او نا حق پارسي کليــمې دروي، دلتــه بيا څه وسوه، چي د کليماتو په تلفظ او ليکدود کي د خپلي ژبي پر اساساتو تکيه نه کوي؟ زمـا په دې خبره سر نه خلاصيږي، چي ايرانيان د «کاپي»، «کوټ/کوت»، «ډيموکراسی/ ديموکراسی» او داسي نورو په شان اوروپايي ټکي ولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «کپی»، «کت»، «دمکراسی»په بڼه لیکي؛ خو د «کوپي»، «کوټ»، «دیموکراسی» په بڼه یې وایي. په پارسي ژبه کې د «و» او «ی»په کارولو سره دا ستونزه، په ډېرې اسانۍ سره له منځه ځي!

عربان که د کلیمو په تلفظ او لیکدود کې له اِعراب څخه کار اخلي، دا خو د هغوی د ژبې نه بېلېدونکې ځانګړتیا ده. موږ پښتنو، پارسي ژبو او داسي نورو خلګو ته د اوروپایي ټکو په تلفظ او املا کې د عربي اِعراب د کار اخیستني اړتیا څه ده؟ په بله وینا، پر موږ پښتنو او دري ژبو چا اینبي دي، چې کوټ/کوت (coat) د «کټ/کت» په بڼه ولیکو؛ اما د «کوټ/کوت»په بڼه یې و وایو. په اوسنۍ پارسي کې د «تخت»په مانا د «کت» کلیمه اوس ببخي مړه ده، نو ځکه خلک د «کورتی»یا «بالاپوښ»او داسي نورو په مفهوم د «کت» له کلیمي سره د هغه په التباس چندان نه پوهېږي؛ مګر په پښتو کې خو د کُټ(پوښاک) او کټ(تخت)یو راز لیکل د مانا له پلوه لویه سرخوږي او ګډوډي پېښوي؛ ځکه پښتو ژبې خو د پارسي پر خلاف د «کټ/کت» کلیمه تر اوسه په ژوندۍ بڼه خوندي کړې ده.

زموږ د ژبې فینالوژیک خصوصیتونه هیڅکله له دغه راز تلفظونه او املاوو سره سمون نه لري. د همدې استدلال پر بنسټ پښتنو ته نه ښایي، چې د داسي نومونو په تلفظ کې هم د نورو ژبو پر ناسمو لارو پل کښېږدي؛ ځکه پښتنو د دغه راز نومونو په اصلي او کره تلفظ کې د ږغیوهني د اساساتو له پلوه هیڅ مشکل او ستونزه نه لري. موږ چې د انګرېزانو په ډول«کوټ» ویلای او لیکلای سو، څه اړتیا لرو چې د ایرانیانو او نورو مقلدانو د ناسم تلفظ او ناسمي املا په پیروی«کت»و وایو او لیکو؟ که د ایرانیانو کاپي تر اصل اسانه او کره وای، بیا یې په ویلو او لیکلو کې هیڅ عیب او نیمګړتیا نه لیدل کېده؛ مګر اوس قضیه کاملاً سرچپه ده.

هماغسې چې په وینګ او لیکدود کې د پردو بې ځایه پیروي له علمي ارزښتونو سره اړخ نه لګوي، په پټو سترګو د پردو د هري نوي کلیمي، ترکیب او اصطلاح منل هم هیڅ معقول او منطقي تاداو نه لري. زموږ په نوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو کې باید تر ډېره حده زموږ د خپلي ژبې جوهر او اصالت ګډ وي. که نه نو په پردي رنګ لړلي ترجمه سوي ټکي د ګټې پر ځای تاوان رسوي. موږ باید په دې کار کې د راڼده چلند او پېښنه ګړی پر ځای له خپلو ادبي او علمي اثارو، لغوي زېرمې، فرهنګي میراثو او تر ټولو مخکې سلا مشورې څخه کار واخلو. د دې ټولو باریکو او حساسو علمي مسألو چاڼ کول او روښانه کول، د عصري قاموس لیکنې له مهمو اصولو څخه ګڼل کیږي.

څوک باید د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

دا خبره علمي اساس نه لري، چې نوي ټکي باید هرومرو د ژبپوهانو یا نورو مسلکي کسانو له خوا وضعه سي. که د نوو ټکو وضعه کول یوازې د ژبپوهانو مسوولیت وګڼو؛ او نورو کسانو، په تېره بیا ادبپوهانو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکوالو، شاعرانو او داسي نورو مينه والو ته په دې بهير کې د ورګډېدو اجازه ورنکوو، نو په هغه حالت بايد شعر او شاعري هم يوازې د اديبانو کار وبولو؛ ځکه اديبان تر هر چا د شعر او شاعرۍ په لفظي او مانوي اړخونو ښه پوهېږي؛ مګر عملاً ګورو، چې ډېر ادبپوهان او ادبي منقدين له خپلې پراخې علمي پوهې او مسلکي تجربو سره سره، حتا د شعر ويلو استعداد هم نه لري. ځيني ځيني يې د قافيې، عروضو، بديع او بيان په زور د کاغذ پر مخ څه نا څه کاږي؛ خو په خواشينۍ سره چې د زياترو په ادبي او هونري هستونو کې د نوښت، خلاقيت او خوند چندان نخښه نه ماليمېږي.

شک نشته، چې ژبپوهان او لغتپوهان د نوو ټکو په جوړولو او غوره کولو کې تر نورو فرهنګيانو او عامو خلګو ډېره پوهه او مهارت لري؛ خو سره له دې هم د دې خبرې مانا دا نه ده، چې څوک د يوه تحصيلي ډيپلوم په استناد د ژبپوهنې او نيولوجيزم ټول واک يوازې او يوازې په خپلو لاسو کې واخلي؛ ځکه ژبه د خلګو مال دئ؛ او هيڅ پوه او متخصص د دې حق نه لري، چې د خلګو ژبه او فرهنګي ارزښتونه د خپل شخصي ذوق او ذهني قضاوتو تابع کړي. که لوستو کسانو، يوازې د پوهنتونو د تحصيلي ډيپلومو په وړاندې کولو سره د خلګو پر ژوندانه د حکومت کولو حق موندلای سوای، نو تر هر څه مخکې به طبيبانو حق لرلای، چې ناروغانو ته د زړه په غوښت دارو درمل تجويز کړي؛ په داسې حال کې چې د نړۍ تر ټولو لوړ او لوی طبيب هم دا حق نه لري، چې په خپلو طبي لارښوونو، مشورو او نسخو کې د طبابت له منلو اصولو او قواعدو څخه سرغړونه وکي. دغه راز، که يوازې تحصيلي سندونو لوستو کسانو ته د خپلسرو پرېکړو انحصاري حق ورکولای، نو قاضيانو او څارنوالانو به بې هيڅ بيرې او اندېښنې د تورنو کسانو په ژوند د لوبو کولو حق لرلای؛ اما په عمل کې ګورو، چې حقيقت داسې نه دئ. هيڅوک د نافذو قوانينو او مقرراتو له چوکاټه دورې هورې پښه نسي ايستلای. په دې نړۍ کې هيڅوک د خپلسرۍ او زورواکۍ حق نه لري. د نوو الفاظو د جوړولو مسأله هم کټ مټ همداسې ده. ژبپوهان او لغتپوهان هم په دې بهير کې د شخصي ذوق او ناروا لاسوهنې حق نه لري. د همدې استدلال له مخې بايد د ټولنې هر وګړی (لوستی يا نالوستی) په بشپړې ازادۍ سره د لغت جوړولو په بهير کې فعاله او چټکه برخه واخلي. دا خبره هم بايد په ډېر ټينګار او تأکيد سره و ويل سي، چې د نوو ټکو په منځ کې چاڼ او وروستۍ پرېکړه به د سليم ذوق، ژور منطق، سادګۍ، اسانۍ او ښکلا د اصولو له مخې کيږي نه د تحصيلي کاغذو له مخې. د هر چا په وضعه سوي ټکي کې چې دا ځانګړتياوې او مشخصات را غونډ سوي وه، هغه بايد د ټولو له منځه ښه او غوره و پېژندل سي. په دې توګه، د لغت جوړونې په بهير کې تر ټولو لوی پوهاند او استاد يوازې هغه څوک دئ، چې په خپلو نوو لغت جوړونو سره د خلګو علمي، ادبي او ذوقي تنده ماته کړي.

په پای کې دا خبره هم د يادونې وړ ده، چې په قاموسو کې بايد د نوو ټکو د جوړېدو او رواج کېدو تقريبي تاريخ ته هم لنډه اشاره وسي. د انګرېزي ژبې په معاصرو قاموسو کې "Chambers 21st Century Dictionary" د نوو ټکو د جوړېدو تقريبي تاريخ ته هم جدي پام اړولئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ.

پورټمېنټيونونه(Portmanteau/Portmantean)

پورټمېنټيونونه هغه ټکي دي، چې د دوو بېلو ټکو ړغونه او ماناوي سره يو ځای کوي؛ او نوي ټکي ځني جوړوي؛ لکه په دغو مثالو کې:

breakfast+lunch: brunch
channel+tunnel: chunnel
dove+hawk: dawk
motor+hotel: motel
sheep+goat: shoat
slang+language: slanguage (Jackson and Amvela 101).

د داسې ټکو را ټولول او شننه هم د نوي قاموس ليکنې له مهمو او ګټورو اړخونو څخه ګڼل کېږي. په پښتو او پارسي کې د کليمو د يو ځای کېدو او لنډېدو مثالونه ډېر دي؛ خو په دغه بڼه تر اوسه د نوو ټکو د جوړولو څه روښانه څرک نه ليدل کېږي.

په قاموس ليکنه کې د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا بېلابېل اړخونه

لکه څنګه چې د دې ليکنې په ځينو نورو برخو کې هم يادونه سوې ده، ژبه د يوه ژونـدي او خوځنده ټولنيز مخلوق په توګه تل د بدلون او اوښتون په حال کې ده. ځيني کليمـې يــې د زماني په تېرېدو سره مري؛ او پرځای يې د زامنو، لمسيانو او کــړوسيانو په بڼـه نــوي نوي نسلونه سترګي غړوي. ځيني ټکي يې د لغوي تطور په بهير کې پخــوانــۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پر ځای يې نوي ماناوي خپلوي. کله کله داسي هم پېښيږي، چي بېلابېل لغــتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي او د هغو ترڅنګ ځيني نوري ماناوي هم اخلي. په تېرو بحثــو کې مو د دغه راز بدلونو ځيني بولګې په توګه کړې. دلته د هغو ټکو د ځينو مثالو او نمـونو پـه اړه لنډي خبري کوو، چي د ايتيمولوژۍ او تاريخي تګلوري په لحاظ بېل؛ خــو د خــپل ظاهــري جوړښت پر بنسټ د يوې واحدي کليمې په څېر پام اړوي؛ او پېژندنه يې د ليکسيکوګرافۍ له نظره ډېر مهم او ارزښتناک کار دئ.

۱- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

هومنيمونه يا مشابهات هغه ټکي دي، چې په ليکلو کې يو راز؛ مــګر په مانا کې سره بېـل دي؛لکه کوټه (خونه، هوتاک)، کوټه(له هګۍ اچولو لوېدلې چرګه)، کوټه(خره، دلۍ، د خاورو، پارو يا نورو شيانو لويه ذخيره)،کوټه(ډېر، زيات، په پېخر، چي زياتره په مجازي مانا استعماليږي)، کوټه(يو ډول سپی)، کوټه (ګلپ، ناچله، ګډ سوی، منسوخ، له چلنده لوېدلئ) او په سلګــونو نور ټکي. دغه حالت ته، چي دوه يا څو ټکي د ليکدود يا تلفظ له پــلوه يوه بڼـه ولـري، تشابه (homonymy) ويله کيږي. متشابه ټکي زياتره په دوو بڼـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیدل کیږي:

الف) هوموفونونه(Homophones)

همږغه مشابهات هغه ټکي دي، چي په وینګ یا تلفظ کي یو ډول؛ خو په مانا کي سره بېل وي؛ لکه کوټ(چي اوس په پښتو کي د کورتۍ، نیم تنه یي پوښاک یا بالاپوښ په مانا کاریږي) او کوټ(کلا)، لور(د وښو رېبلو وسیله، په پارسي کي داس)او لور(خوا، پلو، طرف)یا په پارسي ژبه کي شادی(خوښي، خوشالي) او شادی (بیزو، میمون)، شور(تریو، ترُش، د خوږ ضد)او شور(خوښي، خوشالي، ږوږ)، رَمَق/ د ري او میم په زور/ (وروستۍ سولګۍ/ سلګۍ، ځګندن، وروستۍ ساه)او رَمَق/ د ري او میم په زور/ (د رمي معرب، چي په پارسي کي جوړ سوی دئ، یاني د پسو رمه، مېوه ورکول، زېږول، زغمل) یا د انګرېزي ژبي دغه ټکي:

heir/air(هوا/ وارث)؛

bare/bear(لرل/ یږ، خرس)؛

bank/bank (د سمندر، رود یا ولې غاړه/ د پیسو ساتلو ځای)؛

to/two/too(ډېر/ دوه/ اضافه توری یا ناخپلواک ټکی)؛

no/know(پېژندل/ نه، یا) ؛

write/right/rite(مراسم/ حق/ لیکل) او په لسګونو نور، چي هر یو یې د تلفظ په لحاظ، له یو راز والي سره سره، بېله ریښه او بېله مانا لري.(Jackson and Amvela 72.)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هوموګرافونه یاني هغه دوه یا څو ټکي چي یوه املا؛ خو بېلي ماناوي(ځیني وختونه مختلفي ریښي او مختلف تلفظونه)ولري؛ لکه خوندي(ساتلئ، محفوظ) او خوندي(خواهران)، توره(سپلاوه، شمشېر) او توره(تور رنګه، د سپین ضد)، زړه(قلب، دل) او زړه(تېره، پخوانۍ،سابقه، ګذشته) په پارسي کي دَر/ د دال په زوَر/(ور، دروازه) او دُر/ د دال په پېښ/(مرغلره/ ملغلره، ګوهر)، سحر/ د سین په زوْر کي او د ح په زوَر/(سهار، ګهیځ)او سِحْر/ د سین په زېر/(جادو، طلسم، منتر)یا په پارسي او هندي کي سر/ د سین په زوَر/(د انسان د بدن پاسنۍ برخه، د هر شي پیل)، سِر/ د سین په زېر/(راز، پټه خبره)، سر/ د سین په پېښ/(هغه بوټ، چي سرببرنه برخه یي له تارو اوبدل سوې وي)، سر/ د سین په پېښ/(په هندي کي اواز، ږغ، موسقي، آهنګ، نغمه او داسي نور)، سر/ د سین په پېښ/(په هندي کي هغه څه، چي د خدایانو خوښ وي؛لکه قرباني)، سر/ د سین په پېښ/(په پارسي کي د کب یا ماهي هغه ډول چي د توري بڼه لري)، سر/ د سین په زور/(هغه نل یا نی، چي کمانه او غشی ځني جوړوي)، سر/ د سین په زوَر/(په هندي کي خوځنده، متحرک، روان)، سر/ د سین په زوَر/(په هندي کي زیاتي اوبه، جهیل، ډنډ)، سر/ د سین په زېر/(په هندي کي خوشالي او خوښي کول) او داسي نور(عمید۲: ۱۴۰۸ او پلاټ ۲۴۸–۲۵۰) یا په هندي، اردو او ځینو نورو هندي الاصله ژبو کي لوټ/په لنډ یا معروف واو/(چور، چپاو، غلا، غیرمنصفانه معامله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

،لوټ/په اوږده یا مجهول واو/(بانکي نوټ، د پیسو لوټ) او لوټ/د لام په زَوَر/(جاروتل، بیرته را ګرځېدل، مینه، عشق).

په انګرېزي کيbark(غپل)او Bark(د وني خوَر یا پوستکی)؛ fair(ښایسته، ښکلی، روښانه، ، کم رنګه ، د توربخون ضد)، fair(د سوداګرۍ نندارتون، په شمالي امریکا کـې کارنیــوال او د ښاروییو ګنج)، fair(عادلانه، منصفانه، معقول)او د دې ټکي نوري ماناوي، ټول د هوموګرافو له ډلي څخه دي.

که څه هم د هومونیمو د دواړو ډولونو پېژندنه او راغونډول په لغت پوهنه او قاموس لیکنه کي ډېره ارزښتناکه موضوع ده؛ خو سره له دې هـم ژبپوهان او لغتپوهـان د هومونیمو د پېژندنـي او پـه قاموسو کي د هغو د اوډني په اړه یو راز نظر نه لري. ځینو هومونیمونه هغه لغتونه ګڼلي دي، چي د ریښو یا ایتیمولوژۍ له پلوه بېل؛ خو د تلفظ له پلوه یو ډول وي؛ لکه په دغو مثالو کي:
کوټ(کورتۍ، بالاپوښ) او کوټ(کلا ، حصار) یا په پاړسي کي شادي(خوښي، خوشـالي) او شادي(بـیزو، میـمون)، یا په انګرېزي ژبه کيbank(د پیسو خوندي کولو ځای)او bank(د دریاب، رود او ولـې غـاړه)، bark(غپل)او bark(د وني یا درختـي خوَړ/ پوسـتکی)، peace (سوله، امـن) اوpiece (ټوټه، برخه، شمېر ، غړی او داسي نور)، strike (اعتصاب،کاربندي، هړتال)اوstrike(وهل، ضربه، وارکول او نوري ماناوي)، pole(اوږد ډانګ یا سیخ) او Pole (پولنډی، د پولنډ اوسېدونکی) ،may (ممکن)اوMay(د می میاشت)، tear(څیـرل)او tear (ژړا ، ژړل)، bear (زغــمل، وړل، لـرل، منـل...)او bear(یـږ، خرس)او پـه لسګــونو نــور(مقایـسوي یا تاریخـي مېتود). ځیني نور ژبپوهان او لغتپوهان باورلري، چي په هومونیمو کي نه یوازي هغه ټکي شاملېږي، چي تلفظ یې سره ورته؛ خو د ریښو په لحاظ سره بېـل وي؛ بلکي هغه لغتونه هم هومونیمونه بلل کیږي، چي تلفظ یې یـو راز وي؛ او د کلیمـو د ماناوو د تاریخي تطور او مورفالوجیکو بدلــونو په نتیجـــه کي منــځ ته راغــلي وي(د سترکتوریالیزم/ سترکچریالیزم مېتود)(د نور مالومات دپاره و.ګ. هلالي ۲۱). په دې ډله کي تور(د سپین ضد)، تور(تومت/تهمت، اتهام، الزام)، تور(جال، دام)، کوټه(خره، خرمن، دلۍ، د هرشي لویه ذخیره)،کوټه(ډېر، زیات، په پېخر)، برېخ(د پښتنو یوه قبیله)او برېخ(سرتـېری یا تېروني یار)؛ په پاړسي کي شاهد(کتوونکی)، شاهد(په مجازي مانا محـبوب، معشوق، نګار، یار) او شاهد(په جزایي او حقوقي دعوو کي د قضیې اثباتوونـکی یا ردونکی)یا په انــګرېزي کي digest(هضمول)، digest(دراغونډو سوو مالوماتو د مانـــاوو او استنبــاطاتو اروېدل او شنل او حتا digest(د خبرو او منظمو ادبي خپرونو لنډه مجموعه یا لنډه بڼه) او د دې کلیمـې نوري ماناوي، چي ټولي په حقیـقت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د زمانې په تېرېدو سره یې بېلابېل مفهومونه ټکو پرځای او جلا ماناوي خپلي کړي دي. له دې امله د ژبپوهانو دوهمه ډله غوره ګڼي، چي داســي کلیمو ته باید د هومنیمس(homonymous) پر ځای ذومعانیـن (polysemous) کلیمې و وایو(د نور مــالومات

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پاره و. ګ: هلالي ۲۴).

په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې، کله کله د مشابه ټکو د ویلو پر مهال د اروېدونکي په ذهن کې د مانا لویه ګډوډي او التباس پېښیږي؛ لکه په دغو جوملو کې:
د احمد کوټ ډېر اوږد ؤ/ دئ. دلته د «کوټ» ټکی د مانوي التباس اساسي سبب دئ؛ ځکه په مخکنۍ جوملة کې د «کوټ» ټکی په دوو بېلو ماناوو (لباس او کلا) سم او معقول دئ. څوک وار دواره نه پوهېږي، چې ویوونکي د «کوټ» کلیمه په څه مقصد او مانا استعمال کړې ده. کــه څوک وواییː «د پلاني کوټ (پوښاک) لوی دئ.» دا جوملة بېخي سمه ده. دغه راز که څوک و وایي: «د پلاني کوټ (کلا/ قلعه) ډېر لوی دئ.» دا جوملة هم په بشپړه توګه سمــه او دقیقه ده. (که څه هم د کورتۍ یا بلاپوښ په مفهوم د کوټ coatکلیمه له انګــــرېزي ژبې څخه را غلــې ده؛ خو له عمرونو راهیسې زموږ په ژبه کې په پراخ ډول کارېږي.) یا دا دوې جوملې، چې په هغو کې د مشابه ټکو کارونه، د مانا له اړخه لویه ګډوډي او ستونزه پېښوي:
۱- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني کومه خوا، کوم طرف، کوم لوری او داسې نور.
۲- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني د رېبلو کومه وسیله (چې په پارسي کې یې داس بولي) ښه ده؟
د پښتو په ځینو لهجو کې، د دغو درو ټکو په وینګ او کښنګ کې د ګډوډۍ او التباس له کبله، د هغو د مانا په پوهېدو کې لوی مشکل پېښیږي:
- خوله (دهن)
- خوله (عرق)
- خوله (کلاه)
اصولاً د درو سرو ټکو په تلفظ کې د خ له پلوه ښکاره توپیرونه سته، چې که روښانه نه سـې لوستونکي ته د مانا په پوهېدو کې ډېر ګران پرېوزي. د دې له پاره، چـې له لومړیو دوو ټکو سره د دریم ټکي (خوله = کلاه) التباس له منځه یو وړل سې، ښه دا ده چـې دا ټکی د «خوله» پر ځای «خولۍ» و وایو. په انګــرېزي کې هم داسې پېچومې او مشکلات خورا زیات دي؛ مثلاً:

The *route* was very long.
The *root* was very long.
په لومړۍ جوملة کې د *لاري یا مسیر* اوږدوالي ته اشاره سوې ده؛ په داسې حال کې چــې په دوهمه جوملة کې د ونې یا بوټي د *رېښې* په اړه خبري کېږي. یا په دې دوو انګـــــرېزي جوملو کې:

Helen didn’t see the *bat*(animal).

Helen didn’t see the *bat* (wooden implement).

لکه څنګه چې ګورو، په لومړۍ جوملة کې د"bat"کلیمه د ځکالــي (ښـاپېرک/ شـوپرک/ یا خفاش) په مانا ده؛ او په دوهمه جوملة کې د هغه لرګین اوزار/ افــزار په مانا ده، چـې په کـریکټ کې استـعمالیږي. سره له دې چـې داسې ټکي زیـاتره د پـام وړ شرایطو او حالاتو تر څنګ، د اړونده مشابه ټکو د ګرامــري ډول یــا نوعیت (word class) پر بنسټ سره بېلوي؛ خو په عمل کې د لویو مانوي التباسو او ګډوډییو سبب ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داسي ټکـو حساسو مانوي توپيرونو ته پام اړول، د هر پـوه او مجـرب قاموس ليکوونکي د کـار مهمـه برخـه ده(.Jackson and Amvela 72-73)

د مشابه ټکو په اړه عامه پرېکړه دا ده، چي د ظاهراً يوه رېښه لرونکو ټکو دپاره بېل قاموسي سرټکي ولرو. له همدې سببه د اکسفورډ د کوچني قاموس په نهـم چـاپ(COD9) کي د ږغ (sound) دپاره څـلور مشابه ټکي راغـلي دي، چـي له بېلابېـلو ژبو څخـه اوس په جـلا جـلا ماناوو ، په انګـرېـزي کـي بـاب دي. په ځينو مواردو او حالاتو کي حتا هغه مهال هم څو ټکي مشابه ګڼـل کيـږي، چـي وروستـۍ رېښه يې کـټ مټ يو راز؛ خو دوهمي ژبي ته يې د ننوتو لاري بېلي وي؛ مثلاً "mite"کليمه د يـو ډول حشرې پـه مانا د زړې انـګرېزۍ(Old English) له "mite" ټکـي څخـه را ټوکېدلې ده، چي هغه هم په خپل وار سره، له جرمنـۍ ژبي څخه اخيستـل سوی دئ. د «کوچنۍ پيسې»يا «کوچني حيوان»مانا يې هم جرمنـۍ رېښـه لري؛ خو منځنـۍ انګـرېزۍ ته د کښته منځنۍ جرمنۍاو بيا منځنۍ هالنډۍ د "mite"له لاري ننوتی دئ.

په ځينو حالاتو کي حتا هغه ټکي هـم د مشابه ټکو په توګه ګڼل سوي دي، چي د رېښو په منځ کي يې اړيکی فرضي ښه هم ولري؛ لکه د څړولو (graze)ټکی چـي په(ا.ل.ق.۹) کي دوه سر ټکي لري. لومړی يې د څارويو له خوا د وښو په څړولو اړه لري، چي رېښه يې د"grasian" ټکي ته رسيږي. دوهـم يې پوستکي/ پوټکـي ته وايي، چي ښايي رېښه يـې د زړې انګرېزۍ د"graze"ټکي يو ځانګړی استعمال وي. په داسي حالاتو کي دا خبره روښانه نه ده، چي ولي دغه راز دوه ټکي د يوې کليمې دوې بېلي ماناوي يا په بلـه ويـنا دوهمـه مانا د لومړۍ مانا امتداد او پراختيا نه بلل کيږي؟

د قاموسو او سنييو استعمالوونکو ته رېښه پېژندنه د مشابه ټکو د تشخيص او بېلولو يو طبيعي معيار يا اساس نه دئ؛ خو قاموس ليکوونکي ته د لغتو د ناباوري ښو او مانــاوو د فرضـي او تصوري توپيرو په پرتله ډېر باوري او مشخص اساس دئ. هماغسي چي مخکـي هـم يادونه وسوه، د مشابه ټکو د توپير کولو دپاره يو بل اساس او تاداو د کـلام د اجزاوو له مـخي د کليمو بېـلول دي، چي د هغو پر بنسټ په مختـلفو ډلـو يا کټګوريو پوري تړلي لغتونه، په خپله د بېلو قاموسي سرټکو اړتيا په ګوته کوي. د همــدې معيار له مخي د لانګمـېن په انګرېزي قاموس (LDEL 1991) کي د"skin"کليمې د اسم او فعــل دپاره دوه بېل سرټکي ثبت سوي دي.

په دې اړه بله مهمه مسأله دا ده، چي قاموس ليکوونکی بايد د هغو ټکو لفظي او مـانوي شنني ته هم پوره پام وکي، چي د يوې ژبي تر پولو دباندي په بېلابېلو ژبو کي د اواز يا املا د ورته والي په سبب د ګډوډۍ او التباس موجبات برابروي؛ مثلاً «دود» په پاړسي او پښتو کي د لوګي په مانا کاريږي؛ خو په هندي او اردو کي يې د «دودھ»په ښـه د شيدو په مــانـا استعمالوي يا د بېيټ(buffet) انګرېزي ټکــی، چـي د وهـلو يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټکولو په مانا دئ؛ خو املا یې د بوپې(buffet)له هغه فرانسوي کلیمې سره یو راز ده، چې ځانته د خوړو اخیستو په مانا کارېږي. له دې دوو مثالو څخه مالومېږي، چې د مشابهاتو بېلابېل ډولونه (هوموفونونه او هموګرافونه) نه یوازې د یوې ژبې په محدوده؛ بلکې کله کله د دوو یا څو ژبو ترمنځ هم لویې املایي یا مانوي ګډوډۍ پېښوي. ځینو فرهنګ لیکوونکو، له هغې ډلې څخه د انګرېزي ژبې د چېمبرز قاموس مؤلفانو، د دغه راز التباسو او مغالطو د ایسته کولو د پاره، خونده ور او په زړه پوري توضیحات وړاندې کړي دي(و.ګ.: Chambers 21st Century Dictionary)

په اوسنیو قاموسو کې زیاتره هڅه کېږي، چې د لغتو تاریخي ریښو او مانوي تطور ته په پام نه کولو سره، ټول مشابه (homonymous) ټکي د بېلو یا جلا ټکو څېر وکښل سي. البته دا کار لوستونکو ته د کلیمو د پام وړ مانااوو په موندنه کې ډېر ګټور او مرستندوی دئ؛ خو د لغتو د اتیمولوژۍ او شکلي - مانوي بدلونو له پلوه ځینو ګډوډییو او سرخوږییو ته لمن وهي.

د مانوي بدلون پر دې بولګو او مثالو سربېره، چې د عربي او پښتو ترمنځ د کلیمو د مانوي بدلون ځیني اړخونه بیانوي، په پښتو کې هم د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مانوي تحول خورا ډېر مثالونه لرو. دلته د یوه مثال یادونه بې ګټې نه ګڼو. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په «پښتو - پښتو تشریحي قاموس» کې د «تور»دغو دوو مشابه ټکو ته ځای ورکړل سوی دئ:

[1]تهمت(تومت)، افترا، الزام.[2]متهم، مجرم، هغه څوک چې د کوم جرم مرتکب شي.[3]قصور، ګناه.[4]ترهه، د زړه وسواس.[5]د مرغانو نیولو یو ډول جال(امرخېل اونور، ۱ټ: ۷۴۴).

د«تور»د بېلابېلو مانااوو په لړ کې دریمه مانا یاني قصور او ګناه بېله مانا نه ده. قصور او ګونا په مانا کې له تهمت، الزام، افترأ او اتهام سره هیڅ توپیر نه لري. دا ټولې کلیمې په خپلو منځو کې مترادفې دي. ځیني خلګ د یوه تورن یا متهم کس په باره کې وایي:«د پلاني تور څه ؤ؟» ځیني وایي:« قصور یا ګونا یې څه وه؟» د قاموس د دې برخې لیکوال باید تر هر څه مخکې له حقوقي پلوه د «متهم»او «مجرم»د دوو بېلو اصطلاحاتو ترمنځ جدي توپیر ته پام کړی وای؛ ځکه په حقوقو کې«متهم»هغه څوک دئ، چې د یوه جرم یا ګونا په کولو تورن وي؛ مګر تور یا اتهام یې تر اوسه د یوې قانوني محکمې له خوا نه وي زباد سوی؛ په دا سې حال کې چې«مجرم» هغه څوک دئ، چې لګېدلئ تور یې د یوې واکمنې قانوني محکمې له خوا ثابت سوی وي. له دې کبله«متهم» او «مجرم»له حقوقي لحاظه یو راز خلګ نه دي. که څوک په تېروتني سره د «متهم» او «مجرم»د حقوقي اصطلاحاتو ترمنځ توپیر و نه کړي، ښایي خلګ پر دې تېروتني سترګې پټې کړي؛ ځکه قاموس لیکوونکی حقوقپوه نه دئ، چې د حقوقو او نورو علومو د ټولو اصطلاحاتو په باریکو توپیرونو پوه سي(که څه هم باید تر وسه وسه کوښښ وکي، چې د دغه راز ټکو په مانا او بیان کې تل له اړونده نافذو قوانینو یا نورو منصوصو حقوقي تعریفونو څخه استفاده وکي، نه دا چې هغو ته د ځینو لغت جوړونکو په څېر، له ځانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریفونه وټاکي)؛ مګر د «تور» په بېلابېلو ماناوو کي له تومت (تهمت) او الزام سره د جال یا دام د ماناوو يو ځای کول په ښکـاره دا ښيي، چي «د پښتو - پښتو تشریحي قاموس» د دې برخي لیکوال د قاموس لیکني مهم اصل ته هم پام نه دئ کړی. دا دوې بېلي ماناوي باید د «تور» په دوو بېلو قاموسي سرټکو کي بیان سوي وای. په بل عبارت، د مرغانو د جال په مانا د «تور» ټکی باید د یوې بېلي قاموسي کلیمې په توګه ثبت سوی وای.

د تراه/ترهـ، وسواس یا اندېښني په مانا د «تور» کاروَنه ډېره نادره بربښي، چي قاموس لیکوونکي باید دا نابابه او نادره مانا د پښتو ادب دیوه مشهور او باوري ماخذ په ښوولو سره مستنده کړې وای. که د «تور» ټولو ماناوو ته په ځیر سره پام وسي، له ورایه مالومېږي چي د ټولو ماناوو په منځ کي نیژدې او منطقي اړیکی سته؛ او ګرده ماناوي په واقعیت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي، چي هغه د تور(د سپین ضد) ټکی دئ. همدې کلیمې د خلګو له مانوي انګېرنو سره سم، د زمانې په تېرېدو سره، بېلابېلي ماناوي موندلي دي. ځینو ماناوو تر اوږده نسبي استقلال وروسته، په پای کي د جلا کلیمو په بڼه سر پورته کړی دئ؛ لکه د جال یا دام په مانا د «تور» ټکي کاروَنه، چي له تومت(تهمت) ، افترأ، متهم او مجرم څخه کاملاً بېله ښکاري.

د تور رنګ او تومت ترمنځ اړیکی له ورایه څرګند دئ؛ ځکه تومت یوازي هغه مهال منځ ته راځي، چي د چا پرسپینه لمن توره لکهَ یا داغ پیدا سي. په بله ژبه، د انسان نېک شهرت یا نامه ته زیان ورسیږي. د دې استدلال له مخي به ښه دا وي، چي «تور» د پښتو ژبې په قاموسو کي د دوو مشابه ټکو په بڼه وکښل سي. په لومړي کي یې پر اصلي او حقیقي مانا(تور رنګ) سربېره ګرده مجازي یا اصطلاحي ماناوي؛ لکه تومت، افترأ، الزام، اتهام، متهم، تورن او داسي نوري را غونډې سي؛ او په دوهم کي د جال یا دام په مفهوم د یوې بېلي کلیمې په بڼه وړاندي سي. که چیري اتیمولوژیکي څېړني دا حقیقت په ډاګه کړي، چي د «تور» دا مانا هم له هماغه اصلي او پخوانۍ ریښې(تور رنګ) څخه را ټوکېدلې ده، بیا هم دا مانا تر ډېره حده بېله او علیحده بربښي. د بېلوالي او استقلال دلیل یې هم دادئ، چي له اصلي او پخوانۍ مانا څخه د لیري والي په سبب د زمانې په تېرېدو سره نور له خپل بایولاجیکي/ بیولوژیکي مور او پلار سره په یوه جامه کي ښه نه ایسي.

څرنګه چي لیدل کیږي ذومعانین یا پالیسمیس ټکي د اوږده لغوي او مانوي(معنوي)تطور په بهیر کي کله کله خپله څېره په هومنیمو یا مشابه ټکو هم اړوي. په دې مانا چي د یوې کلیمې یوه یا څو ماناوې د نسبي خپلواکۍ تر موندلو وروسته، په پای کي د یوې بېلي کلیمې په توګه سر را پورته کوي؛ لکه کوټه (ډېر، زیات، سِوا ، په پېڅر)چي په حقیقت کي له کوټه (خرهَ، خرمن، دلۍ، د خاورو ، امبارو یا نورو ورته شیانو لویه کوټنۍ)سره یوه ریښه لري؛ خو اوس ګورو چي خلګ یې د هر شي د ډېروالي او زیاتوالي په مانا استعمالوي؛ مثلاً یوه نجلۍ خپلي همزولي ته وایي:«زه کوټه کالي لرم.»یا «ورور مي کوټه چاکلېټ راکړه.» دلته «کوټه»د ډېروالي او زیادښت په مانا ده، که څه هم له خرمن، خرې، امبار/ انبار، ډېران، کوټنۍ او داسي نورو سره نېغ په نېغ ارتباط لري. له دې کبله باید په پښتو قاموسو کي د یوه بېل سرټکي په توګه ثبت او تشریح سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوروپايي ژبو په ګډون د نړۍ په زياترو ژبو کي د واقعي مشابه او ذومعانين تکو د پولو ښلوالی اسانه کار نه دئ. کله کله واقعي مشابه لغت د پاليسميس يا ذومعانين په بڼه او کله کله هم د هومنيمو يا مشابه تکو په ډول سر ښکاره کوي. پروفيسر جکسن او پروفيسر امويله هم د ځينو وتلو ژبپوهانو او لغتپوهانو د نظريو په استناد کاږي، چي د پاليسيمي او هامنيمي تر منځ د ښلولو روښانه کرښه نسته. په دې لاره کي لوی مشکل د دې خبري اِبهام او تاريکي ده، چي د کليمو ماناوي بايد څونه ښلوالی او جلاوالی ولري، تر څو په قاموسو کي د ښلو تکو په توګه و پيژندل سي؟ (Jackson and Amvela 22)

د «عملي قاموس ليکني دپاره د آکسفورډ لارښود» مؤلفانو- سو آټکينز او مايکل رنډيل د پاليسيمي د ښلاښلو ډولونه په ډله کي، ددغو نومونو يادونه کړې ده:

Regular Polysemy, Semantic Polysemy, Semantic Transfer, Regular Meaning Shift, Semi-Productive Polysemy and Lexical Implication rules.

په انګرېزي کي د پاليسيمي دوه مثاله:

Put the *can* in the recycling bin.[دلته "*can*"د لوښي په مانا کارسوی دئ]

Did he eat the whole *can* ? [دلته "*can*"د محتوياتو په مانا دئ]

He dropped the *glass* and broke it. [دلته"*glass*"د لوښي مانا لري]

She drank six *glasses* that evening. [دلته"*glass*"د هغه دمحتوياتو مانا لري]

(Atkins and Rundell 139)

په ځينو قاموسو کي يې هموګرافو ته پرله پسي نومرې يا شمېرې ورکړې وي؛ او هغه په روښانه ډول ښيي، چي په راتلونکو ليکو کي د پام وړ تکي ځيني نوري ماناوي هم بيان سوي دي.

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

لکه څنګه چي پوهېږو په طبيعت کي د ډېرو اسمو ، زياترو فعلو او ځينو صفتو تر منځ په يوه ځانګړې ډله يا کټګورۍ پوري د تړښت له پلوه خاص اړيکی ليدل کيږي. د شيانو او پديدو ترمنځ دې ډول صنفي او ګروهي اړيکو ته د ژبپوهني په اصطلاح هايپانمي(hyponymy)او د دغه راز اړيکو لويو او کوچنيو يا اصلي او فرعي ډلو ته هيپونيمونه(hyponyms) او هايپنيمونه(hypernyms) يا سپراوړډينيټونه (superordinates)وايي .

په هيپونيمو کي يو تکی د بل داسي تکي پر ځای کاريږي، چي مانا يې تر هغه محدوده او په هغه کي مشموله وي؛ لکه غاټول، نسترن يا ريدی چي د ګل هيپونيمونه دي يا ميز او چوکۍ چي د فرنيچر هيپونيمونه دي؛ ځکه ګل په واقعيت کي داسي پراخ او عام مفهوم دئ، چي غاټول، نسترن، ريدی او داسي نورو ګلان ټول په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنبي شامل دي. په فرنېچر کي هم مېز، چوکۍ او داسي نور شيان ګرده داخل او شامل دي. بالعکس د غاښول، نسترن، ريدي او داسي نورو محدوده مانا په يوازيتوب سره د ګُل عام او آرت مفهوم نه احتوا کوي. په دې ډول هيپونيم د کوچني او محدود مفهوم له پاره د عام ټکي استعمال دئ. په هايپنيمو يا سپراورډينېټو کي د هيپونيمو پر خلاف، يو ټکی د بل داسي ټکي پر ځای استعماليږي، چي تر هغه پراخه او عامه مانا ولري؛ لکه حيوان کليمه چي د سپي، زمري، پړانګ، پيشي او داسي نورو هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ يا په انګرېزي کي د "vehicle"کليمه د "automobile"، "train"، "chariot"، "airplane" او "dogsled"هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ. د همدې تعريف له مخي، هايپنيم يا سپراورډينېټ د هيپونيم پر ضد د کوچني، محدود او مشمول مفهوم له پاره د عام ټکي يا عام مفهوم کارول دي. (دې مسألې ته وروسته له يوه بله اړخه هم لنډه کتنه کوو.)

قاموس ليکوونکو ته د هيپونيمو او هايپنيمو د پوهېدو ارزښت په دې کي دئ، چي د بېلابېلو شيانو (حيواناتو، نباتاتو، صنعتي او تجارتي پيداورو) او رازراز طبيعي- اجتماعي موجوداتو او پېښو په تعريف کي بايد د بېلابېلو ډلو او کټګوريو تر منځ حساس صنفي او ګروهي اړيکی په غور او دقت سره بيان سي (دا کار که څه هم په ويلو کي اسان برېښي؛ خو په عمل، په تېره بيا د صفتو او قيدو په حالت کي کله کله ډېر ګران او ستونزمن کار دئ) که نه نو د هغو تر منځ مشترکي پولي ګډوډيږي؛ او په تېروتني سره د يوه شي نوم بل شي ته ورکول کيږي.

کوهيپونيمونه(Co-hyponyms)

په قاموس ليکنه کي دا خبره ډېره مهمه ده، چي د کوهيپونيمو او سينيمو(مترادفو ټکو) تر منځ روښانه توپير وسي. په پخوانيو فرهنګو کي بې د صفتو تعريف د کوهايپنيمو په وسيله کاوه؛ خو اوسني فرهنګونه زياتره کوښښ کوي، چي دا نيمګړتياوي ليري کړي. سره له دې هم په دې کار کي لوی مشکل دا دئ، چي په ټولو حالاتو کي د يوې ډلي يا ټولګۍ تعبير(genus expression) موندنه ګران کار دئ؛ ځکه په صفتو کي د هيپونيمو د مراتبو لړۍ په ندرت سره موندل کيږي. په نتيجه کي وينو، چي د هر شي او هري پېښي په اړه د اړتيا وړ هيپونيمونو(سپراورډينېټونو) تر لاسه کول ناممکن حالت ته رسيږي؛ لکه په دغه مثال کي:

strange: [1]unusual, peculiar, surprising, eccentric, novel, unfamiliar, alien, foreign, unaccustomed(Atkins and Rundell 135).

مخکنی مثال ښيي، چي کوهيپونيمونه د صفتو په بڼه راوړل سوي دي.

هايپانمي او ميرنمي(Hyponymy and Meronymy)

هايپانمي او ميرنمي د حسي اړيکو هغه جوړې دي، چي د مراتبو د لړۍ(hierarchy) پر بنسټ سره يو ځای سوي وي. په ژبه کي ځيني ټکي عامي ماناوي لري؛ حال دا چي ځيني نور هماغه شي ته په اشاره کولو سره تر ډېره حده، مشخصي ماناوي افاده کوي؛ د مثال په توګه «ونه/درخته» او «ناجو» دواړه کېدای سي د عين

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي د يادوني دپاره استعمال سي؛ خو «ناجـو» د «وني/درختـي»په پرتله د پام وړ مفهـوم، ډېره ښه او مشخصه پېژندګلوي کـوي. په حقيقت کي«ونه/درختــه»د هغو شيـانو دپاره استعمالېـداى سي، چي«ناجــو»نه وي؛ مګر د وني توب اساسي ځانګړتياوي لکه لـوى بوټى، تنه، ښاخـونه، ونه او ناجو پاڼي او داسي نور، له ځـانه سره وساتــــي.(Jackson and Amvela 117-118)

دواړه د عموميت او مشخص والي د هايراکۍ(سلسله مراتبو) د اړېکو په مرسته سره تړلي دي. په دغه راز ګډو روابطو کي د نوعـيت يا ډول اړېکى بيانيږي؛ ځکه د وني ډول يا نوعيت يو دئ. دې ارتباط ته لکه څنګه چي مخکي هم يادونه وسوه، په ژبپـوهـنه کي هايپـانمـي(hyponymy) وايي. د دې پرخــلاف په مــيرنمــي (meronymy) کي د دوو ټکـو تر منځ اړېکى د «برخي ارتباط» دئ؛ مثلاً د پښـې او ګوتي درد په حقيقت کي يوې پښې ته اشاره ده؛ خو د ګوتي درد د هغه د ځاى يا موقعيت پېژندني ډېره مشخصه او دقيقه لاره ده. ګوته پــه واقعيت کي د پښې يوه برخه ده.

په قاموس ليکنه کي ډېر ځله د ښلابښلو ټکو تر منځ د هايپانمي او ميرنمي اړېکى ليدل کيږي. البته د شيانو، اشخاصو او ښلابښلو موجوداتو تر منــځ د ډول يا نوعــيت اړېکى(هـايپانمـي) د برخـو تـر اړېکي(ميرنمي) زيات ليدل کيږي. هايپانمي اړېکى د طبيعي موجوداتو او پېښو په تصنيف يا خپل خپل کولو پوري نه محدوديږي؛ مثلاً د ښلابښلو خپلونو او کټګوريو دغه ډول مثالونه د انسانانو په لاسي مصنوعاتو کي هم موندل کيږي. دلته د مسألې د لا زياتي شنني او اسانه پوهېدو دپاره د انګرېزي ژبي يو مثال وړاندي کوو، چي موږ ټول د ژوندانه په ورځنيو چارو کي په ښلابښلو ښو ور سره مخامخ يو. لوښى يا ظرف په مجمـوعى ډول پر څو ډوله دئ:

الف) غوټه يا بوخڅه/ بوخچه(bag)

ب) دبلى يا قوطۍ(tin)

ج) بکس يا صندوق/ صندوخ(box)

د) بېرل/ بېلر(barrel)

هـ) دېګ يا کټو(pot)

غوټه يا بوخچه په خپل وار سره، پر درو ډولو وېشل کيږي:

الف) کڅوړه يا خلطه/ خريطه(sack)

ب) ګوډانه، کوچنۍ کڅوړه يا بېلېدونکى جېب(detachable pocket)

ج) د پيسو اېښوولو يا پيسو ساتلو ډېر کوچنى جـېب، امياني، بټوه، پټـاکيدانـه(purse)

بکس هم په پر دوه ډوله دئ:

الف) کرېټ(crate)

ب) بسته(case)

بسته هم په خپل وار سره، پر دوه ډوله ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) د کتابو یا اسنادو د خوندي کولو او وړلو راوړلو بسته(briefcase)
ب) د کالو ساتني یا وړلو راوړلو بسته(suitcase)
بېرل/ بېلر هم په خپل روڼ، پر دوه ډوله دئ:
الف) کوچنی بېرل(keg)
ب) د الکولي مشروباتو د تخمُرکولو لوښی(cask)

د بېلابېلو شیانو د مختلفو ډولونو او بېلابېلو برخو د سمي پېژندني د پاره قاموس لیکوونکو ته ښایي، چي د هایپانمي او میرنمي په مسألو سر خلاص کړي. هر شی تر هغه مهاله په کره او دقیقه بڼه نه پېژندل کیږي، چي له نورو همډوله، همجنسه او همشکله شیانو څخــه جلا نسي. همدغه راز، د شیانو د بېلابېلو برخو د پام وړ موقعیت د دقیقي پېژندني د پاره هم باید د انساني اناټومۍ په څېر، د هغو سم او کره نومونه په ګوته سي. که په مخکنیو مثالونو کي، قاموس لیکوونکی، د یوه شي یو ډول د بل ډول پر ځای وښیي یا د هغو دوه یا څو ډولونه پــه خپلو منځو کي سره ګډوډ کړي، ښېله شکه به لوستونکــي د هغو په پوهېدو کــي، له لــوی سرخوږي او جدي تېروتني سره مخامخ کړي.

میرنمي له کُل سره د اجزاوو یا له اصل سره د فروعـــاتو او برعکـــس اړیـــکی منعکسوي؛ مثلاً د بایسکل یا مـوټرسایکل د څرخ په اجزاوو(برخو)کي د هغــه سیمان(spokes)شامـل دي.دغه رنــګه، د کــلیسا پــه فرعي اجزاوو یا برخو کي مرکزي تالار(nave)؛ د ماجت/ مسجد په برخو کي حجره، محراب، منبر او نوري برخي؛ د ودانۍ په برخو کي خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د کتاب په برخو کي د هغه مخــونه، پوښ او نوري برخي؛ د لاسو او پښو په برخو کي ګــوتي، نوکان او داسي نور شامل دي. یا په سرچپه بڼه د یوه څرخ سیمــان او نــوري برخــي؛ د یوه ماجت محراب، حجــره، مــنبر او نوري برخي؛ د یوه کتاب مخونه، پوښ او نــوري برخي؛ د یوې ودانۍ خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د یوې کلیسا مرکزي تالار(nave)او نوري برخي؛ د لاسو او پښو نوکان، ګــوتي او نوري برخــي په وار سره د څرخ، مــاجــت، کتاب، ودانــۍ، کلیسا او لاسو او پښــو کُل جوړوي.(.Atkins and Rundell 135)

شبه میرنمي(Quasi-meronymy)

شبه میرنمي له یوې ډلي، یوې تولۍ خلګو یا یو غونډ شیانو سره د هغو د غړو اړیکی منعکسوي. دا ډول اړیکی په حقیقت کي له کُل سره د اجزاوو کمزوری ارتباط ښیي؛ لکه قومي اړیکی؛ مثلاً د یو چا په اړه ویل کیږي: هغه څوک چي په پلاني قام یا قبیلې پوري تړلئ دئ.

د هایپانمي او میرنمي له هر اړخیزي شنني څخه دې نتیجې ته رسیــږو، چي د راغونډو سوو کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطـلاحاتو په لا دقیق تصنیف او چاڼ کي د قاموس لیکوونکو کوښښ، د پام وړ ماناوو په پېژندنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او چټکه موندنه کي، له لوستونکو سره ډېره مرسته کوي.

کولوکېشن(Collocation)

په خبرو اترو او ادبي اثارو کي کله کله دوه ټکي د يو بل تر څنګ يا يو بـــل ته نيـژدې راوړل کيږي. د دې دوو ټکو تر منځ داسـي مانوي(معنـوي) اړيکي موجود وي، چي پـه حقيـــقت کي يو ټکی د بل د مانا له پوهېدو سره مرسته کوي؛ مثلاً چيري چي چای جوشه (kettle) استعمال سي، له هـغه سـره جـوخت د ايشېـدل (boil) د کاروَني احتمال هــم تـر سترګو کيږي. دا دوې کليمې ښايي له نحـوي پــلوه بېلابېلي بڼې ولري؛ لکه په دغو مثالو کي:

subject + verb = (kettle+boil)
verb + object = (boil+kettle)
adjective + noun = (red+wine). (Jackson and Amvela 131)

په پښتو کي هم د داسي ټکو شمېر لږ نه دئ، چــي په خـبرو او ليکنو کــي زيـاتره د جوړو (pairs)په بڼه کاريږي؛ مثلاً(شين+اسمان يا اسمان + شين)، (کور+ودان)، (اور+سوځېدل)، (شين + پټی)، (ســرې + شونډې)، (ســور+ســالو)، (زرينې+وړانګي) او داسي نور يــا په پارسي کـــي(هوا + تند)، (دريا+ خروشان)، (آب/هوا+ سرد)، (حمام+ ګرم) او داسي نور. د دغه راز صفتو او اسمو تړښت او يو ځايوالی په حقيقت کي د کولوکېشن اړيکی بيانوي. البته په ګرامر کي هم د ځينو ټکو د يو ځای ظهور پراخ مثالونه لرو؛ لکه په دغو انګريزي مثالو کي چي هيڅکله يو له بله نسي بېلېدای:

refer *to*, fond *of*, fear *of*, rely *on*, etc.

هغه څه چي په قاموس لیـکنه کي د غـوَر او تعمق وړ دئ، د ځينو ټکو تر منځ د خاصو سيمانتيـکي اړيکو تشخيص او پېژندنه ده. د کليمو په سيمانټيکي جوړښت کي د بدلون او اوښتون ځينــي نور مثالونه او ډولونــه هــم سته، چي قاموس ليکوونکي بايد د لغوي زېرمو په راغونډولو او تشريح کولو کي، د هغو بېلابېلو اړخو ته دقيق او هر اړخيز پام وکي.

کله کله داسي هم پېښيږي، چي په يوه جومله کي د يوه ټکي د متضادي يا معکوسي مانا په نفي کولو سره يوه خبره يا پريکړه مثبته بڼه اخلي؛ مــثلاً« غورمه/ قورمه ترخه نه ده»، «کوچنيان بد نه دي»، «هوا لا تر اوسه نه ده توده سوې» او داسي نور. په لومـړی جومله کي له ورايه ګورو ، چي د «ترخه نه ده» عبارت په حقيقت کي د غورمې/ قورمې خوږوالـي ته اشاره ده؛ په دوهمه جومله کي د کوچنيانو ښه والي او روغتيا ته ګوته نيول سوې ده؛ او په دريمه جومله کي هم د لومړييو دوو په شان د هوا د سړښت بيان راغلئ دئ. دې حـالت ته په ژبپوهـنه کي لايـټـيز(litotes) وايي، چي پـه حقيــقت کي د يوه عمل د اغېزمنيا او ارزښت د لړلو له پاره استعماليږي؛ او پېژندنه يې په قاموس ليکنه کي هم له ضروري موضوعاتو څخه ګڼل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هره ژبه کې د فصاحت او بلاغت د ځرګندولو په خاطر داسې لارې چارې استعمالیږي، چې هر یوه یې په خپله خاصه بڼه او ځانګړې ډول د کلیمو او ترکیبو پر مانوي اړیکې لـویه اغېـزه ښندي. دغـه راز صنایعو، نخښو او نوښتګرۍ ته چې شمېر یې خورا زیـات دئ، په انګرېزي کې د رېتوریـک ډیوایسیز(rhetoric devices) اصطلاح کاروي، چې د قاموس لیکــوونکي د کار یوه برخه ده. د قاموسو مؤلفان بایـد نه یـوازي دغــه راز ټکي، عبارتونه او ترکیبونه په پوره غور سره را غونډ، بلـکې د فرهنــګونو په مــتن کې یې هم سم او کــره استعمال ته دقیق پام وکي.

د کلیمو د مانوي بدلون ځیني نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

په ژبپوهنه کې داسې حالات او موارد، چې په هـغو کـې یو شی د بـل اړونـده شي په وسیله و نومـول سي، د میټونمي یا میټانمي(metonymy)په نامه یادوي؛ او یـو د بـل پـر ځای کارېـدونکو ټکـو ته میټنیمونه (metonyms)وايي؛لکه تاج (crown) کلیمه، چې د پاچا یا ملکې او توره (sowrd) چــې د پوځي ځواک پر ځای کارېږي. په ژبه کـې د داسې ټـکو سمـه پېژندنه او پر ځای کاروَنه هم د قاموس لیکني د علمي مېتودولوژۍ نه بېلېدونکــې برخه ده. سربېره پردې، د بېلابېلو کلیمو د ماناوو او استنباطاتو په اوښتو کې بل راز مانوي بدلونونه هم پېښیږي، چې په هغو کې کله کله برخه یا جزء د کُل یا ټول پر ځای (لکه ګل د پسرلي دپاره) یا بالعکس ټول یا کُل د جُزء یا برخې پرځای (لکه قانون د پولیس د منصبدار دپاره)، خاص د عام پر ځای (لکــه د ستــوني پرځکول د وژلو دپاره) یا بالعکس عام د خاص پر ځای (لکه غـل د جېب وهوونکي دپاره) یا د شیانو ترکیبي اجزاوې د هغو د بشپړ او واحد جوړښت پر ځای (لکه پولاد د توري یا سټېرینګ د موټر دپاره) کــارېږي. داسې حالاتــو ته د ژبپوهــنې په اصـطـلاح سینیکډک/ سینَکډیکي (synecdoche)وايي ،چې له میټونمي سره نیژدې او ټینګ اړیکی لري؛ او پېژندنه یې قــاموس لیکوونکي ته نه یــوازي په زړه پوري؛ بلکې ضروري ده.

د متضــادو ټکو یو ځای والــی(Combination of Antonyms)

متضاد ټکي د استعمال د موقعیت له پلوه زیاتره په یوه جومله یا څو نیژدې جوملو کې لیدل کیږي؛ مثلاً «د ***ژوند*** او ***مرګ*** مسأله»، «له ***سره*** تر ***پایه***»، «***اوږد*** او ***لنډ***»، «***دوست*** او ***دوښمن***»، «***ژوندی*** یا ***مړ***»یا په پارسي کې« از ***صبح/بام*** تا ***شام***»، «***تاریکی*** و ***روشنی***»، «***زن*** و ***مرد***»، «***پیر*** و ***جوان***» او داسې نور.

په ژبو کې ځیني ټکي او ترکیبونه له آره تـل په متضاده بڼه کاریږي؛ او مقصـد یې تر ډېره حده پر یوه خاصه مسأله ټینګار کول وي؛ مثلاً خلک وايي:«پلاني دا تبصره په ***پټه*** وکړه ***نه په عامه***»یا«پلانــی دا مرسته ***یوازي زما سره*** کوي، ***نه له هرچا سره***» او په پای کې دا ځانګړتیا ، چې متضاد ټکي زیاتره د یوه ټاکلي حالت بدلېدو ته د اشارې په بڼه کارېږي؛ د مثـال په توګه ویـل کیـږي: «مــوزیم پر لسو بجو پرانیستل کــیږي؛او پـــر څلــورو بجــو تــړل کــیږي.»(Jackson and Amvela114).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پارسي او نورو ژبو کي هم ځيني کليمې په خپــل ذات کي متضــادي او متناقضي ماناوي افاده کوي؛ مثلاً په پښتو او دري کي «چالاک» له يــوې خوا چــټک، چُست، چــابک، کوښښي، تکړه او داسي نورو ته وايي؛ او له بلي خوا همدا کليمه د مُزور، رند يا هغــه چا په مفهوم کاريږي، چي په پوهه، مهارت، هونرمندۍ او ناروا لارو چارو سره، په هرډول شرايطو او حالاتو کي د ځان په ګټه کار کوي. د پارسي په پخوانيو متنو کي «زبان دراز» ترکيب د نارينه وو د پاره د فصيح، بليغ، مستدل او داسي نورو په مفهوم کار سوی دئ؛ خو اوس ګورو، چي همدا ترکيب د نارينه وو، او ښځودوارو، په تېره بيا ښځو د پاره د بي شرم، بــې حيا، سپين ســترګي، رډ، ګستاخ، سليطه او داســي نورو په مفهوم کاريــــږي. داسي مالومېږي، چي د «زبان دراز» پخوانی مفهوم اوس تقريباً په ټولو حــالاتو کي د نوي مفهوم تر اغېزي لاندي راغلئ دئ؛ او دا پخپله د عين کليمي يا ترکيب د متضادو اړخونو يو مثال بيانوي. په انګرېزي کي هم د دغه ډکو او ترکيبو شمېر لږ نه دئ؛ د مثال په توګه د "wicked" کليمه اصلاً د ناوړه، بد، زشت، مــضر، شيطان، ازار رسوونکي او داسي نورو په مفهوم ده؛ خو په عــاميانه خــبرو او مرکو کــي د عالي، غوره، غښتلي، پياوړي، کارپوه، عالمانه او داسي نــورو په مفهوم استعماليږي. دغه راز په انګرېزي کــي "howling" کليمه هم د سپي يــا لېوه د درد او عذاب د اوږدې چغي په مــانا استعماليږي؛ او هم د کټ کټ خندېدو په مفــهوم، چي دا دواړي ماناوي هم په خپلو منځو کي د مانوي تضــاد مسأله په ګوته کوي. د هندي او اردو ژبو «ګل» کليــمه د پرون او سبا دواړو په مانا کاريږي، چي دوه جلا او متضاد مفاهيم دي(و.ګ. پلاټ ۸۴۰).

زياتره داسي انګېرل کيږي، چي انټنمي (antonymy) يوازي د هغو ټکو تر منځ ليــدل کــيږي، چي د ګرامر له پلوه د کلام په يوه يا عين ډلي پوري اړه ولري؛ خو له دي کــبله چــي انټنمي په حقيقت کي د دوو يا څو بېلو ټکو تر منځ د مانوي اړيکو بيان دئ، نو ځکه دا امکان هم ليري نه دئ، چي د کلام په بېلابېلو اجزاوو يا جلا جلا کټګوريو پوري د ترلو ډلو تر منځ هم اړيکې څرګند کړي؛ لکه:

Lighten our *darkness*, we pray.
She remembered to *shut* the door, but left the window *open*.

(Jackson and Amvela 114)

په مخکنيــو دوو جوملو کي وينو، چي متضاد ټکي د کلام د بېلابېلو اجزاوو تر منځ مانوي اړيکې بيانوي.

په انګرېزي کي د متضادو ټکو ډولونه

په انګرېزي کي متضاد ټکي عموماً پر درو ډلو وېشي، چي ځيني مثالونه يې په دې ډول دي:

- درجه لرونکي متضاد ټکي (Graded Antonyms)

هغه متضاد ټکي، چي د بېلو ټولګيو يا درجو پر اساس سره جلا کيږي؛ لکه:

beautiful او ugly، hot او cold، cheap او expensive او داسي نور.

داسي متضاد ټکي زياتره په خبرو کي د پرتله کولو د پاره کاريږي؛ لکه:

My arm is *longer*/*shorter* than you.

(c) ketabton.com: The Digital Library

I love a *good book* more than a *meal*.

- متباین یا متمم انتهیمونه(Contradictory or Complement Antonyms)

هغه متباین یا متناقض ټکي، چي د یو بل د متمم په توګه کاریږي؛ لکه:
"asleep" او "awake" ، "alive" او "dead" ، "on" او "off"، "true" او"false" او داسي نـــور.
په داسي متضادو ټکو کي د درجې خبره هیڅ ځای نه لري؛ د مثال په تــوګه یـــو خوځنده موجود باید یا ژوندی وي مړ. هیڅوک د پرتلې په بڼه داسي نه وایي، چي پلانــی تر پلاني مړ یا ژوندی دئ. په دغه راز متضادو ټکو کي د مقایسې یا پرتلې امکان نه ځاییږي. دغه رنګه د برېښنا سویچ هم یا باید روښانه وي یا مړ.

- سرچپه یا اړولي انتهیمونه(Converse Antonyms)

په دغه راز متضادو ټکو کي، دیوه ټکي استعمال سمدلاسه د بل متضاد ټکي مانا بیانوي؛لکه:
below او above ، after او before، sell او buy او داسي نور. په دغو دوو جوملو کـــي د دې ډول متضادو ټکو دوه اړخیز اړیکی ښه مالومیږي:

Lydin *bought* the car from Kristen.
Kristen *sold* the car to Lydin. (Jackson and Amvela 116)

ځینو نورو مؤلفانو د انتهمي ډولونه په دې ډول هم نومولي دي:

الف) متممه یا مکمله انتهمي(Complementary Antonymy)

متممه یا مکمله انتهمي د دوو متضادو حالتو تر منځ داسي اړیکی بیانوي، چي د تفضیـــلي (مقایسه یي) او عالي صفتو په مرسته نسي تشریح کېدای. په داسي حالاتو کي داســي نه ویل کیږي، چي پلانی لږ ژوندی (slightly alive)یا نسبتاً مړ(rather dead)دئ. له دې امله، په دې برخه کي عمومي فارموله دا ده:

- که ژوندی وي، نو مړ نه دئ.
- که مړ وي، نو ژوندی نه دئ.
- که ړوند وي، نو بینا نه دئ یا نسي لیدلای.
- که په سترګو ویني، نو ړوند نه دئ.
- که لګېدلئ وي، نو خطا سوی نه دئ.
- که خطا سوی وي، نو یې نخښه نه ده ویشتې.(Atkins and Rundell 142)

ب) قطبي انتهمي(Polar Antonymy)

په دې ډول انتهمي کي، متضاد ټکي یو د بل مقابلو قطبونو ته اشاره کوي؛ خو د متضادو ټکو په دې ډول کي، اړیکی تر متممي یا بشپړي انتهمي ډېر پېچلئ دئ؛ او په دې فارموله کـــي څرګندیږي:

- که ښه نه وي، نو بد نه دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- که بد نه وي، نو ښه نه دئ.
- که ښوزله وي، نو شتمن نه دئ.
- که تاریک وي، نو روښانه نه دئ.
- که ډېر ښه نه وي، نو لږ بد دئ.
- که ډېر بد نه وي، نو لږ ښه دئ.
- که ډېر روښانه نه وي، نو لږ تاریک دئ.
- که ډېر تاریک نه وي، نو لږ روښانه دئ.
- که ډېر ښوزله نه وي، نو لږ شتمن دئ.
- که ډېر شتمن نه وي، نو لږ ښوزله دئ.

ج) سمتي یا اړخ لرونکي انټنمي (Directional Antonymy)

په دې انټنمي کې، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري، د متضادو ټکو هغه کوچنۍ ډولونه راځي، چې د مختلفو اړخونو استازیتوب کوي؛ لکه شمال چې د جنوب په مقابل لوري کې پروت دئ یا لوړ چې د کښته مخالف دئ یا مخ چې د شا مخالف لوري ته اشاره کوي. نارینه او ښځه، مقعر او محدب، لوړ او کښته، پیل او پای، زانګو او ګور، ترل او پرانیستل، پراخ او تنګ، تودوخه او سړښت او داسې نور هم د اړخ لرونکو متضادو ټکو بېلابېل مثالونه دي. (Atkins and Rundell 143)

په قاموسو کې د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

د نړۍ په زیاترو ژبو کې، د زمانو په تېرېدو سره د متلو پراخي او ارزښتناکي زېرمې جوړې سوې دي، چې را غونډول یې د هغو ژبو د روزونکو او پالوونکو ستره او مهمه وجیبــه ګڼله کېږي. لکه څنګه چې ژبه د یوه ژوندي ټولنیز مخلوق په توګه تل د بدلون او تحول په حال کې ده، د نورو ټکو، تعبیرو او ترکیبو په شان یې متلونه هم د پیدا ابینت، ودې او مرګ بېلابېل پړاونه تېروي. یو متل مري او پرځای یې یو یا دوه نور متلونه زېږي. که څه هم نن سبا په زیاترو ژبو کې، د متلو د خوندي کولو او هر اړخیزي شنني د پاره بېلې مجموعې او قاموسونه لیکل سوي دي؛ خو سره له دې هم د ژبې د مفصلو او تشریحي قاموسو په تألیف کې، د ځینو متلو د ثبتولو او سپړلو مسأله د ډېر اهمیت وړ ده.

دا حقیقت اوس هرچا ته څرګند دئ، چې ژبنۍ قاموس د ژبې له ګردو اړخو لکه ګرامر، لیکلي او شفاهي ادب، موسیقۍ، هونر، علمي او مسلکي اصطلاحاتو، فکري او دیني اعتقاداتو او نورو ژبنیو، ادبي او کولتوري ارزښتونو سره نه شلېدونکې اړیکې لري. له همدې سببه باید د تشریحي قاموسو مؤلفان د ژبې اصلي ویوونکو ته د لغوي زېرمې او نورو ادبي - علمي موضوعاتو ترڅنګ د متلو په راټولو او تشریح کولو کې هم بشپړ زیار وباسي. په پارسي، انګرېزي او نورو ژبو کې هم داسې متلونه خورا ډېر دي، چې یادونه یې د ژبو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريحي او مفصلو فرهنګو کې بې ګټې نه ده. که متلونه په قاموسو کې د هغو تر مرکزي او محوري ټکو لاندې وکښل سي، په موندلو کې به يې ربړ او سرخوږی نه پېښيږي؛ مثلاً د «مينځه» تر ټکي لاندې «خواره دې سي مينځه، چې د مينځې کالې مينځې» او له «ډُول» سره دا متل «چې ډول دې سو په څنګ، د وهلو يې څه ننګ؟!» وکښل سي. البته په اختصاصي قاموسو کې د متلو راغونډول او ثبتول په يوازي سر د مسألې بشپړحل نه دئ. بايد د هغو مفهوم او د استعمال ځای هم په اسانه او روښانه ټکو سره بيان سي.

د هري ژبې په ادبي اثارو کې هم کله کله له متلو څخه استفاده کيږي. په پښتو او پارسي نظم کې د متلو را وړل يو بېل ادبي صنعت دئ، چې «ارسال المثل» يې بولي؛ لکه عبدالعظيم رانيزي، چې "د ګور شپه نه په کور کيږي" متل په يوه بيت کې دا سې راوړی دئ:

«د ګور شپه چېري د چا نه په کور کيږي»
غم د چا په خوشـــحالی کلـــه بدليږي
(بېنوا، ارسال المثل)

کله کله د يوه بيت په هره ميسره کې بېل بېل متل راوړل سوی وي، چې په ادبي صنعت کې يې «ارسال المثلين» بولي؛ لکه د خوشحال خان خټک(۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) په دې بيت کې:

«وايي چې له ځــانه په اولاد وي پېرزوينه»
«خدای په کاروانې په اصلې والـــي اوبه»
(بېنوا، ارسال المثلين)

که څه هم نن سبا، د ژبې متلونه زياتره د ځانګړو قاموسو په بڼه چاپيږي؛ خو سره له هغه هم د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې، د متلونو را غونډول له ډېرو ګټورو او ارزښتناکو کارو څخه دئ.

په قاموسو کې د ژبنيو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

د قاموس ليکنې يو بل مهم اصل د پام وړ ژبې د بېلابېلو محاورو يا ژبنيو اصطلاحاتو را غونډول او توضيح کول دي؛ ځکه په هره ژبه کې د زمانې په تېرېدو سره له يوې مادې يا يوې ريښې څخه دونه محاورې او اصطلاحات جوړ سوي او لا پسې جوړيږي، چې را غونډول او شنل يې د ژبې د هر اړخيزو او مفصلو قاموسو لوستونکو ته ډېر ګټور او په زړه پوري دي؛ لکه«خبره تر غاښ لاندې کول»، «سر نه ګرځول»، «سر نه خلاصول»، «سر نه ګرَول»، «غوږ نيول، «تر غوږ تېرول»، «خوله پرېکول»، «په غوښو کې هډوکي لټول»، «خاشې ماتول»، «سترخان په پښه شوول»، «پر پزه مچ نه پرېښوول»، «له مچ سره سبلاوه ګرځول»، «پزه په هوا نيول» او سلګونه نور، چې هر يو يې په خپل جغرافيايي چاپېر او خپلو ځايي ويوونکو کې، بېلې ماناوې او مفهومونه لري. په خوشالی سره په پښتو کې د دغه راز محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو لمن دونه پراخه ده، چې که د پښتنو په ټولو سيمو کې، د روزل سوو مسلکي کسانو له خوا په پوره زيار او زغم سره را ټول او بيا د ژوندييو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثالو په وړاندي کولو سره په روانه ژبه تشریح سي، خبره به يې بې شکه ځو ټوکه پنډه قاموسونه ورسيږي. دا کار په حقیقت کي د پښتو ژبي د بې ساري لغوي استعداد، ستري مانوي پانګي او تر هر څه مهم د دې لرغوني ژبي په بېلابېلو ټکو کي د اشتقاقي وړتیا د پراخوالي او زياتوالي په مانا دئ. د دې واقعيت د زبادولو دپاره دلته يوازي د مثال په بڼه د هغو محاورو او اصطلاحاتو يادونه کوو، چي په پښتو کي د «اوبو» له مادې څخه راوتلي دي:

اوبه کول(مځکه يا خاروي اوبه کول، ويلي کول)؛ اوبه لرل(په تې کي زوه يا التهاب، په پخو خوړو، مېو يا سبو کي اضافي اوبه)؛ مال اوبه کول(د مال يا سامان آلاتو خرڅول)؛ خوله اوبه اوبه کېدل(له ډېري اشتها خوله د اوبو ډکېدل)؛ اوبه اخيستل(د وجود تېپ ته اوبه ننوتل، د چا سپکاوی يا بې عزتي کول)؛ اوبه ايستل(له تپ يا خوړو څخه د اوبو وتل)؛ اوبو پر سر اخيستل(په ربړو او کړاوو کي ډوبېدل)؛ اوبو پر سر اخيستل او ځک ته لاس اچول(د بېلابېلو ستونزو او پېچومو پر مهال د ژغورني دپاره، له هر چا څخه مرسته يا هري ممکني وسيلي ته لاس اچول)؛ اوبو راوړی(بې وسه او بې کسه، داسي بې واکه او ناتوانه، لکه اوبو چي راوړی وي)؛ د مخ اوبه توييدل(د چا سپکاوی يا بې عزتي کول)؛ اوړه او اوبه کېدل(روغه او جوړه، توافق، سازګاري)؛ اوبه غلبېلول(له ناوړو شرايطو يا ناوړو کسانو سره ګوزاره کول، د ستونزو او اختلافاتو زغمل)؛ اوبه خړول(د کسات يا غچ اخيستني دپاره پلمه جوړول، بريد کولو ته تياری کول)؛ اوبه خړول او ماهيان نيول(د حالاتو خړپړتيا ته لمن وهل او له هغو څخه ناروا ګټه اخيستل)؛ اوبه په ځړول(په بې غيرتۍ او شاګرځولو سره د ځان او دوست سپکول او شرمنده کول)؛ اوبه په سترګو کي درېدل(پړتيا، شرمنده کېدل)؛ اوبه په غاړه کي ښکارېدل(د ښکلو لطافت، ښايست او نازکوالي ته اشاره)؛ اوبه تر ورخ تېرېدل(کار تر کار تېرېدل، مهم فرصت له لاسه ورکول)؛ تر پر وړو لاندي اوبه تېرول(په پټه يا چالاکۍ سره د يوه کار کول)؛ اوبه درول/ اوبه درېدل(سپکېدل، بې عزته کېدل)؛ اوبه ډم وروړل(د کار په پيل کي سم فکر نه کول او په پای کي له ستونزو او کړاوو سره مخامخ کېدل)؛ اوبه په ډانګ نه بېلېدل(د شخړو او ناخوالو له کبله د خپلوانو، عزيزانو او ملګرو نه بېلېدل)؛ اوبه ډم کېدل(د بې پروايۍ او ناپامۍ په وجه د مشکلاتو او ناخوالو ډېرېدل)؛ اوبه سرې کول (اوبه تودول)؛ تر اوبو ترې پوري ايستل(په چم او ټګۍ برګۍ سره د چا تېر ايستل او ځورول)؛ تر اوبو د مخه ګاولي ايستل(د يوې مسألې يا پېښې په اړه تر وخت د مخه پرېکړه کول، بې ځايه اندېښنه او تلوسه)؛ له سترګو اوبه وتل(بې شرمي، بې حيايي، د چا په وړاندي سپکاوی او بې عزتي)؛ تېري اوبه نه جاروتل(د تېر وخت يا تيري سوي موقع بېرته نه راستنېدل، د ښه فرصت له لاسه وتل)؛ په چا پسي اوبه پاشل/ شيندل(چا ته په سفر کي د خيريت او سلامتۍ غوښتنه کول)؛ اوبه تر سر تېرېدل(په پېچومو او مشکلاتو کي ډوبېدل)؛ اوبه اچول(درناوی کول، سرکښته کول)؛ اوړه او اوبو غوندي زده کول(د يوه مضمون يا کار په زده کړي کي زيات تمرين او مهارت)؛ خوله له اوبو ډکېدل(د مصلحت پر اساس، له حقيقت ويلو ډډه کول)؛ اوبه ډېرول(د مېلمنو د ناڅاپي راتګ پر مهال د اوبو په مرسته د ښوروا يا نورو خوړو ډېرول)؛ اور او اوبه(د دوو متضادو شيانو يا اشخاصو را غونډول)؛ په رښکۍ اوبه را ايستل(چا ته د هغه/هغې د اقتصادي ببوزلۍ يا ببوسۍ په سبب، پېغور ورکول)او داسي نوري محاورې او اصطلاحات، چي ګرده مخ يا شا ته د «اوبو»له مادې سره د يوې ببلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کليمې د موښلولو په مرسته جوړ سوي دي؛ او هره اصطلاح يې د استعمال بېل ځای او جلا مانا لري(د نور مالومات له پاره و.ګ. نوري ۱۰-۱۲ او حبيبي، «د پښتو لوی سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ۲). دا اصطلاحات زياتره د پښتو په لوېديځه (لوېديزه) لهجه کې کارېږي. کېدای سي د پښتو په نورو لهجو کې د «اوبو»له مادې څخه ځيني نوری محاورې او ژبني اصطلاحات هم راوتلي وي، چې هر يو يې د بېل مقصد او بېلې مانا د پاره استعمال سي. سربېره پر دغو پراخو ژبنيو اصطلاحاتو د پارسي ژبې له «آب» مادې څخه هم په پښتو کې ځيني ترکيبونه جوړ سوي دي، چې د خلګو په ورځنيو خبرو او مرکو کې کارېږي؛ لکه: آبداره (عزتمن، پتمن، د وقار او حُرمت څښتن)؛ بې آبه (بې عزته، بې پته، بې حُرمته، سپک)؛ آب و عزت او داسي نور.

د دغه رنګه ترکيبو، محاورو او اصطلاحو د ماناوو سمه پېژندنه د پښتو ژبې هر زده کوونکي او ويوونـــکي ته ډېره ضروري ده. که څه هم په ځيـنو ژبو کې د محاورو يا ژبنيو اصطلاحوو د پېژندنې د پاره له اوږدو زمانو څخه بېل قاموسونه کښل سوي دي، چې پر خپل ځای ډېر ستر او ارزښتناک کار دئ؛ خو سره له دې هم د ژبې په مشرح او مفصل فرهنګ کې د ځينو مشهورو او عامو ښو راوړل او سپړل، د ريښه پېـــژندنې او ډول ډول شکلي او مانوي تطوراتو له پلوه بې ګټې خبره نه ده. د پښتو ژبې ځيني محاورې او اصطلاحوې له نن څخه تقريباً او يا کاله مخکې د هيواد د مخکښو او نوميالي فکلوريسټ، متن سموونکی، قاموس ليکوونکي، اديب او شاعر - اروښاد محـــمد ګل نوري (په ۱۳۵۲ش کې مړ) له خوا را غونډې سوي دي، چې په خپل وخت کې ډېر لوی او په زړه پوري کار ؤ. بېله شکه او يا کاله ډېر اوږد عمر دئ. زموږ ژبې په دې اوږده موده کې د ودې او پرمختګ ډېر اوږده پړاونه او مزلونه وهلي دي. له دې کبله دا برخه هم زموږ د نورو ژبنيو قاموسو په شان، پرمختيا او بشپړتوب ته اړتيا لري.

اروښاد محمد ګل نوري په پښتو قاموس ليکنه کې هم د قدروړ زيار ايستلئ ؤ؛ مګر په خواشينۍ سره چې نه چا سم پېژندلئ او نه يې هم قدر کړی دئ. ويل کيږي، چې اروښاد نوري په واقعيت کې د هغه دوه جلدي «پښتو قاموس» اصلي مؤلف هم دئ، چې څو لسيزې مخکې يې د خپلې لور- طيبو په کومک او همکارۍ تأليف کړی ؤ؛ او د «نوراللغات» نوم يې پر ايښی ؤ؛ خو د پښتو ټولنې د هغه مهال واکمنانو پر خپلسر د «پښتو قاموس» په نامه چاپ کړی دئ؛ او اروښاد نوري يوازې د مؤلفانو د ډلې يو غړی بللئ دئ) (و.ګ. نوري).

د پښتو ژبې په انګريزي څېړونکو کې جګړن جورج واترز ګيلبرټسن هم د عارف الله خان يوسفزي، علي اکبر خان کندهاري او محمود اپريدي په مرسته په خپل پښتو - انګريزي قاموس کې د پښتو ژبې خورا ډېرې ژبنۍ اصطلاحوې او محاورې را غونډې کړې دي. په دې قاموس کې پر پښتو محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو سربېره، ځيني پښتو ټکي او متلونه هم راغلي دي، چې د پښتو او انګريزي ژبې زده کوونکو ته په يوه ډول، خورا په زړه پوري کتاب دئ. و.ګ.:

A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې ژبنیو اصطلاحاتو او محاورو شمېر زرونو ته رسېږي، چې ځیني يې د خلکو د ورځنیو مکالمو ترڅنګ، په ادبي اثارو کې هم د مجاز او کنایې په بڼه کارېږي. په بېلابېلو ماناوو ،له یوې ریښې څخه د ډغه راز پراخو اصطلاحاتو او محاورو راوتل، پښتو ژبې ته دنړۍ په مهذبو او متمدنو ژبو کې، لوړ او ارزښتمن ځای ورکړی دئ.

«فرهنګ نظام»د پارسي فرهنګو په ډله کې هغه فرهنګ دئ، چې د دغې ژبې خورا ډېرې محاورې او ژبني اصطلاحات يې خوندي کړي دي؛ لکه فلان نخود هر آش است(یاني په هر کار کې لاسوهنه کوي)؛ همان آش است و همان کاسه(یاني په شرایطو او حالاتو کې بدلون نه دئ راغلئ)؛ آش همسایه روغن غاز دارد(یاني د نورو شیان او کارونه تر خپلو ښه ښکاري)؛ آش دهن سوزی نیست(یاني مهم شی نه دئ)او داسې نور، چې ګرده د «آش» له مادې څخه را ټوکېدلي دي(شاد ج۱:۸۱).

اروانباد ډاکټر عبدالحکیم هلالي په خـپل علـمي او کـتور اثر«پښتو قاموس لیکنه»کې د ژبنیو اصطلاحاتو د وېش په اړه د روسي ژبپوه -و.و. وینګرادف نظریې راوړې دي، چې لنډه یادونه يې دلته بې ګټې نه ده. ددې روسي ژبپوهاند له نظر سره سم، ژبني اصطلاحات د مانوي جوړښت له پلوه پردرو ډلو یا ګروپو وېشل کېږي:

«په لومړي ګروپ کې هغه ژبني اصطلاحات داخلېږي، چې معنا يې د ترکیب د اجزاوو له معنا لاس ته نه راځي او اصطلاحي معنا يې د ترکیب د اجزاوو پر معنا متکي نه وي؛ لکه د پښـتو ژبې دغه ژبني اصـطلاحات: په سـترګو ننـوتـل، پرسپین ډاګ غابښ وتل. په دوهم ګروپ کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې معنا يې د ترکیب د اجزاوو پر عمومي معنا متکي وي؛ لکه د پښتو ژبې دغه ژبني اصطلاحات: د پایځي رګ پالل؛ هر سړی پرخپله تیکۍ اور اړوي؛ دی د کراستې ملا بند دئ؛ پر بدو اوښتل. په درېیمه ډله کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې اصطلاحي معنا يې په تحلیلي ډول د ترکیب د ټولو غړو د معناوو سره ارتباط لري(لکه د پښتو ژبې دغه ژبني اصطلاحات: پښه پر پښه اړول؛ باڼو پر باڼو ایښوول؛ اوږه کښل؛ بګړۍ د سره لوبدل...» (د بشپړ مالومات دپاره و.ګ: هلالي ۱۰۹-۱۱۰).

یو بل روسی ژبپوهاند - ن.م. ښانسکي د وینګرادف پر درو ډلو یوه بـله ډله هم ور زیاتوي؛ او په دې حساب د روسي ژبې اصطلاحات پر څلورو ډلو وېشي. د ده په عقیده، په څلرمه ډله کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې که څه هم د ترکیب هر غړی يې په خپله اصلي مانا استعمالیږي؛ او د ترکیب عمومي اصطلاحي مانا يې د جوړونکو غړو مجموعه ده؛ خـو دا ترکیبونه د استعمال پر مهال تل خپل اصلي ترکیبي شکل خوندي کوي؛ او بې الیشبـدو کارېږي؛ لکه په پښتو ژبه کې دغه ترکیبونه: د اوبو شین ډنډ؛ د سینما ټکیس...(هـلالي ۱۱۱). یو بل روسي ژبپوهاند -ب.ن. ګـلوین هـم د ویـنګرادف پر وېـش یوه بله ډلـه ور زیاتوي، چـې د آیډیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Idiom)پــه نامه يې يادوي(هلالي١١١). د دغو نظريو پر خلاف، پــه روسي ژبپوهنه کي پر مخکنيو څلورو ډلو سربېره، ټول هغه ترکيبونه هم د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کي راځي، چي خپل ترکيبي ثبات يې تر يوې انــدازې ساتلئ وي؛ او تل د مشخصو ترکيبو په شکل استعمــاليږي؛ لکه متلونه، مقولې او عام عبارات (هلالي١١١).

په قاموسو کي د متلو، ژبنيو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لاري

د متلو، مقولو، ژبنيو اصطلاحاتو او عامو عبارتو ترمنځ په انګــرېزي، پارسي، پښتو او نورو ژبو کي هم کله کله د پولو بېلول اسان کــار نه دئ. ژبنــي اصطلاحات د نــورو ژبو په څېر په انګرېزي کي هم خورا پـــراخه زېرمه لري، چي د آيډيمو(Idioms) تر عـــنوان لاندي څېــړل کيږي؛لکه: 'a wet blanket'(هغـــه څوک، چي د نـــورو د ساتېري فضا ورانـــوي)؛'Pyrrhic victory' (هغه بـــرى، چي په لوړه بـــيه پـــرېوتـــى وي)؛ 'under wire' (پر وخت برابر، پر موقــع بـــرابـــر)؛ 'to eat a humble pie'(بخښنه غوښتل، د تېروتني منل)؛'Crocodile tears'(د چم يا ټګـــۍ اوښکي تويول، د خلګو غولول) او په سلګونو نور.

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله په قاموسو کي د ژبنيو اصطـــلاحاتو د ځرنګـوالي او ځاى ځايګي په اړه داسي کاږي: «ژبنيو اصطلاحاتو هيڅکله په قاموسو کي د بېـل سرټکي ځاى نه لره. ښايي نـه د هـــغو د اوږدوالي په وجه، بلکي له دې کبله چي په فرهنګــو کي د هغو مــوندنه اسانه نه ده. قاموسونه د اصــطلاحاتو د اوډلـــو پـه بـــاره کي بېـلابېلي کړنــلارې لـري. د انګرېزي فرهـــنګو له ډلـي څخه په لانګــمين قاموس (LDEL, 1991, xiv) کـــي، په دې اړه خورا پېچلې او مروړلې کړنلاره غوره سوې ده. په دې مانا، چـــي يـوه اصطلاح تر هر څه مخکي، په خپل ترکيب کي له لومړني اسم سره يو ځاى اوډل کيږي.که يې په ترکيب کي اسم نه لره، بيا له صفت سره يو ځاى ليکل کيږي. کـه يې په جوړښت کـي صفت هم شامل نه وي، بيا نو تر لــومړني قيد لانـــدي راځي. که يې په ترکيب کـي قيـد هم شامل نه ؤ، بيا نو تر لومړني فعل لاندي او که يې فعل هم نه لره، بيا نو د خپل ترکيب تر لومړنۍ کليمې لاندي(هر څه چي وه)اوډل کيږي. البته هر چيري چي په قاموسو کي ژبنۍ اصطلاح ځاى مومي، بايد د کراس ريفرينس په بڼه، د اصطلاح په جوړښت کي تر نورو جوړونکو تــــکو لاندي هم و اوډل سي.»(Jackson and Amvela 209)

په اوسنۍ انګرېزي کي دا دود دئ، چي د فعلو تر شا قيدونه او اضافه توري مونښلوي؛ او په دې توګه له جوړسوي ترکيب څخه بېلي ماناوي تر لاسه کوي، چي د ګرامر په اصطلاح، عبارتي فعل (phrasal verb) ورته وايي؛ لکه:

give away(١له چا سره خيانت کول.٢چا ته څه ورکول).

give in(تسليم کېدل، ماته منل).

give off(١توليدول.٢د بوى يا بخار ايستل).

(c) ketabton.com: The Digital Library

give on /give into(¹بېول.²پرانيستل.³مخته، ځېرمه).

give out(له منځه تلل، ماتېدل، پای ته رسېدل.²اعلانول.³وېشل.⁴بهر ايستل).

give over(¹درول، لاس اخيستل، پرېښوول.²لېږدول، و ځانګړي کار يا مقصد ته بېول).

give up(¹پرېښوول، ترک کول، په يوه کار کې د ماتې يا ناکامۍ منل.²ځان يوه ځانګړي کار يا داعيې ته ګومارل او داسې نور).(Thomson & Martinet 315; Robinson 566-67)

هغه عبارتي فعلونه(Phrasal Verbs)چې د فعل او قيد له يوې برخې يا قيد او اضافه توري له يو ځای کېدو څخه جوړ سوي وي، زياتره تر اړونده فعلو لاندې اوډل کېږي؛ خو ځينې قاموسونه له داسې فعلو او قيدو سره د يو بېل قاموسي سرټکي(headword)په توګه چلند کوي؛ ځکه چې داسې فعلونه ځينې مهال له خپلو اصلي فعلو څخه ګرسره جلا ماناوې لري.(Jackson and Amvela 209)

په معاصرو انګرېزي قاموسو کې معمولاً هغه اصطلاحات او عبارتي فعلونه، چې هريو يې بېله مانا افاده کوي، معمولاً تر اصلي مادې لاندې کاږي؛ او په ځينو حالاتو کې يې له اسانه مثالو سره په جوملو کې هم استعمالوي. د پښتو مشرح او مفصل فرهنګ هم بايد د ژبو په ټولو لهجو کې د غه راز ارزښتناکي زېرمې را غونډې؛ او په اسانه ټکو سره يې توضيح کړي. په دې کار سره به بې شکه له يوې خوا د پښتو ژبې ستره لغوي او اصطلاحي پانګه له زيانمن کېدو او هېرېدو څخه وژغورله سي؛ او له بلې خوا به په اسانۍ سره، د پښتو ژبې ټولو مينه والو ته فرصت ورکړل سي، چې د بېلابېلو لهجو په ورځنيو محاورو او مرکو کې کارېدونکي ټکي او عبارتونه له ژونديو مثالونو سره زده کړي. د خلګو دا نيژدېوالی او پيوستون به په پای کې د يوې منلې معياري ژبې په رامنځ ته کولو کې هم ستره ونډه واخلي. په قاموسو کې د ژبنيو اصطلاحاتو د اوډني او ترتيب په اړه هم په ژبپوهانو او فرېزيالوژيستانو کې بېلابېلې نظريې وړاندې سوي دي، چې د فرېزيالوجی/ فرېزيالوژۍ له مهمو موضوعګانو څخه ګڼل کېږي(د بشپړ مالومات دپاره و.ګ. هلالي ۱۱۳-۱۱۷).

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کې له يوې ريښې څخه راوتلي محاورې او ژبنۍ اصطلاحوې په بېلابېلو بڼو ثبت سوي دي. ځينو قاموس ليکوونکو دا ډول اصطلاحات تر بېلو سرليکونو لاندې ثبت کړي دي؛ په داسې حال کې چې ځينو نورو بيا د خپل ترکيب تر اصلي او مرکزي ټکي لاندې اوډلي او مانا کړي دي. نن سبا په معاصر قاموسو کې ژبني اصطلاحات او عبارتونه زياتره تر هغه اصلي يا مرکزي ټکي لاندې کاږي، چې د شکل او مانا په لحاظ له پام وړ اصطلاحاتو سره نه شلېدونکې اړيکې ولري؛ مثلاً«مال او به کول»، «تر اوبو د مخه ګاولي ايستل»، «اوبه په ستوني کې مالومېدل»، «تږی تر اوبو پرې ايستل» او داسې نور ګرده په قاموس کې د «اوبه» تر اصلي يا مرکزي ټکي لاندې راوړل کېږي يا په انګرېزي کې د "Pyrrhic victory" اصطلاح د "Pyrrhic" او د "Crocodile tears" اصطلاح د "Crocodile" ټکي په پای کې کښل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبي په ځينو اختصاصي قاموسو کي يې، د متلو او ژبنيو اصطلاحاتو د اسانه موندني دپاره، هره ژبنۍ اصطلاح يا متل د هغو ترټولو ترکيبي برخو لاندي راوړی دئ؛ مثلاً "Actions speak louder than word"متل د "actions" ، "louder" ، "speak" او "word" تر قاموسي ټکو لاندي، په جلا جلا ډول تکرار سوی دئ.(Simpson 1, 140, 209, 250.)

په اختصاصي فرهنګو کي د متلو، ژبنيو اصطلاحاتو او بېلابېلو عبارتو په اسانه موندنه کي د ځو ځايه يادوني يا کراس- ريفرينس لاره تر ټولو غوره او عملي لاره ده؛ اما د ژبي په عمومي تشريحي قاموس کي له ټولو ترکيبي برخو سره د يوه متل يا يوې اصطلاح ځو ځلا يادونه، نه يوازي سرخوږونکې، بلکي په اقتصادي لحاظ هم نامطلوب کار دئ. له دې کبله يې له اوسني دود او بايدې سره سم، يوازي تر هغه ټکي يا مادې لاندي کاږي، چي د اتيمولوژۍ له پلوه اړېکې يا نيژدې والی سره لري؛ لکه په مخکنيو مخونو کي چي د «اوبو» له مادې څخه د ځينو را ټوکېدلو محاورو او اصطلاحاتو، لنډه يادونه وسوه.

په قاموسو کي د ترکيبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

د هري ژبي په قاموس ليکنه کي، بله مهمه او ارزښتناکه مسأله د ترکيبي ټکو يا مرکباتو پېژندنه او را غونډول دي. په زياترو ژبو له هغو څخه په پښتو، پارسي، عربي او انګرېزي کي د مرکباتو شمېر دونه ډېر دئ، چي له را غونډولو او شنلو څخه يې د مرکبو ټکو جلا لوی او پنډ قاموسونه جوړېدای سي. مرکب او ګډ ټکي زياتره په دوو بڼو جوړېږي:

الف) کلمه چي يوه خپلواکه کليمه(base) له يوه يا څو اشتقاقي عناصرو سره يو ځای سوې وي (complex word) لکه: ناسم(نا+ سم)، اتلواله(اتل+ واله)،زړورتيا (زړور+تيا)، مينه ناک (مينه+ناک) او داسي نور په پښتو کي يا نارسايي(نا+ رسايي)، ګلزار(ګل+ زار)، معجزه آسا (معجزه+ آسا)، بتکده (بت+ کده)او داسي نور په پارسي کي يا impossibility(im-, possibil,-ity), او داسي نور په انګرېزي کي، چي د بېلابېلو ژبو (لاتيني Unlikely(Un-,like, -ly), vitality(vit-,-al,-ity) ، يوناني، فرانسوي او اسپانوي) ډول ډول اشتقاقي عناصر (derivational elements) د مخوندي او شاوندي په بڼو له خپلواکو ټکو سره يو ځای سوي ؛ او په ګډه يې بېل مرکب ټکي جوړ کړي دي.

ب) هغه مرکب ټکي، چي د دوو يا څو بېلو کليمو له يو ځای والي څخه جوړ سوي وي؛ لکه کورودانه (کور+ودانه)، خواتوری(خوا+توری)، سرلوړی(سر+ لوړی)، سرتېر(سر + تېر) او داسي نور په پښتو کي، يا ميهن دوست(ميهن+ دوست)، دلخراش(دل+ خراش)، خاطر جمع(خاطر+ جمع)په پارسي کي يا blackboard (black+board), blackbird (black+bird), teapot (tea+pot) او په سلګونو نور په انګرېزي کي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کې مرکب ټکي پر ځينو فينالوجيکي/ فونولوژيکي توپيرونو سربېره، په ليکدود کې هم د پام وړ توپيرونه او بېلوالی لري. د فينالوژۍ له پلوه په زياتره دوه کليمه يي مرکبو ټکو کې خج پر لومړۍ څپه وي؛ لکه: eMERgency plan, RePUBlican Party, TEApot, BLACKbird او داسې نور. انګليسي ويوونکي د (white house) او (WHITE house) په دوو ترکيبي بڼو کې، د تلفظ له پلوه ښکاره توپير کوي. د ليکدود له پلوه هم ټول مرکب ټکي يوه بڼه نه لري. ځينې يې د يوې کليمې په بڼه ليکل کيږي؛ لکه: blackboard, teapot, blackbird او داسې نور (Solid Compounds) ځينې نور مرکب ټکي د يوې بېلوونکې نخښې (هايفن) په وسيله سره بېل سوي وي؛ لکه: bridge-builder, mud-walled, body-blow او داسې نور (Hyphenated Compounds) او په پای کې د دريمه ډله مرکبات هغه ترکيبي ټکي دي، چې ترکيبي برخې يې يو له بله بېلې کښل کيږي؛ لکه: coffee cup, blue sky, Army depot او داسې نور (Open Compounds). دا خبره د يادوني وړ ده، چې د بلې هرې ژبې په شان، په انګرېزي ژبه کې هم د مرکبو ټکو په اړه د تلفظ تر توپيرو د ليکني توپيرو ته ډېر پام کيږي. سره له دې هم د ترکيبو په ليکلو کې تر اوسه د کومې پخې او ثابتي قاعدې پر ځای، شخصي ذوق او سيلقه چليږي. لکه څنګه چې businessman, business-man, business man;wine bottle, wine- bottle او داسې نور تر اوسه، په بېلابېلو بڼو ليدل کيږي (په دې برخه کې د نور مالومات له پاره د اينټرنيټ د دغه لينک وګورئ: (encyclopedia.com/complex and compound words)

په انګرېزي کې داسې کليمې هم ډېرې دي، چې د ترکيب او يو ځای والي دواړه شکلونه پکښې راغلي وي؛ لکه: "hot-blood*edness*" چې په هغه کې د "hot" او "blood" د دوو اصلي کليمو تر څنګ د "ed" او "ness" دوه وروستاړي هم تر سترګو کيږي. په "biographical"، "lexicography" او داسې نورو ترکيبونو کې هم د دوو بېلو اصلي ټکو پر يو ځای کېدو سربېره، يو شاوندی هم ليدل کيږي. په انګرېزي کې دا راز ترکيبي ټکو ته "Compound-Complex Word" وايي، چې کله کله د يوه هايفن (-) په مرسته سره بېليږي.

په انګرېزي کې د ترکيبو بېلوَنه

دا خبره جوته ده، چې په انګرېزي کې ترکيبونه تل له دوو يا زياتو ريښو (کليمو) څخه جوړ وي؛ مګر سره له دې هم حتمي او ضروري نه ده، چې د هغو جوړونکې ريښې (کليمې) بايد د کلام په يوه برخه يا يوې کټګورۍ پوري تړلې وي. که د يوه ترکيب دواړې ريښې د کلام په يوه برخه يا يوې کټګورۍ پوري اړه ولري؛ لکه (اسم + اسم يا فعل + فعل) نو داسې انګېرل کيږي، چې نوی جوړېدونکی ترکيب به هم د کلام په يوه برخه يا يوه ډول پوري اړه ولري؛ او د هغې ډلې د يوه ساده غړي په توګه به کار کوي. د عمومي قاعدې په توګه د يوه ترکيب د جوړونکو يا متشکله اجزاوو وروستۍ برخه، د هغه ترکيب مجموعي نوعيت يا کټګوري په ګوته کوي. په راتلوونکو کرښو کې د بېلابېلو ترکيبو فارموله او ډولونه وړاندې کيږي:

د اسم ترکيبونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هره ریښه(هر ډول کلیمه) + اسم = اسم

د ترکیب لومړی برخه کېدای سي اسم، فعل، صفت یا قید وي؛ خو دوهمه برخه باید هرومرو اسم وي. په داسي حالاتو کي تر لاسه کېدونکی ترکیب تل د اسم بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + اسم: text-book, arm-chair, ash-tray

فعل + اسم: pick-pocket, dare-devil

صفت + اسم: hard-cover, blue-collar, black-bird

قید + اسم: down-grade, back-talk, after-thought

د فعل ترکیبونه

هره ریښه (هر ډول کلیمه) + فعل = فعل

یاني که په یوه ترکیب کي اسم، صفت، فعل او قید له یوه فعل سره و موښلي، نو تر لاسه کېدونکی نوی ترکیب هم خامخا د فعل بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + فعل: house-keep, brain-wash, baby-sit

فعل + فعل: drop-kick, dive-bomb

صفت + فعل: white-wash, sweet-talk, dry-clean

قید + فعل: over-do, down-grade

د صفت ترکیبونه

هره ریښه یا هره کلیمه (بېله فعله) + صفت = صفت

اسم + صفت: sea-sick, ox-eyed, earth-bound

صفت + صفت: south-west, metallic-green, blue-green

قید + صفت: off-white, near-sighted

د قید ترکیبونه

قید + قید = قید

قید + قید: through-out, in-to

د خاص اسم ترکیبونه

فعل + قید: د اسم ترکیب

فعل + قید(اشتقاق): drive-in, blast-off

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ترکیبو دا ډله یوازنی ډول دئ، چي په انګرېزي کي د عامي قاعدې پیروري نه کوي.

په پښتو کي سپین مخی، ورانکار، سرتمبه، سرزوره، خپلسره، کاغذ باد، تو کمار، لاسلیک، پوهنځی، غمخور، اناري سور، ژړ نارنجي او داسي نور؛ په پارسي کي سنګدل، سیاه دل، جستجو، ګفتګو، دوربین، دوراهی، آبپاش، آبګردان، بتکده، ایستګاه او داسي نور د دغو ډلو ښو بولګې دي. البته په ټولو ژبو کي د قاموس د پاره د را غونډو سوو موادو (corpus) د شنني او څېړني په بهیر کي کله کله ډېره ګرانه وي، چي د اصطلاحي ترکیبو (Idiomatic Compounds) او نا اصطلاحي ترکیبو (Non-Idiomatic Compounds) تر منځ توپیر وسي.

په انګرېزي قاموسو کي د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په انګرېزي کي د مرکباتو او عبارتو تر منځ د فینالوژیکو، نحوي او مانوي اساساتو له مخي توپیر کوي:

۱- د تلفظ پر بنسټ توپیر: لکه په 'black 'board عبارت کي، چي دواړي متشکله کلیمي په پیل کي خج لري؛ او د دواړو ټکو تر منځ تړاو لیدل کیږي. په داسي حال کي، چي په 'black-board مرکب ټکي کي یوازي د لومړی برخي په پیل کي خج لیدل کیږي؛ او په ترکیب کي د دواړو جوړونکو ټکو تر منځ د اواز له اړخه څه تړښت نسته. دغه راز په 'hard 'cover عبارت کي بیا هم د هري کلیمي په سر کي خج ګورو؛ حال دا چي په 'hardcover ترکیبي حالت کي یوازي یو لومړنی خج لیدل کیږي. په تلفظ کي دا بدلونونه، عبارت او ترکیب ته بېل بېل شکلونه ورکوي.

۲- د نحوي خصوصیتو پر بنسټ توپیر: د مرکباتو د جوړونکو برخو تر منځ ګرامري اړیکی کله کله روښانه نه دئ؛ نو ځکه په مرکباتو کي زیاتره د پرېکون یا انقطاع (intruptibility)، د کلیمو د اوډني یا ترتیب (word order)، تعدیل یا بدلون (modification) او صرفي ضمیمو منلو (inflectibility) مسألو ته زیات پام اړول کیږي. ټول مرکبات او د هغو جوړونکي برخي د پرېکون یا انقطاع وړ نه دي؛ مثلاً "dare-devil" ترکیب د "dare the devil" په عبارتي بڼه نسي استعمالېدای.

په ترکیب کي د کلیمو اوډنه یا تریب په دي مانا دئ، چي د یوه ترکیب بېلا بېلي برخي د یو بل په وړاندي څه ډول موقعیت لري؟ په انګرېزي کي اصلاً د اسم + صفت یو ځای والی عادي خبره نه ده؛ خو سره له دي هم په ځینو ترکیبو؛ لکه sea-sick او داسي نورو کي کارېږي. بالعکس، په انګرېزي کي د فعل + اداات (verb + preposition) ترکیب عامه خبره ده؛ خو سره له هغه یي هم د اسم د پاره کارول نا بابه ښکاري؛ مثلاً "splashdown" چي اسم دئ؛ او یوازي په ترکیبي بڼه کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تعدیل یا اوښتون مفهوم دا دئ، چي د یوه ترکیب د مانا د تعدیل دپاره له نورو ټکــو څخه کار اخیستل کیږي. له دې کبله چي ترکیب یو واحد یونیټ دئ، نو ځکه د هغه متشکله برخي په خپلواک یا بېل ډول نه تعدیلیږي. سره له دې هم ترکیب کېــدا ی ســي په مجمــوعي بڼه د نورو ټــکو په مرسته بــیان سي؛ مثلاً "air-sick" نه د "hot air-sick" او نــه هــم د "air-very sick" پــه بڼه ویل کېــدا ی سي، چي تود ه(hot) هوا بــیان کړي؛ او د ناروغۍ یادونه وکي. په انګرېزي کي معمولاً وایـــي: John was seriously air-sick په دغه جو مـــله کي د "seriously" کلیـمه په واقعـــیت کـي ټول ترکیب تعریفوي نه د ترکیب لومړی عنصر یا لومړۍ برخه (air) .

۳- په ترکیبو کي صرفي ضمایم اخیستنه (inflectibility): د یوه قاموسي ټکي په تــوګه، ترکــیبونه د خپــلو ګرامري کټګوریو له مخي ببلابېلي صرفي ضمیمې مني؛ خو د هغو متشکله عناصر په جلا بڼه وروستاړي یا مختاړي نه مني؛ لکـه "bottle-neck" چي یو اســم دئ؛ او د "bottles- necks" په بڼه نسي ویل کېدا ی. په داسي ترکیبو کي یوازي وروستــی عنــصر د جمعي دپاره وروستاړی قبلوي؛ او تل د "bottle-necks" په بڼه استعمــالیږي. "finger-prints" , "ash-trays", "dish-washers" او داسي نــور ټــول د دې ډول بدلــونو نور مثــالونه دي.(Jackson and Amvela 93-94)

۴- په ژبنیو اصطلاحاتو د اوښتو له مخي توپیر: ترکیبونه له مانوي اړخه دا ځانګړتیا لري، چي د خاصي مانا په تر لاسه کولو سره، زیاتره د ژبنیو اصطلاحاتو (Idioms) بڼه غوره کوي. یوازي په ډېرو نادرو حالاتو کي د ترکیبو مفهومونه د تحت اللفظي یا هو بهٔ هو مانا پر بنسټ د هغو له متشکله عناصرو څخه مشتق کیږي؛ او په زیاترو مــواردو کي د هغــو د لږه تر لږه یوه جوړونکي عنصر مانا پټــه او مبهــمه پاتیږي؛ د مثــال په ډول "dustbin" یوازي د خاورو او خځـلو ټولولو ته ځانګړی یا محدود نه دئ. یا توره تخته (blackboard) چي کېدا ی سي د توروالي پر ځای سپین یا زرغون رنګ ولري؛ او د لرګي پر ځای له فلز یا کوم بل شي څخه جوړه سوې وي. د همدغو خصوصیاتو په رڼا کي، چي ګرده په یوه وخت کي عمل کوي او ترکیـــب ته یو پـــیاوړی اجرایي واک او ځواک ورکوي، له عبارت سره د ترکـــیب د بېــلوالي او توپیر کرښه کښل کیږي. (Jackson and Amvela 94)

په قاموسو کي د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پارسي کي د ترکیبي ټکو پر پراخي زېرمي سربېره، ځیني ترکیبي ټکي لومړی سره ګډ سوي؛ او بیا د زمانو په تېرېدو سره ترخیم یا لنډ سوي دي. د امتزاج او تخفیف دې عملیې ته د ژبپوهني په اصطلاح «نحت» ویل کیږي؛ لکه: نبخه (نه + یم + خبر) ، خدابنکه (خدای + ښه پوهېږي + که) ، خدام (خدا + می داند) ، مچم (من + چه + می دانم) او داسي نور، چي را غونډول او تشریح کول یې په ژبنیو قاموسو کي ډېره ضروري او مهمه خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پارسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ ځرنګوالی

په پښتو او پارسي کې هم د انګرېزي ژبي په شان د مرکبو او مخلوطو ټکو په اړه بېلابېل لیکدودونه باب دي، چي لنډه یادونه او شننه یې دلته بې ګټې نه ده:

- ځیني کسان ترکیبي او مخلوط ټکي یو له بله بېل کاږي؛ لکه لمن لیک، لاس لیک، ګفت و ګو، جست و جو، علاقه مند، سرمایه دار او داسي نور. لکه څنګه چي ګورو، د ترکیبي ټکو په دې ډول املا کې، بې شکه د مرکبو ټکو مورفالوژیک او ایتیمولوژیک جوړښت روښانه بڼه لري. د املا دا بڼه له لوستونکو سره مرسته کوي، چي د ترکیبي ټکو د بېلابېلو برخو اصل او نسب په اسانۍ سره وپېژني؛ اما په دې دود کې د ځینو مرکبو او مخلوطو ټکو په بېلولو سره، د هغو مانوي جوړښت ته لوی زیان رسیږي؛ او حتا په ځینو حالاتو کې یې د مانا پېژندنه د معما په څېر ګرانیږي؛ لکه پوهنځی، پوهنتون، نېخه، خدابښکه، خدام، مچم، او داسي نور؛ ځکه د دغه راز منحوت ټکو په جوړښت کې د ګډوالي (امتزاج) او لنډون (ترخیم) دواړو عملیو برخه اخیستې ده. ځیني مرکب ټکي په حقیقت کې له دوو او ځیني نور له داسي درو برخو جوړ سوي دي، چي هره جوړونکې برخه یې په بېلوالي کې خپله اصلي او حقیقي مانا نسي افاده کولای. له دې سببه یې یو ځای لیکل، ډېر پر ځای او ګټور کار دئ.

- ځیني کسان د مخکني دود پر خلاف د لمنلیک، لاسلیک، جستجو، ګفتګو، دانشجو او داسي نورو په څېر ترکیبي ټکي، د یوې کلیمې په بڼه کاږي. داسي کسان په حقیقت کې د تلفظ د اړتیا او اسانۍ پر اساس د هغو مورفالوژیک او ایتیمولوژیک جوړښت ته پام نه کوي؛ ځکه په وینګ کې د دغه راز ترکیبي ټکو جلا جلا ادا کول دروندوالی او ګراني پېښوي. له دې کبله یې د زمانو په تېرېدو سره ورو ورو د یوې کلیمې رنګ او جوله اخلي. بله مهمه خبره دا ده، چي په ځینو مخلوطو او ترکیبي ټکو کې ټولي شاملي برخي په ګډه پر یوه واحد مفهوم دلالت کوي، چي په دې توګه یې بېل بېل لیکل د پام وړ مانا ته زیان رسوي؛ د مثال په توګه (لاس + لیک) دواړي کلیمې په ګډه د امضا، توشیح یا دستخط مانا رسوي، چي په انګرېزي کې یې "sign", "signature","autograph" او داسي نور بولي. دلته د «لاس» او «لیک»دوو بېلو کلیمو ته په جلا جلا ډول، هیڅ اشاره نسته. که په دري کې «پدرکلان»، «خسربره»، «مادراندر»، «جستجو»، «دانشجو» او داسي نور ترکیبونه سره بېل کوو، بیا نو د ترکیب د دوو یا څو جوړونکو کلیمو هره برخه پر هغه مانا دلالت نه کوي، چي په ترکیب سوې بڼه کې نغښتې ده؛ ځکه مرکبي بڼې ټولو ترکیب سوو کلیمو (خپلواکو یا نا خپلواکو) ته نوې مانا او نوی مفهوم ورکړی دئ. دلته د یوې استثنا یادونه ضروري ده؛ او هغه دا چي که د یوه ترکیب د دوو یا څو برخو له یو ځای کولو څخه د هغو په لوستلو او پېژندنه کې ستونزه پېښه سي، بیا نو د هغو ګډ لیکل نه یوازي بې ګټې، بلکي ناسم کار دئ؛ لکه پاکزړی (پاک + زړی)، لویخښتي (لوی + خښتي)، سپینمخی (سپین + مخی)، بدردخور (به درد + خور)، بعلاقمندانیشان (به + علاقمندان + شان)، ګلګلونکفنها (ګلګلون + کفن + ها) او داسي نور، په پښتو او پارسي کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توکه ګورو، چې د مخوندي او شاوندي په مرسته له اصلي کليمو سره تړل سوي ټکي لکه پوهنتون، پوهنځی، درملتون، بنتون، کونډتون، زړورتيا، ملګرتيا، پښتونواله، اتلواله، همصنف، همسنګر، همراز، همدم، غيرقانوني، لامزروع، عدم کفايه او داسي نور په پښتو، پارسي او عربي کي يو ځای ليکل نه يوازي غوره، بلکي ضروري بلل کيږي. بې شکه، دا ډول مرکبات له هغو ترکيبي ټکو څخه بېل ګڼل کيږي، چي له دوو يا درو بېلو خپلواکو کليمو څخه جوړ سوي وي؛ لکه: لاس ليک/ لاسليک، لمن ليک/ لمنليک، جست و جو/ جستجو، ګفت و ګو/ ګفتګو او داسي نور. د دغه راز مرکبو ټکو په يو ځای يا جلا ليکلو کي، هماغسي چي مخکي اشاره وسوه، بېلي ګټي او نيمګړتياوي نغښتي دي. د پښتو او پارسي په ګډون په زياترو ژبو کي د مرکبو ټکو د بېلابېلو ډولونو د ليکدود په اړه تر اوسه څه پخه او ثابته قاعده نه تر سترګو کيږي. د داسي ترکيبي ټکو په ليکلو کي تر ټولو ښه او معقوله لار هغه ده، چي ليکوونکو او لوستونکو ته د ليک او لوست په چارو کي اساني پېښه کړي.

د ژبي د زړو يا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

مخکي مو دې خبري ته اشاره وکړه، چي ژبي د بېلابېلو طبيعي او غيرطبيعي عواملو له کبله تل د تغيير او تحول پړاونه تېروي. د بدلون او اوښتون په بهير کي ځيني کليمي، عبارتونه، محاورې او اصطلاحات په مؤقتي يا دايمي بڼه له پامه لوېږي؛ او په پای کي ورو ورو د نابودۍ او مرګ خواته درومي. په پښتو ادب کي هم د داسي ټکو شمېر ډېر زيات دئ، چي يو وخت د تېرو پښتونو(نسلونو) په ورځنيو خبرو او ډول ډول فرهنګي اثارو کي په پراخه ګچه باب وه؛ مګر اوس د بېلابېلو دلايلو له مخي د خلګو په محاورو او مرکو کي له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: ود، ميرخی، ميرخمن، لونل، ګروهېدل، دروهېدل، لل، سخ، سرولين، اسپرين، کاسير، کړندر، کنبايل، کوني کبر، ګهنده/ ګانده، نرسيبی، لرمل، ترمل، برمل او په سلګونو نور. دا ډول زاړه يا متروک (archaic) ټکي زموږ د لرغوني او سپېڅلي ژبي ډېره لويه او ارزښتناکه پانګه ده، چي په پوره غوَر او خير سره بايد د پښتو په تشريحي او مفصلو قاموسو کي خوندي سي؛ ځکه دغه راز زاړه او نابابه لغتونه نه يوازي د ژبي او ادب پوهانو ته د بېلابېلو لغوي څېړنو په اړه مهم او په زړه پوري مواد برابروي، بلکي د نوو مفاهيمو په نوم اينووولو او نيولوجيزم کي هم له هغو څخه پراخه ګټه اخيستله کيږي.

د پښتو د زړو يا متروکو لغتو د راټولو او مستند کولو ګټي

د پښتو په ټولو تشريحي قاموسو کي د دې ژبي د زړو او نابابه ټکو خوندي کول او د قاموسو له لوستونکو سره د دغه راز ټکو د مانا په سمه او اسانه پېژندنه کي مرسته کول، په ټينګه دا غوښتنه کوي، چي قاموس ليکوونکي بايد ټول پخواني او لږ پېژندل سوي ټکي د پښتو نظم او نثر له معتبرو اثارو څخه د لنډو وېناوو يا نورو ډولونو په وړاندي کولو سره، مدلل او مستند کړي. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» کي د ځينو پخوانيو او نابابه ټکو د سمي پېژندني دپاره، د پښتو ادب له ځينو منظومو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منثورو اثارو څخه، يو ونيم ويناوي او اقتباسونه د شواهدو په توګه وړاندي سوي دي؛ خو په خواشينۍ سره چي دا کار په دوه دليله بشپړ نه دئ:

- لومړی دا چي د شواهدو او مدارکو شمېر ټول ټال ډېر لږ دئ. په دې قاموس کي زموږ د لرغوني ادب ډېر داسي لغتونه، تعبيرونه او ترکيبونه تر سترګو کيږي، چي د استناد دپاره يې هيڅ تاريخي، ادبي او علمي سند نه دئ راوړل سوی؛ د مثال په توګه لرمل، برمل، ترمل، ګانده، ميرڅي، ميرڅمن او داسي نور.

- دوهم دا چي د پخوانيبو او زړو ټکو د استعمال مثالونه بايد د بېلابېلو دورو په تاريخي، ادبي، ديني او علمي اثارو کي ولټول سي. دا کار به له يوې خوا د را غونډو سوو ټکو د مستند کولو لمن پراخه کړي؛ او په دې توګه به لوستونکي د پښتو ادب له راز راز اثارو سره اشنا کړي؛ او له بلي خوا به له مختلفو اړخونو څخه د پښتو ژبي د بېلابېلو علمي اثارو د مقايسه يي څېړني دپاره هم ډېر ګټور مواد برابر کړي. په تېرو بحثو کي مو د پراخو بولګو او مثالو په وړاندي کولو سره يادونه وکړه، چي بېلابېلي کليمې د زمانې په تېرېدو سره شکلي او مانوي بدلونونه مومي؛ مثلاً «مرسته»، «دېګان»، «کالي»، «برېخ» يو وخت په يوه مانا کارېده؛ اوس يې يا پخوانۍ ماناوي له منځه تللي دي يا يې د پخوانيبو تر څنګ نوي ماناوي هم تر لاسه کړي دي يا نمازديګر، مازديګر، مازيګر/ ماځيګر او داسي نور ټول د کليمو په ظاهري بڼه کي د اوښتون او بدلون داستانونه بيانوي. له دې کبله دا خبره ډېره په زړه پوري برېښي، چي د زړو ټکو په شننه او سپړنه کي د مختلفو ادبي پېړونو له اثارو او ماخذو څخه پراخه ګټه واخيستله سي. دغه راز مقايسه يي شننه قاموس ليکوونکو او په نتيجه کي ټولو لوستونکو ته دا شرايط او امکانات برابروي، چي د ځينو زړو او مړو کليمو له حدسي او قياسي ماناوو څخه د هغو دقيقي او ډاډمني ماناوي تر لاسه کړي.

د همدې دليل پر بنسټ په هغو ژبو کي، چي قاموس ليکنه اوږد تاريخ نه لري، د نابابه او نادرو ټکو د روښانولو دپاره د ژبي له ادبي او علمي اثارو څخه د مستندو او ژونديو مثالو را ټولول نه يوازي ارزښتناک؛ بلکي ډېر ضروري کار دئ. دا ځکه چي د هري ژبي قاموس ليکوونکي په پيل کي ځيني زاړه او نابابه ټکي د هغې ژبي په ادبي او علمي اثارو کي د بېلابېلو شاعرانو، اديبانو، مؤرخانو او نورو ليکوالو د استعمال سوي متن له مخي، د قياس په ډول مانا کوي. په داسي مواردو او حالاتو کي ښه دا ده، چي اوسني او راتلوونکي قاموس ليکوونکي د پخوانيبو قاموس ليکوونکو پر فرضي او قياسي ماناوو د بشپړي اتکا پر ځای، په خپله د ژبي په ادبي، تاريخي او علمي اثارو او د خلګو په ژونديو محاورو او مرکو کي څېړني او پلټني وکي. د لغتپوهني په بهير کي داسي هم پېښيږي، چي له لرغونو اثارو څخه اخيستل سوي قياسي ماناوي له اوسنيبو مروَجو ماناوو سره، سل په سل کي سر نه خوري. کله کله د پخوانيبو اثارو په کتابت او استنساخ کي تېروتني او لاسوهني هم د حدسي او قياسي ماناوو په څو رنګۍ او نابا وری کي لوی لاس لري. د پارسي ژبي د «غياث اللغات» مؤلف - غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رامپوری، د ژبي په ادبي، تاريخي او علمي اثارو کي د خپلي ژوري پلټني او څېړني پر ځای، ډېر ټکي او ترکيبونه له نورو فرهنګونو لکه «فرهنګ رشيدی»، «سراج اللغات»، «شرح نصاب»، «منتخب اللغات»، «برهان قاطع» او داسي نورو څخه اخيستي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابوالقاسم پرتو «واژه یاب: فرهنگ برابر های پارسی واژگان بیگانه» د پارسي ژبې د اوسني عصر له دغه ډول قاموسو څخه دئ، چي له مختلفو زړو قاموسو لکه «فرهنگ آنندراج»، «برهان قاطع»، «فرهنگ پهلوی»، «غیاث اللغات»، «فرهنگ عمید» او داسي نورو څخه يې پراخ ټکي اخيستي دي. البته له پخوانيو اثارو او منابعو څخه کار اخيستنه ډېره ګټوره خبره ده؛ خو د نوو اثارو مؤلفان بايد نه يوازي په خپلو ليکنو کي د مخکنيو ليکوالو تېروتني، نيمګړتياوي او کمزوري تکرار نه کړي؛ بلکي د هغو د کار ټول ناسم او کمزوري اړخونه په علمي، معقول او منصفانه ډول انتقاد هم کړي (و.ګ. غياث اللغات). هغه قاموس ليکوونکي چي د ليکني او څېړني په کار کي د تحقيق پر ځای د تقليد لاره غوره کوي، کله کله په خپلو اثارو کي داسي تېروتني هم تکراروي، چي پېړۍ پېړۍ مخکي پخوانو قاموس ليکوونکو او ليکوالو د ماخذو او منابعو د نه بشپړتيا يا ځينو سرسري پلټنو په لړ کي کړي دي.

د پښتو ډېر نابابه او متروک لغتونه اوس هم په بشپړه توګه نه دي را ټول سوي. ما څو کاله مخکي د پښتو د عارف شاعر - علي محمد مُخلص (تر ۱۰۲۹هـ ق پوري په باوري توګه ژوندی) د ديوان د اکاډيميک متن د برابرولو کار ته ملا وتړله. د ديوان په متن کي مي داسي لغتونه، ترکيبونه، تعبيرونه، سيمبولونه او اصطلاحات وموندل، چي ځيني يې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» کي نه دي راغلي. سربېره پر دې، د پښتو په هر منظوم او منثور اثر کي داسي ټکي لږ نه دي، چي په خواشينۍ سره يې د پښتو ژبنيو قاموسو ته تر اوسه لاره نه پيدا کړې. دا ارزښتناکي لغوي زېرمي د هري ورځي په تېرېدو سره له سترګو نيهاميږي؛ او په پای کي په بشپړه توګه له منځه ځي. په داسي شرايطو او حالاتو کي، دا بې شکه د سترګه‌ورو او باريکبينو څېړونکو کار دئ، چي د پخوانيو موندنو په دوام د پښتنو په بېلابېلو تاريخي مېنو کي په دغه راز پټو لغوي زېرمو پسي وګرځي؛ را غونډې يې کي؛ او په علمي بڼه يې د قاموسو او نورو خپرونو له لاري خپراوي او رواجولو ته ملاوي وتړي.

د هري ژبې له هغې ډلي څخه د پښتو د زړو او متروکو لغتو سمه او کره پېژندنه په ريشتيا سره ډېر ربړ او خواري غواړي. دا ځکه چي د پخوانيو اثارو په کتابت او استنساخ کي کله کله تېروتني او عمدي لاس وهني سوي دي؛ او کله کله هم د زماني د تېرېدو او بېلابېلو اقليمي بدلونو په سبب، ډول ډول زيانونه رسېدلي دي. دې ټولو عواملو په ګډه د زړو ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو په سمه پېژندنه کي، لوی مشکلات او کړاونه پېښ کړي دي. له دې امله، ډېره ضروري ده، چي د پښتو ژبې ټول زاړه او متروک مواد د بېلابېلو منابعو او ماخذو په رڼا کي په دقت سره وشنل سي. دلته موږ د خروار په بڼه څو نمونې وړاندي کوو، چي د پښتو ژبې په تر ټولو بشپړ، علمي او عصري فرهنګ (د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو - پښتو قاموس) کي يې د دقيقو او کره ماناوو د پوهېدو له پاره هيڅ سند او مدرک نه دئ وړاندي سوی؛ او په دې توګه يې لوستونکو ته د دغو ټکو د سمو او دقيقو ماناوو په پوهېدو کي، ډېره ګراني پېښه کړې ده.
اپوټه (پ.پ.ت.ق. ۱:۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا(تر ۱۱۴۸ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په کلام کي داسي کار سوی دئ:
څه به ستا په وراشه نه خاندي وګړي
اپوټه ګفتـــګوی کم نه دئ تر سانګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

ارګه(پ.پ.ت.ق.۱:۳۸):
پربېږده ما په عاشقۍ کي وربۍ تربۍ
ته ناصح ورځه په ډکـــه ګېډه ارګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه) بونه(پ.پ.ت.ق.۱: ۳۲۷):
دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کي داسي راغلئ دئ:
چي يې څوک په خوب کي و ويني ونه مري
یاره ستـــا د ببلـتانه هسي بـــونه دي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

څول څول(پ.پ.ت.ق.۲: ۱۰۹۷):
د حمید مومند په دیوان کي د دې ټکي د استعمال یوه بولګه:
عیب ګوییې خلقو، حمید هسي څول څـول کړ
لکه وربۍ سپي چي کښېباسي په ښکار خولې
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)
مرسته (پ.پ.ت.ق.۴: ۲۸۲۷):
البته د مرستي په نوې مانا(کومک، بسپنه، مدد، تعاون، معاونت، اعانه، چنده) هر څوک پوهېږي؛ خو د پخوانۍ او نابابه مانا پوهېدنه يې بې ادبي شواهدو، اسانه کار نه دئ. د خوشال خان خټک په دېوان کي د دې کلیمې پخوانۍ مانا(هیله، آرزو، اومید، طلب، غوښتنه، ارمان،لټون، کوښښ او داسي نور) داسي لولو:
اوس مي بیا مونده په کور کي
چه دایم یـــې وم په مـرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)
د مقصود ګوهر په لوی دریاب کي پربوت
غواصان پکي غوټې وهـــي په مرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)

مندته(پ.پ.ت.ق.۴: ۲۹۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کې داسې راغلئ دئ:

چه پیـــدا شوه نشپاتې زمــا د کُـفر
اخیستای نه شي په خوله د غره مندتې
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

د فاضل استاد - اروانباد علامه عبدالشکور رشاد(۱۳۰۰-۱۳۸۳ش)«د پټې خزانې فرهنګ» او «د خیرالبیان لغتنامه»هغه دوه فرهنګونه دي، چې له خپل کوچني حجم سره سره يې د پښتو ادب په دوو ارزښتناکو اثارو(پټه خزانه او خیرالبیان)کې راغلي ټکي زموږ له لرغوني ژبې څخه د بېلابېلو شواهدو او بولګو په وړاندي کولو سره، په ډېره علمي او دقیقه بڼه مستند کړي دي. د علامه رشاد دا دوه کوچني فرهنګونه د قاموس لیکنې د نوي مېتودلوژۍ له پلوه، په افغانستان کې د خپل وخت تر ټولو عصري او علمي فرهنګونه ګڼل کېږي(و.ګ. رشاد، د پټې خزانې فرهنګ او رشاد، د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه). البته د اروانباد دوست شینواري (۱۳۰۴-۱۳۷۲ش) په «زړه پانګه» کې هم د پښتو د زاړه ادب ډېر خواره واره ټکي خوندي سوي دي، چې پر خپل ځای ګټور او په زړه پوري علمي- تحقیقي اثر دئ.

په پخوانیو پارسي فرهنګو کې«فرهنګ رشیدی»او په معاصرو پارسي فرهنګو کې د علامه علي اکبر دهخدا «لغتنامه»او د ډاکټر محمد معین«فرهنګ فارسی»تر نورو پارسي ژبو فرهنګونو د بېلابېلو ماخذو او منابعو په ښوولو سره د را غونډو سوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مستند کولو اصل ته ډېر پام کړی دئ، چې حتا په ځینو ځایونو کې يې د اروپايي ژبو تر ډېرو مفصلو او مکملو قاموسو هم ډېر زیار ایستلئ دئ.

که څه هم د هري ژبې په ادبي او علمي اثارو کې، د قاموسي ټکو د استعمال د نظایرو ښوول، ډېر لوی او ارزښتناک تحقیقي کار دئ؛ خو د دې خبري مانا دا نه ده، چې د قاموس لیکنې نور ټول ضروري اصول او قواعد یوازې د لغتو په مستند کولو کې خلاصه سي.

د پخوانیو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوړَتول

په پښتو ادب کې داسې ټکي ډېر دي، چې زموږ پخوانو ادیبانو، شاعرانو، مؤرخانو او نورو لیکوالو په یوه مانا استعمال کړي دي؛ خو په دې وروستیو کلو کې زموږ ځینو لیکوالو او شاعرانو د پردو ژبو د اغېزو یا ځینو نورو عواملو له کبله هغو ته بېلي ماناوي او مفاهیم جوړ کړي دي؛ مثلاً «نوموړی»له دغه راز ټکو څخه دئ، چې له څه مودې راهیسې په بېلابېلو لیکنو او خپرونو کې د غایب مفرد شخص له پاره د اشاري ضمیر په توګه کارېږي؛ په داسې حال کې چې د پښتو د منځنۍ دورې د ځینو پیاوړو او مشهورو شاعرانو په کلام کې دا ټکی د نامتو، نومیالي، مشهور، مسما، نامدار، وتلي، نوم ګټلي، نوموتي، نومَوَر، نامي او داسې نورو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا راغلئ دئ. د پښتو د عرفاني شاعرئ ځلانده ستوري- علي محمد مخلص(تر ۱۰۲۹ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په یوه بیت کي، د الله سبحانه و تعالی بې مثله ذات ته داسي خطاب کوي:

دا کتاب تا تمام کړی ته دانا ، ګویا ،نوموری
زه مظهر د ستا د عِلم ته صاحب د عِلم و رأی یې !
(د علي محمد مخلص د دیوان خطي نسخه)

د پښتنو د توري او قلم بابا - خوشال خان خټک(۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) په یوه بیت کي دا ټکی، په دغه مانا داسي راوړی دئ:

هیڅ در نه پوهېږم که رښتیا وایې که پېچمي
ماوته دي خوله ده په خندا نومړي

بل ځای وایي:

بیا په کوم توکي داسي بې قولي کړې !
تا و ماته سپینه خوله نه ده نومړي

تر علي محمد مخلص او خوشال خان خټک وروسته، د پښتو ادب لسان الغیب شاعر- رحمان بابا(۱۰۴۲ - ۱۱۲۸هـ ق) هم په یوه بیت کي د «نوموړي» ټکی د «نومړ» او «نومړي» په بڼه، په کټ مټ همدې مانا کار کړئ دئ:

که د سرو زرو سړی وي خو چه مړ شي
نه یې نوم ثوک په خوله اخلي نه نومړ شي
(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه).

رحمان بابا ، بل ځای د «نوموړي»ټکی په همدا مانا ، داسي بیانوي:

ستا له رحمه به زه ولي نومیدي کړم
چه دي ځان دئ د رحیم په نام نومړئ
(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه).

د افغاني فرهنګ د معاصري دورې وتلي او منلي استاد - اروانښاد علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) هم په خپل مشهور اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ)کي دا ټکی د پخوانو لیکوالو او شاعرانو په څېر په هماغه اصلي مانا داسي راوړی دئ:

«تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي، زرتشرا یا زردشت دئ چه دا سړی د بخدي د آرئیایانو یو نوموړی دیني مبلغ او موسس دئ.»(حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وړاندي سوو شواهدو او مدارکو له مخي اوس له ورایه مالومیږي، چي «نومورئ»یا «نومور»کلیمه په واقعیت کي د نامدار، نومیالي، نومَوَر، نامي، مشهور، معروف، مسما او داسي نورو په مانا کار سوې ده. اوس هم ځیني پښتانه په خبرو او مرکو کي دا ټکی په خپله اصلي مانا کاروي؛ مثلاً وایي:«پلاني په سخاوت او مړانه کي نوم وړی دئ.» په داسي مواردو کي ښه لاړ دا ده، چي پخوانۍ مانا پر خپل حال پرېږدو؛ او د نوي مانا پر ځای هغه ټکي استعمال کوو، چي زموږ په خلکو کي دود دي ما هیڅکله له عامو خلکو څخه نه دي اروېدلي، چي ووايي:«نوموړي داسي و ویل یا نوموړي داسي وکړه...» زموږ خلک په خپلو سپېڅلو خبرو او مرکو کي وايي:«هغه یا هغې داسي و ویل؛ هغه/هغې داسي وکړه.» هغه(د غایب نارینه دپاره)، هغې(د غایب ښځینه دپاره)او هغوی(د غایب جمعي دپاره، چي نارینه او ښځینه دواړه پکښي شامل دي)په ټولو پښتنو لهجو کي پراخ استعمال لري.

دي دلایلو ته په پام سره، د داسي پېچلو ماناوو ښلول او سپینول، تر هر چا مخکي د علمي قاموسو د مؤلفانو کار دئ، چي د پخو او مؤثقو اسنادو په ښوولو سره، اصلي او جعلي ماناوي بېلي کړي. البته د هغو کلیمو حساب او کتاب له دې ډلي څخه جلا دئ، چي د تاریخي بدلونو په ترڅ کي یې پر پخوانۍ مانا سربېره نوې مانا/ ماناوي هم اخیستي وي؛ لکه مرسته، کالي، دهګان، برېخ او داسي نور.

د پښتنو د ځینو سیمه ییزو ټکو عامول او رواجول

د پښتو د متروکو او زړو ټکو تر څنګ، د پښتنو په غرو او رغو کي لا تر اوسه د داسي ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو شمېر خورا ډېر دئ، چي په بېلابېلو ښارو کي یې اوسېدونکي پښتانه ښه نه پېژني؛ لکه کاوړ(قهر، خروښ)، پمبی(آخور)، مزدک(مسجد، ماجت)، زغنجر(ناروغ، مریض)او په سلګونو نور. سربېره پر دې، په پښتو کي ځیني نور ټکي هــم سته، چي د پښتنو په ټولو سیمو کي باب نه دي؛ لکه نرېګۍ(هغه ښځه چي د نارینه غوندي غټه متړه، تېکه پکه وي، نرګته)؛ نرښځوکی، نرښځک/ نرښځی(مخنث، خنثی، ایجړا)؛ سیوک(د سین په زېر او د واو په زْوَر)یاني کمزوری،کم جانه، ضعیف البنیه، سوځېدلئ؛ شبوه/ شوه(څوړ، مخ پرکښته، زغمل، سترګي پټول، اغماض)؛ چخړن/ چیخړن، چخړک(هغه څوک چي سترګي یې چخړي کوي)؛ پتڼ(پتنګ، بورا، پروانه)؛ ورشو(شنه مځکه، شین کورم، شینبلی، شینکیا، څرځای)؛ اوبجه(مځکه، مېنه، خاوره، ټاټوبی، ملک)؛ څرَټه(لویه لنګوټه،د ویاړ او سرلوړی په بڼه لویه بګړی)؛ دروه/ دروهه(ټګي برګي، چم، چل، غولونه)؛ لړه(جنګ، جګړه، شخړه، شر، فساد، ناارامي)؛ رډ (سپین سترګی، بې شرمه، سرکښ، سرټمبه)؛ پټه(خج په وروستۍ څپه)یاني زینه/ ځینه، پوړی؛ تبک (جګ، نیغ)؛ ګرګه(لویه ډبره، زیان؛ تاوان، ضرر)، ګوسه(ډبره، تیږه)؛ ګاره(لویه ډبره، غټه تیږه)؛ کرکنده(ډبره، تیږه)، بتاره(ګرز، د جنګ کولو وسیله، یو کوتک ډوله وسله، چي د دوښمن د وهلو له پاره غټ سر لري)؛ بکری(بکره، چقماق/چخماق، د اور اخیستو ډبره)،نینګل(چاته هیله یا تمه کول، له چا څخه مرسته یا کومک غوښتل)؛ کرښېل(د پله کرښه یا نخښه)؛ ګرُوب(نړېدلئ، چپه، وران)؛ بګاښ/ بوګاښ(د مخالفو کسانو تر منځ سوله یا منځګړیتوب کول؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

بور(په اوږده یا مجهول واو یا نسواري رنګ)؛ تاپي(تاکلی وخت، موسم)؛ شوډنګ(نادوده، ناوړه او شرمناک عمل)؛ لګه درګه(ګډوډي، بې نظمي)؛ انډوخر(بدمستي، خرمستي، ګډوډي، بې نظمي، لټپېر)؛ ډرۍ(پوزخند، ملنډې)؛ کجګر(کونج، دوراهي، موړ)؛ ایسیت(سبب، بابت، عامل، وجه)؛ پېخر(ډېر، زیات، زښت، پرېمانه)؛ نیامت(قصد، نیت، هوډ)؛ بڼه(رنګ، څېره)؛ جوله(قیافه، د مخ ظاهري جوړښت)؛ تلولی(وارخطا، پرېشانه، نګران، اندېښمن)؛ پیشتکی(هغه څوک چې په کسبي توګه له ونو څخه مېوې شکوي)؛ ګوډانه(له ونو یا درختو څخه د میوو ټولولو خاصه کڅوړه)؛ اینګه(هغه ښځه چې د پلرګنی په استازیتوب له ناوي سره د واده په شپه ملګرې وي)؛ اینکی(د ودېدو په شپه د پلار له کوره د وتو پر مهال د ناوې ژړا)؛ رینګی/رینګـتـ(د کوچنیانو پرله پسې او اوږده ژړا)؛ ناټک(خندنی ننداره، ملنډه، ټوکه، پوزخند)، متار، کراسته، ایداد، وټه، اهاړ او په سلګونو نور هغه ټکي دي، چې زیاتره د پښتو په لوېدیځه لهجه، په تېره بیا کندهار او شاوخوا سیمو کې ډېر استعمالېږي؛ او ځینو ځینو یې د بېلو قاموسي ټکو په بڼه تر اوسه، د ژبې زیاترو قاموسو ته لاره نه ده موندلې. داسې ټکي د پښتو په نورو لهجو کې هم تر انده پاس دي.

د پښتو ځیني لیکوال، شاعران او څېړونکي کله کله په خپلو ادبي او تحقیقي اثارو کې دغه راز کلیمې او ترکیبونه کاروي، چې متأسفانه د نورو سیمو پښتانه هغو ته د پردیتوب او نااشنایي په سترګه ګوري. د دې دپاره، چې دغه او دې ته ورته کلیمې د پښتنو په ټولو سیمو او لهجو کې په بشپړه توګه وپېژندلې سي، لازمه ده چې د پښتنو په ټولو رغو او رغو کې ژوري او هراړخیزې پلټني وسي؛ او داسې ارزښتناکې زېرمې په ډېر غور او دقت راغونډې؛ او بیا د پښتو ژبې په لویو او مشرحو قاموسو کې، له اړونده مثالو او نظایرو سره، لوستونکو ته وښوول سي. که د داسې سپېڅلو پښتو ټکو په راغونډولو او ضبطولو کې پرله پسې هڅې ونسي، د زمانو په تېرېدو سره به د هغو د ویوونکو او کاروونکو دایره ورځ په ورځ تنګه؛ او په پای کې به د پښتو د نورو متروکو او هېرو سوو ټکو په دود، یو په بل پسې له لاسه ووزي.

په قاموسو کې د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

لوی استاد- اروا ښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م)د قاموسي موضوعاتو او توکو په ډله کې د هغو ټکو یادونه هم کوي، چې د خلکو په یوه خاصه ډله کې ویل کېږي؛ لکه د کندهار ښځې چې د تعجب پر ځای وایي: یو(په اوله ضمه او معروف واو)یا کوچنیان چې وریجې ممۍ(په دوه زورکیه)بولي یا پېښوریان، چې د هېو(په اوله فتحه، دوهمه ضمه او مجهول واو)کلیمه ډېره استعمالوي، یا خودښکه چې ځیني کندهاریان یې د قسم یا تهدید دپاره وايي(حبیبي، «د پښتو سیند به څنګه لیکل کېږي؟»، ۳).

په پښتو ژبه کې د اشخاصو ځانګړي نومونه

هر ژبه او فرهنګ خپل خاص اعلام او نومونه لري، چې لیکل یې د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې له ضروري مسألو څخه ګڼل کېږي. په پښتو کې هم میسری خان، ربدی خان، ببرک، زمرک، خوازک/خواځک،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارک، ژړک، پوپل، هوتک او په سلګونو نور هغه سپېڅلي نومونه دي، چي یادونه یې د ځانګړو قاموسو تر لیکني او تألیف پوري، د پښتو په عامو او هر اړخیزو قاموسو کي هم بې ګټي نه ده(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»،۳). البته په پرمختللو ټولنو کي د هغو اشخاصو د نومو دپاره ځانګړي قاموسونه هم جوړسوي دي، چي په یوه خاصه ژبه، فرهنګ، دین یا فکري جریان پوري تړلي وي.

په پښتو قاموسو کي د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

پښتني ټولنه له بېلابېلو قبیلو، خېلو او پښو څخه جوړه سوې ده. په خواشینۍ سره د دې مځکي دوښمنانو د تاریخ په اوږدو کي د پښتنو له قبیله یي تعدد او بېلوالي څخه په وارو وارو ناوړه ګټه اخیستې او لا یې اخلي. دا استعماري لوبې به تر هغه مهاله جاري وي، چي پښتانه د لوړ سیاسي شعور په ښوولو او د ټینګو اجتماعي ، فرهنګي او اقتصادي اړیکو په رامنځ ته کولو سره د یوه غښتلي او یو موټي قومي جوړښت په توګه عمل و نه کي. بې شکه د دې مسألې د تاریخي او سیاسي اړخو شننه اوږده څېړنه غواړي؛ خو د قاموس لیکني له پلوه د پښتنو د قومي جوړښت پر علمي او تحقیقي اړخ ځو لنډې خبري، د دې لیکني له مهمو موضوعاتو څخه ګڼل کیږي.

که څه هم د انسابو او شجرو علمي سپړنه د جینیالوجې/ جینیالوژۍ د ماهرانو او محققانو کار دئ، چي له نېکه مرغه یې په دې وروستیو کلو کي زموږ ټولني ته پراخ او ګټور اثار وړاندي کړي دي. سره له دې هم د پښتو ژبې په مشرح او مفصل قاموس کي د پښتني قبیلو، خېلو او پښو د نسبي اړیکو او تاریخي بدلونو په اړه د ځینو ضروري مالوماتو او توضیحاتو را غونډول، د پښتو ژبې، ادب او تاریخ لوستونکو ته له ګټي او دلچسپۍ خالي نه دئ؛ ځکه لوستونکي ګوري چي په پښتو ادب او تاریخ کي د بهلول او سکندر له نومو سره د لودي، د شېرشاه(شېرخان، فرید خان)له نامه سره د سوري، د مېرویس نېکه له نامه سره د هوتک، د احمد شاه بابا له نامه سره د ابدالي وروسته دُراني، د خوشال خان له نامه سره د خټک، د حیمدبابا له نامه سره د مومند (ماشوخېل)، د میرزا حنان له نامه سره د بارکزي، د پیرمحمد او شمس الدین له نومو سره د کاکړ او ځیني نورو له نومو سره بېل قبیله یي لقبونه او تخلصونه مل دي. زموږ سیاسي او ادبي تاریخ له دغه راز نومو سره نه شلېدونکی پیوند لري. په یوه اداري فرمان سره د داسي قبیله یي نومو او تخلصو د استعمال بندول په اساسي توګه زموږ د قبیله یي وروسته پاته والي مخه نسي نیولای. په افغانانو کي د قبیله یي نفاق او شقاق له منځه وړل تر هر څه مخکي زموږ ټولو څخه دا غوښتنه کوي، چي د خپل هیواد د ورونو قومو تاریخ په دقیق ډول ولولو. دا کار په لومړي سر کي د پښتو ژبې د قاموس لیکوونکي کار دئ، چي د لنډو خو ګټورو او ارزښتناکو مالوماتو په وړاندي کولو سره د خلکو ذهنونه روښانه کړي. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي د پښتنو د ځینو قبیلو، خېلو او پښو یادونه راغلې ده؛ مګر له بده مرغه په دې برخه کي هم له اړتیا سره سم کار نه دئ سوی. ځیني قبیلي په داسي بڼه بیان سوي دي، چي لوستونکي ته د هغي قبیلي د پېژندني په اړه ډېر څه نه ورکوي؛ مثلاً هوتک ته کښل سوي دي:«هوتک د پښتنو ستره قبیله ده.»(امرخېل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور، ۴: ۳۰۵۵) په دې تعریف کې ببله شکه د جامعیت او مانعیت هیڅ ځرک نه لیدل کیږي؛ ځکه په پښتنو کې پر هوتکو سربېره، ډېرې نورې ستري قبیلې هم سته، چې هوتک نه دي. د لویوالي یا کوچني والي صفت هیڅکله پښتني قبیلې یو له نسبي ببلولای. دلته باید لږ تر لږه د دې قبیلې د مشر یا بنسټ ایښوونکي(هوتک بابا) د پلار او نیکه، نسبي اړیکو، لومړنۍ مبنې، تاریخي مهاجرتو، او سنییو ټاټوبو او ډیموګرافیکي موندنو په اړه څه ناڅه توضیحات وړاندې سوي وای؛ ځکه په قاموسو کې د پښتنو د لویو او کوچنیو قبیله یي واحدونو یادونه یوازې او یوازې د هغو د علمي او تاریخي پېژندنې په هیله کیږي. له دې امله، په قاموسو کې هغه تعریفونه د وخت او ځای له ضایع کولو پرته بل هیڅ ګټه نه لري ،چې د دغه راز قبیله یي نومو په دقیقه او علمي پېژندنه کې لازمه مرسته و نه کې.

د تاریخي او جغرافیایي ځایو نومونه

مخکې مو د ځینو سیاستوالو، لیکوالو، مؤرخانو، ژورنالیستانو او نورو کسانو له خوا د ځینو جغرافیایي نومو د تحریف او مسخ کېدو ځیني مثالونه وړاندي کړه. دلته د لوی استاد - اروانباد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م) د تاریخي څېړنو او سپړنو په رڼا کې د ځینو نورو تاریخي او جغرافیایي نومو د الیشولو ځیني نوري نمونې یادوو، چې قاموس لیکوونکې یې په را تولولو او کره کولو کې، لویه برخه او مسوولیت لري.

قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د هغو لرغونو تاریخي ځایو نومونه هېر نه کړي، چې په خواشینۍ سره اوس د ورک کېدو په حال کې دي؛ د مثال په توګه «پختیا» چې د اوسنۍ «پکتیا»پخوانۍ بڼه ده. کله چې یونانیان په پخوانو زمانو کې زموږ خاوري ته راغله، نو هغوی د خپلې ژبې د اړتیا له مخې زموږ مقامي یا ځایي نومونه په خپله بڼه واړول. له دې ایسیته چې یونیانو په خپله ژبه کې د «ښ او خ» ږغونه نه لرل، نو «پښتون»یې د «پکت»یا «پکتویس»، «باختر»یې د «بکتر»، «پختیا»یې د «پکتیا» او «پښتونخوا»یې د «پکتیکا»په نامه یاده کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه»، هنر۱-۲، ۳-۴). د یونانیانو تر وتلو او فرهنګي نفوذ وروسته دا دئ ګورو چې موږ اوس پښتون، باختر، پښتونخوا ټول په خپلو اصلي بڼو وایو. یوازنی تاریخي نوم، چې په دې لړکې یې خپله پخوانۍ جوله الیشه کړې ده، د «پختیا» نوم دئ، چې پرځای یې د یونانیانو له وخته راپاته نوم«پکتیا» دود دئ. هندیان هم د «ښ/ خ» تلفظ په «کهـ»کوي. له دې امله «خانپور»د «کهانپور»په بڼه وایي. عربو دیارلس سوه کاله مخکې د خپلو فتوحاتو په زمانه کې زموږ ډېر ځایي نومونه معرب کړه؛ د مثال په ډول«ګرمسېر» یې«جروم»، «سردسېر» یې«صدود»، «سکستان» یې«سجستان»، «سمنګان» یې«سمنجان»، «ګورګان» یې«جوزجان»، «غرستان» یې«غرجستان»، «ګرزیوان» یې «جرزیوان»کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه»، هنر۱-۲، ۳-۴.) په افغانستان کې د «غور»، « غرچه»، «غلچه» ، «غلجي»، «ګردېز»، «ګریش» او داسې نورو نومونه د «غر»له کلیمې سره مشترکه ریښه لري، چې په سنسکریت کې د «ګیري»، په لرغوني پارسي کې د «ګر»، په خورده اوستا او هوم یشت کې هم د «ګیري»په بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده. سربېره پردې زموږ د لرغوني هېواد يوه مشهوره برخه هم پخوا غرستان بلل کېده، چې عربي جغرافيا ليکوونکو او مؤرخانو هغه په «غرجستان» يا «غرشستان» يا «غرج الشار» واړوله؛ او د پارسي ادبياتو مؤرخانو هم د هغو په پيروۍ «غرجستان» کښلئ دئ. په سراج التواريخ کې يې د دې مځکې تاريخي نوم (اجيرستان يا وجيرستان) د «حجرستان» په ډول معرب کړی دئ. سبزوار يا سفزوار زموږ د هېواد د تاريخي جغرافيې يو بل مشهور نوم دئ، چې اوس يې خلګ «شينډنډ» بولي. قاموس ليکوونکي ته ښايي، چې زموږ د خاورې د تاريخي جغرافيا د دغه راز نومو ترمنځ تاريخي اړيکې ځرګند کړي. که د «پختيا» بېرته رواجول اوس د بېلابېلو بدلونو له کبله ګران او ان ناممکن برېښي، نو د دې خبرې سپيناوی لږ ترلږه حتمي او ضروري دئ، چې د پښتو ژبې فرهنګ ليکوونکي په خپلو اثارو کې د «پکتيا» اصلي او زړه بڼه (پختيا) هم لوستونکو ته وښيي.

لوی استاد - اروابناد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) زموږ د هيواد د تاريخي ځايونو او اشخاصو په نومو کې د بېلابېلو جغرافيا ليکوونکو، مؤرخانو او شجره پېژندونکو ډول ډول تېروتنو ته په پام سره، د هغو د سمولو په اړه خورا په زړه پوري بيان راوړی دئ، چې دلته يې لنډه يادونه بې ګټې نه ده:
«۱- که يو ځای يا يو سړی په زړو آثارو کې ضبط وي، د هغه مقامي يا اصلي شکل دې وساتل سي، لکه د سجستان پر ځای سکستان، د بقلان پر ځای بغلان، د فروان پر پروان.
۲- که د يوه ځای نوم په پخوانو آثارو کې مونده نسي، نو دې د خلګو اوسنی تلفظ معتبر وګڼل سي، لکه د قلات پر ځای کلات، د حجرستان پر ځای اجرستان يا وجيرستان، د پقمان پر پغمان، د عليشنګ پر ځای اليشنګ، د طورخم پر ځای تورخم، د تورغندي پر ځای توره غونډۍ، د کوتل تېره پر ځای تېره کوتل او داسې نور.»

د پښتو ژبې د معاصري فرهنګ ليکنې مدقق او سترګه ور استاد - اروابناد علامه حبيبي، وروسته د همدې موضوع په تړاو زياتوي: «د کندهار غربي خوا ته مشهور ځای پنجوايي دئ، چې تر اوسه په همدغه نامه ودان پاته دئ. په عربي جغرافيايي کتابو کې دا نوم پنجوای سو. وروسته ميرزايانو هندي رنګ ورکئ او پنجبايي (پنجبهايي) يې ځني جوړ کړ (حبيبي، «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه،»، هنر۱-۲، ۳-۴).
ارزګان، قندهار، ارغستان، زميندااور او په لسګونو نور هم د هغو تحريف سوو او مسخ سوو نومو مثالونه دي، چې په پوهې يا ناپوهۍ سره عربي يا پارسي رنګ ورکړل سوی دئ.

ځينو مؤلفانو د تاريخي او جغرافيايي نومو په راغونډولو کې د افراط لاره غوره کړې ده؛ هر چيري چې يې کوم تاريخي نوم ليدلئ دئ، هغه ته يې په فرهنګ کې ځای ورکړی دئ؛ لکه د ايران علامه دهخدا چې په خپله لغتنامه کې يې د مبالغې او افراط لاره اخيستې ده (نفيسی، «دستور لغت نويسی،» فرهنګ فارسی عميد ۲۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن سبا د نړۍ په بېلابېلو هيوادو کې د تاريخي جغرافيا د نومو د پاره ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي، چي په هغو کې د يوه هيواد يا ټاکلي تاريخي - جغرافيايي حوزې زاړه نومونه را غونډ سوي دي؛ د مثال په توګه «د لرغوني او منځنيو پېړيو هندوستان جغرافيايي قاموس» له دغه راز اثارو څخه دئ. د تاريخي جغرافيې په دې ارزښتناک اثر کې، د هند د پخوانيو او منځنيو پېړيو هغه تاريخي او جغرافيايي نومونه تشريح سوي دي، چي د هند پر بېلابېلو اثارو سربېره يې د پښتو، پارسي او داسي نورو ژبو په ادبي، تاريخي او جغرافيايي هستونو کي هم پراخه يادونه سوې ده. و.ګ:

(The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India)

په افغانستان کې د داسي تاريخي او جغرافيايي نومونو د پلټني او پېژندني د پاره د افغانستان تاريخي او سياسي ګازيټير ډېر ارزښتناک اثر ګڼل کيږي. و.ګ:

(Historical and political gazetteer of Afghanistan edited by Ludwig W, Adamec, 6 Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985).

لکه څنګه چي د ژبو په عامو قاموسو کې د ټولو تاريخي او جغرافيايي نومو را ټولول، معقول کار نه برېښي، همدا ډول د هر شاعر، ليکوال، مؤرخ، هونرمند او داسي نورو نوميالييو د نومو او اثارو ذکر هم د ژبي په عام قاموس کي چندان منطقي او پرځای کار نه دئ؛ ځکه د داسي نومو شمېر په هره ژبه کي تر حساب وتلئ دئ. له دې سببه د ژبي په عامو قاموسو کي اکثراً د ټولو علمي، فرهنګي او سياسي شخصيتو له يادوني ډډه کيږي. د پښتو ژبي په عامو قاموسو کي هم بايد يوازې د پښتو ژبي د مشهورو مفکرانو، عارفانو، پوهانو، مؤرخانو، اديبانو، شاعرانو، هونرمندانو او نورو لويو علمي او فکري شخصيتو د نومو او اثارو لنډه يادونه وسي. په انګرېزي ژبه کي زياتره د تاريخي شخصيتو د پېژندني له پاره د څوک، څوک دئ؟(Who's Who?) په نامه ځانګړي قاموسونه تأليف سوي دي، چي څېړونکي کولای سي د پام وړ تاريخي کسانو په اړه مفصل مالومات ترلاسه کړي. د افغانستان د تاريخي او سياسي شخصيتو د پېژندني د پاره د پوهاند لوديګ. و. ادمېک په زړه پوري اثر(د افغانستان تاريخي او سياسي څوک، څوک دئ؟)له مؤرخانو او څېړونکو سره ډېره مرسته کولای سي. و.ګ:

Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan by Ludwig W. Adamec.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

د تاريخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

لکه څنګه چي مخکي هم لنډه اشاره وسوه د نوو علمي فرهنګو مؤلفان بايد د تاريخي اماکنو، قومو او انسابو نومونه هم په سمه او کره املا ثبت کړي؛ او په دې توګه لوستونکي هغو ناسمو املايي بڼو ته متوجه کړي، چي د نورو ژبو د ناسمو تلفظو او املايي کمزوريو له کبله زموږ ژبي او ادب ته رانوتي او دود سوي دي؛ د مثال په توګه کندهار، روزګان، ارغسان، سپېروان، زنګاوات، الينګار، اليشنګ، ورکزی، ساپی، ساکزی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي نور هغه نومونه دي، چي تراوسه پوري زمونږ په ورځنيو مطبوعاتو کي د قندهار، ارزګان، ارغستان، سفيدروان، زنګاباد/ زنګی آباد، علينګار، عليشنګ، اورکزی، صافی، اسحاقزی په بڼو ليکل کيږي. توره باس(طره باز)، تورويانا، غاټول(خاتول)او داسي نور ټکي هم د ناسمو املاوو او تلفظو په لړ کي له خپلي اصلي پښتني ختې څخه بې برخي سوي دي. د داسي مشهورو تېروتنو شمېرخورا ډېر دئ، چي ان لوستي او پوه پښتانه يې هم د نورو د ناسمو املاوو په پيروی په غلطه او تېروتلې بڼه کاروي. که په پښتو کي د نوي مېتودولوژی له مخي جوړ سوي قاموسونه زمونږ د هيواد د تاريخي ځايو، اشخاصو او انسابو نومونه په سم او دقيق ډول وليکي، نو به نه يوازي پښتانه بلکي د پارسي، عربي او خاصتاً انګرېزي ژبي ژورناليستان، ليکوال او مؤرخين هم د دغه راز ټکو په کارونه کي له تېروتنو سره نه مخامخ کيږي؛او په دې توګه به راتلونکو نسلونو ته د تاريخي موادو واقعيت په تحـــريف سوي او ناوړه ډول نه رسيـــږي. پـــه دې ورځو کـــي د پښتونخـــوا د ســـوات د ناکـــراريو پـــه وجـــه د «مينګـــوري»نـــوم د خبـــري وسايـــلو لـــه لاري خـــورا ډېـــر اورېـــدل کيـــږي. د هغـــي سيمـــي ځايـــي خلـــک دا نـــوم «مينګوَره»/Mingawára/(دګاف په زورکي او د واو په زوَر)تلفـــظ کـــوي؛ خو د نورو سيمـــو، پـــه تېره بيا لوېديځو هيوادو د تلوېزوني چېنلو خـــبريالان يې د خپـــلو ژبنيو ستونزو له مخـــي «مينـــګـــورَه» /Mingorá/ (په اوږده يا مجهول واو؛ د رې په زْوَر) تلفـــظ کـــوي، چي له اصلي بومي تلفـــظ سره توپير لري. تاسي وګورئ، چي خپـــلو او بهرنيو ژورناليستانو زمونږ د ننګرهار«توره بوره» په څه شوډنګ لړلي ده. ايراني راديوګاني او تلوېزونونه خو يې«تورا بورا»بولي؛ ځيني نور يې د «توره بورا » او ځيني نور يـــې«تـــوره بوره» تلفظوي. شاعران، ژورناليستان او نور ليکوال که داسي تېروتني وکړي، ښايي پوهان او محققان يې چندان و نه کړي؛ خو که د دغه راز تېروتنو وبا قاموس ليکوونکی هم ورسيږي، بيا نو په ټولنه کي له څو ګوتو په شمېر څېړونکو پرته، هيڅوک له دې ناروغيو ځان خوندي نسي ساتلئ. تاسي وګورئ د علومو اکاډيمۍ په پښتو- پښتو تشريحي قاموس(۳: ۱۸۳۴)کي هـــم دسودان(د شمال ختيځي افريقا هـــيواد) نـــوم د انګرېزي ژبي د مروَج تلفظ په دود د«سوډان»په بڼه ياني په «ډ» سره کښل سوی دئ، چي د سودانيانو له اصلي او ځايي تلفظ سره ډېر توپير لري. ښايي زمونږ قاموس ليکوونکی په دې حقيقت نه وي پوهېدلئ، چي انګرېزان د خپلي ژبنۍ اړتيا له مخي هر ځای «د»په«ډ» اړوي؛ دا ځکه چي په خپله ژبه کي د «د» ږغ نه لري. له دې امله«لندن»ته«لنډن» او«سودان» ته «سوډان» وايي؛ په داسي حال کي چي سودانيان د انګرېزانو پر خلاف په خپله ژبه کـي د «ډ» ږغ نه لري. انګرېزان او امريکايان که «افغنستان»ته«افګانيستان»او «اسلام آباد» ته «ايزلام آباد»وايي، دا خو د دوی د ژبي ځانګړتيا او نيمګړتيا ده. موږ بايد د کوم دليل او ضرورت له مخي، په پټو سترګو د هغو پېښبې وکوو؛ او په دې توتي ډوله تلفظو سره، خپلو ښکلو نومو ته د بهرنيانو لغوړنه بڼه ورکوو؟! زمونږ قاموس ليکوونکی د«سودان»پر ځای د«سوډان»په ليکلو سره، په لوی لاس لوستونکو ته ناسمه لارښوونه کوي. د دې پر ځای چي د مسألې اصل او ريښه په ډاګه کړي، د ناسمو مالوماتو په وړاندي کولو سره ذهنونه مغشوشوي. د همدې اصل له مخي بايد د «دشت مرګو» ، «کوتل تيره» ، «درهٔ خيبر» او داسي نورو پر ځای هم د هغو اصلي او سم ډولونه ياني«مرګو دښت» ، «تيره کوتل» ، «خيبر دره»او داسي نورو وايو او وليکو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه جغرافیایي نومونه چې له بېلابېلو ژبو سره د تړاو پر بنسټ په شو بنو باب دي؛ لکه بلجیم او بلژیک، بروکسل او برسلز، ناروې او نروژ، کوپینهاګ او کوپینهېګن، دینهاخ او هېګ او داسې نور هم هغه باریکې خبرې دي، چې په قاموسو کې باید د ځینو ضروري توضیحاتو په وړاندې کولو سره روښانه سي. سربېره پر دې، د تاریخ په بېلابېلو پړاوو کې د ځینو هیوادو او سیمو نومونه له یوه دوله بل دول ته اوښتي دي؛ لکه فارس او ایران، رودیزیا/ رودیشیا او زیمبابوې (د افغانستان د علومو اکاډیمي پښتو- پښتو تشریحي قاموس د خپل دوهم ټوک په (۱۵۱۲-۱۵۱۷) مخو کې د دې هیواد د نوي نامه هیڅ یادونه نه کوي؛ په داسې حال کې چې د ۱۹۸۰م کال تر اپرېل وروسته د رودیزیا نوم د زیمبابوې په جمهوریت الیش سوی دئ. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس ګټور او په زړه پوري تاریخي مالومات باید د نوو بدلونو په رڼا کې بشپړ سوي وای)، شام او سوریه، میینمار او برما، سیلون او سریلانکا/ شریلانکا، یثرب او مدینه او ډېر نور.

د کلیمو لغوي ماناوي او جغرافیایي مفاهیم

ځیني وختونه قاموس لیکوونکي له داسې ټکو سره هم مخامخ کیږي، چې پر لغوي اړخ سربېره، جغرافیایي او تاریخي ارزښت هم لري؛ لکه کوټه، اوبه، دوشنبه، توبه او داسې نور. له لغوي پلوه، کوټه او اوبه د پښتو دوه ډېر عام او پېژندل سوي لغتونه دي؛ خو لومړی ټکی (کوټه) د اوسني پاکستان د بلوچستان مرکز، چې په پخوا زمانو کې یې «شال» یا «شالکوټ» باله؛ او انګرېزان او اوردو ژبي یې «کویټه» بولي. او دوهم ټکی (اوبه) د هرات ختیځ لور ته په چشت کې د یوه ځای نوم دئ، چې عرب مؤرخانو په خپلو اثارو کې په «اوفه» معرب کړی ؤ (حبیبي، «د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۲.) توبه هغه عربي کلیمه ده، چې په عربي، پارسي، اوردو، پښتو او ډېرو نورو ورته ژبو کې په پراخه توګه کارېږي؛ خو «توبه» پښتو قاموس لیکوونکو ته د تاریخي جغرافیایي له پلوه هم ډېره مهمه او ارزښتناکه ده؛ ځکه «توبه» د کندهار جنوب ختیځ لوري ته په جنوبي پښتونخوا کې د کوړک له غره سره د پښتنو یوه تاریخي سیمه ده، چې لوی احمد شاه هوري ومړ. دوشنبه هم هغه نوم دئ، چې تر اوسه د هفتې یا اونۍ د یوې ورځې په توګه پر پارسي ژبو خلګو سربېره د دې خوا په پښتنو کې هم استعمالیږي؛ اما قاموس لیکوونکی باید هرومرو د دوشنبې تر لغوي مانا، ریښې، تلفظ او نورو ځانګړتیاوو وروسته، د تاجیکستان د پلازمینې یا مرکز په توګه د هغه جغرافیایي او تاریخي اړخ هم له یاده ونباسي. روه (په لغوي مانا غره یا هسکې سیمې ته ویل سوې ده؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه د پښتونخوا په مانا کار سوې ده)، باختر (په لغوي مانا د لمر لوېدو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه هغه لقب دئ، چې د پردو له خوا بلخ ته ورکړل سوی ؤ)، خراسان (له لغوي لحاظه د لمر ختو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیایي له لحاظه هغه نوم ؤ، چې ایرانیانو تر اوسني افغانستان مخکې زموږ د هیواد له پاره کاروه) هم له هغو نومو څخه دي، چې پر عامه لغوي مانا سربېره، د یوې خاصې جغرافیایي محدودې په مانا هم استعمال سوي دي. د داسې ټکو شمېر خورا ډېر دئ، چې قاموس لیکوونکي باید د ژبنیو ځانګړتیاوو تر څنګ، د هغو جغرافیایي اړخو ته هم ټینګ پام وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د افغاني، سیمه ییزو او نړۍ والو مشاهیرو پېژندګلوي

لکه څنګه چې په نوي قاموس لیکنه کې د یوې ټاکلې فرهنګي، فکري او جغرافیایي حوزې د تاریخي اماکنو یادونه ضروري او ګټوره ګڼل کیږي، په همدې ډول د مشهورو سیاسي، اجتماعي، فکري، علمي او ادبي څېرو لنډه پېژندنه هم مهمه مسأله ده. د پښتو ژبې مفصل او تشریحي قاموس باید له ډېر لرغونو زمانو څخه تر معاصرو وختو پورې د شېرشاه سوري، پیر روښان، اخوند درویزه، مېرویس نیکه، احمدشاه بابا، خوشال خان خټک، رحمان بابا، سید جمال الدین افغاني، علامه محمود طرزي، امیرامان الله خان، علامه عبدالحی حبیبي، استاد سید ګل پاچا الفت او داسې نورو لویو افغاني سیاسي، علمي او ادبي شخصیتو ژوند او کارنامې لوستونکو ته ورو پېژني. په دې لړ کې باید حتا زموږ د ګډې، ادبي، علمي او فرهنګي حوزې ځینو نورنومیالي؛ لکه ابوریحان البیروني، فردوسي، سنایي غزنوي، مولانا جلال الدین بلخي رومي، شیخ سعدي شیرازي، شیخ عزیزالدین نسفي، حافظ شیرازي، شیخ احمد کابلي سرهندي، میرزا عبدالقادر بېدل او داسې نور هم له یاده و نه ایستل سي؛ ځکه چې د دغه راز نامتو ادبي، عرفاني، فکري او علمي شخصیتو نظریې او اثار په پښتو ادبیاتو او پښتني تاریخ کې ژورې ریښې لري. همدغه راز په دې ډله کې د ځینو نړۍ والو نوموړو ادبي او علمي څېرو لکه پوشکین، تولستوی، ماکسیم ګورکي، شېکسپیر، چارلس ډیکینز، ګویته، هوګو او داسې نورو د ژوندانه او اثارو لنډه پېژندنه هم بې ګټې نه ده.

په بېلابېلو ژبنیو قاموسو کې د دغه راز ارزښتونو او ښېګڼو د رانغاړلو دپاره له مختلفو لارو چارو څخه استفاده سوې ده؛ مثلاً په انګرېزي کې د سیاسي، علمي او ادبي مشاهیرو پېژندګلوي اوس له ځینو دایرة المعارف ډوله قاموسو (لکه د آکسفورډ شل جلدي انګرېزي قاموس) پرته، زیاتره د ژبې د عامو فرهنګونو پر ځای د خاصو پوهنغونډو (دایرة المعارفو) په پاڼو کې موندل کیږي. په نورو ژبو کې هم له دې مسألې سره یو راز چلند نه دئ سوی؛ مثلاً د علامه دهخدا په لغتنامه کې د پارسي ادب او اسلامي علومو د مشاهیرو په پېژندنه کې د مبالغې او افراط لاره غوره سوې ده، چې دې کار تر ډېره حده د هغه ارزښتناکې لغتنامې ته د ادبي تاریخ او ژبني پوهنغونډ بڼه ورکړې ده. د ډاکټر محمد معـین په شپږ جلدي فارسی فرهنګ کې د دې مقصد دپاره د لغتو د پراخې زېرمې تر څنګ، یو بېل ټوک ته ځای ورکړل سوی دئ. دغه راز، ډاکټر محمد معـین د «برهان قاطع» پینځم ټوک یوازې د هغه قاموس د بېلابېلو موضوعاتو په اړه خپلو تعلیقاتو ته بېل کړی دئ. د حسن عمید د فارسی فرهــنګ په درې جلدي دوره کې د ادبي، علمي او فکري مشاهیرو د پېژندګلوۍ اړخ ته چندان پام نه دئ سوی. په پښتو قاموسو کې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو تشریحي قاموس یوازنۍ عصري او اکاډیمیک فرهنګ دئ، چې د کتاب په بېلابېلو ټوکونو کې یې د الفبا د تورو په ترتیب د ځینو ادبي، علمي، فرهنګي او سیاسي مشاهیرو پېژندنې ته څه نا څه ځای ورکړی دئ؛ مګر په دې برخه کې د راغونډو سوو شخصیتو شمېر د لوستونکو تر اړتیاوو ډېر لږ دئ. ژبني قاموسونه باید په دې برخه کې د اعتدال لاره غوره کې؛ ځکه په دې کار کې د افراط لاره، قاموس د پندوالي له پلوه په پوهنغونډ یا دایرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

المعارف اړوي، چې ښايي هر څوک يې د رانيولو وس ونه لري؛ او د تفريط لاره يې هم په حقيقت کې د لوستونکو زياتېدونکو اړتياوو ته د شا کرځولو په مانا ګڼل کيږي. د همدې استدلال له مخې بايد د ځانګړو قاموسو او پوهنغونډونو تر ليکلو پوري د مشهورو سياسي، علمي او ادبي مخکښانو پېژندګلوي، د ژبې په مشرحو او مفصلو فرهنګو کې هم له قلمه و نه لوېږي.

په قاموسو کې زموږ د سيمې د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دينو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

دا خبره هر چا ته ښکاره ده چې پښتو ژبه، ادب او تاريخ زموږ د سيمې له ژبنۍ، فکري او فرهنګي حوزې سره نه شلېدونکې اړيکې لري. زموږ په تاريخي او ادبي اثارو کې زياتره د تاجک، اوزبک، چغتايي، عرب، سلجوقي، تېموري، صفوي، قاجاري، مغولي، بلوڅ، نورستاني، پشه يي او داسې نورو تاريخي او ايتنيکي واحدو نومونه کارېږي، چې د هغو مفصله څېړنه د انتروپالوجۍ/ انتروپولوژۍ او اتينوګرافۍ کار دئ؛ خو د هغو د لغوي او تاريخي مفاهيمو په اړه رڼا اچول، د ژبو د تشريحي قاموسو د ليکوالو له کار او هڅو سره مستقيم ارتباط لري. همدا رنګه زموږ په پراخه فکري او کولتوري حوزه کې بېلابېلو دينو، مذهبو او تصوفي لارو ژورې ريښې ځغلولې دي، چې د هغو لنډه علمي پېژندنه د پښتو ادب مينه والو ته ډېر ضروري او په زړه پورې مالومات ګڼل کيږي.

په پښتو او پارسي قاموسو کې، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د مهمو اصطلاحاتو راغونډول او شنل

پښتو او پارسي ادبيات لکه څنګه چې مخکې هم اشاره وسوه، له اسلامي عرفان سره ټينګ او نيژدې تړاو لري. زموږ ډېرو مفکرانو، عرفاني مخکښانو، اديبانو او شاعرانو په خپلو اثارو کې د اسلامي تصوف او عرفان پر بېلابېلو موضوعاتو او اړخو خورا ژور بحثونه کړي دي. اسلامي عرفان هم د نورو علومو په څېر د مسايلو او مباحثو د شننې دپاره ډول ډول اصطلاحات، ترکيبونه او تعبيرونه کاروي، چې د هغو له زده کړې او پوهېدو پرته د عرفاني او فلسفي نظريو هضم ډېر ګران کار دئ. که څه هم د عرفاني اصطلاحاتو، سيمبولو او تعبيرو د بشپړې او هر اړخيزې څېړنې دپاره له ډېرو کلونو راهيسې ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي؛ مګر سره له دې هم بايد د پښتو او پارسي په لويو او مشرحو فرهنګو کې د داسې اصطلاحاتو، تعبيرو او سيمبولو را ټولولو او سپړلو ته لازمه توجه وسي؛ د مثال په توګه بحرحيوان، آب حيوان، محيط بحر، ذات، صفات، شريعت، حقيقت، معرفت، وحدت الوجود، وحدت الشهود، د روح عالم، د مثال عالم، د لاهوت عالم، د ملکوت عالم، د ناسوت عالم، د وحدت عالم، د کثرت عالم، کشف، الهام، سماع، تجلی/ تجلا، ظاهر، باطن، ظاهري پوهه، باطني پوهه، حجاب، تعلق، حضور، غيبت، جمعيت، تفرقه، نفي، اثبات، فنا، بقا، وجود، عدم، ممکن، مستحيل، جوهر، عَرَض، خوف، رجأ، تزکيه، حُليه او سلګونه نور زموږ په بېلابېلو عرفاني او فلسفي اثارو کې خورا ډېر تکرار سوي دي. قاموس ليکوونکی بايد د دغه راز ژورو عرفاني او فلسفي اصطلاحاتو، تعبيرونو او تأويلونو مستند مثالونه زموږ د نظم او نثر په مختلفو اثارو کې وښيي؛ او بيا يې د کراس- ريفرينس په مرسته له نورو اړونده يا نيژدې اصطلاحاتو سره يو ځای لوستونکو ته وروپېژني؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

د«وحدت الوجود»د مانا او پېژندنې په پای کې د لوستونکي پام د«وحدت الشهود» اصطلاح ته هم واړوي؛ ځکه د نوي او علمي مېتودولوژۍ په رڼا کې د قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت یوازې د را ټولو سوو ټکو په مانا کولو او تشریح کې نه ختمیږي. یوه او مجرب قاموس لیکوونکی باید د اړونده، متقاربو ، همډوله او متضادو ټکو د پېژندنې او شننې په مقصد هم د قاموسو د استعمالوونکو ذهنونه روښانه کړي. په حقیقت کې د دغه رنګه بشپړو مالوماتو په وړاندې کولو سره لوستونکي د پام وړ ټکي د ښې پېژندنې دپاره ارزښتناک مواد تر لاسه کوي، چې ښايي له کراس ریفرینس پرته یې، کله د مخامخ کېدو او موندنې امکان تر ګوتو نه کړي .

پهقاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بین المللي مخففاتو را غونډول او تشریح کول

په نوي او علمي قاموس لیکنه کې، بل مهم اصل د پام وړ ژبې په ادبي، علمي او فرهنګي قلمرو کې د مشهورو نړیوالو مخففاتو راغونډول او تشریح کول دي. البته په پښتو او پارسي ژبو کې تر اوسه د مخففاتو استعمال ډېر باب نه دئ؛ خو په اورو پایي ژبو ، په تېره بیا انګریزي ژبه کې دد غه راز اختصاراتو یا لنډو نخښو کاروَنه ډېره پراخه او عامه ده. د نورو ژبو ویوونکي هم په بېلابېلو بڼو د اوروپايي ژبو له مخففو نخښو سره لاس او ګرېوان دي. له دې کبله بې ګټې نه ده، چې د لیکنې په دې برخه کې د انګرېزي ژبې د ملي او بین المللي مخففاتو په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کړو. په انګریزي ژبه کې اصلاً د کلیمو لنډې یا مخففې بڼې پر درو بېلو ډولو وېشي :

الف)سرتوري یا الفبیتیزم(Alphabetism): په الفبیتیزم کې لکه څنګه، چې له نامه یې ښکاري د بېلابېلو ترکیبو د هر ټکي د سر توری د الفبا د تورو د یوې لړۍ په شان، په جلا جلا بڼه تلفظ کیږي؛ لکه: I.M.F., E.U., B.B.C., A.M., P.M. او داسې نور.

په افغانستان کې د الفبیتیزم دود ډېر پخوانی او عام نه دئ. یوازي په دې وروستیو څو لسیزو کې د ځینو ګوندونو او دولتي ادارو د اوږدو او بې خونده نومو د لنډولو دپاره، په لیکنو کې له دې قاعدې څخه کار اخیستل کېده؛ لکه ا.ډ.ج. (د افغانستان ډیموکراتیک جمهوریت) ح.د.خ.ا. (حزب دیموکراتیک خلق افغانستان)او داسې نور.

ب)د یوې کلیمې په بڼه سرنومونه(Acronyms): د بېلابېلو ټکو د سرتوري، چې ګرده په ګډه د یوې کلیمې په څېر ویل کیږي؛ لکه: NATO, SEATO, UNESCO, ECO, UNO او داسې نور.

د افغانستان په دواړو رسمي ژبو(پښتو او دری)کې د اکرینمو کاروَنه ډېره محدوده ده. یوازې د ګوتو په شمېر څو بولګې لرو ؛ لکه: اګسا(د افغانستان د ګټو ساتونکې اداره؟)، کام(کارګري استخباراتي مؤسسه؟)، خاد (خدمات اطلاعات دولتی)او څو نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج)د مرکبو ټکو لنډون يا انقباض(Contraction):

په دې ډله مخففاتو کې دوه يا څو لغتونه د يوه يا څو تورو په ايسته کولو سره يو ځای کيږي ؛ لکه: don't, wouldn't, can't او داسې نور.(Atkins and Rundell 165)

پروفيسر جکسن او پروفيسر امويله په خپل اثر کې د انګريزي ټکو د لنډولو ځينې نور ډولونه داسې په ګوته کوي:

الف) د کليمو د ځينو برخو لنډونه(Clipping):

کليپينګ يا د کليمو جزيي لنډونه د لغت جوړولو داسې وسيله ده،چې په هغې کې د لغت د تنې يوازې يوه برخه ساتله کيږي؛ او نوري برخې يې ايسته کيږي؛ لکه له "*lab*oratory" څخه د "lab" لومړنۍ برخه يا له "aero*plane*" او "tele*phone*" کليمو څخه په واره سره د "plane" او "phone" وروستۍ برخې يا له "in*flu*enza" څخه د "flu" منځنۍ برخه ساتله سوې ده. په همدې ډول دي د "bus"، "bra" ، "car" او "mob" کليمې چې د "brassiére" ، "omnibus" ، "motorcar" او "mobile vulgus" لنډ شکلونه دي.(Jackson and Amvela 102)

ب)شاجوړونه(Back Formation):

په شاجوړونه يا بک فورمېشن کې له هغه زاړه لغت څخه نوی لغت جوړوي، چې په تېروتنې سره له هغه څخه مشتق ګڼل کيږي؛ مثلاً بنايي و ويل سي، چې د "peddle" او "televise" فعلونه په واره سره د "er" او "ion" ورستاړو تر لنډولو وروسته د "peddler" او "television" له ورته نومو څخه اخيستل سوي دي.(Jackson and Amvela 102)

داسې حالتونه هم سته، چې الفبيټيزم(Alphabetism)، اينيشليزم(Initialism) يا ابريويېشنونه (Abbreviations) او اکرينمونه(Acronyms) په ګډه سره يو ځای کيږي؛ لکه: VP(Vice President) چې د "veep" په بڼه تلفظ کيږي.(Jackson and Amvela 103)

ج)د بې خجه واول حذفول(Aphetic Form):

د کليمو د لنډولو په دې ځانګړې ډول کې، د هغو لومړنی بې خجه واول له تلفظ څخه لوېږي ؛ لکه: "scuse me" چې د "excuse me" يا "cause" چې د "because" د پاره د تلفظ د لنډ شکل په توګه کارېږي. د دغه راز مخففاتو انګېزه لنډوالی، اسانه يادونه او کله کله د يوه اوږده او بې خونده ترکيب پر ځای د پاسته او په زړه پوري مخفف ټاکل دي.(Jackson and Amvela 102-103)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پارسي کي هم د ځينو ټکو بعضي توري په تلفظ کي د دروندوالي او ګرانۍ له کبله، له تلفظ څخه لوېدلي دي؛ لکه: ګرسره (ګردسره)، وسرۍ (وسترۍ)، خلرم (څلورم)، نم (نهم)، کم (کوم)، واله (واخله)، دِله (دلته)، چې (چي يې)، مې (مي يې)، بې (به يې)، کې (که يې)، بخو (بخور)، شتر (اشتر)، شکم (اشکم)، ديګر (نمازديګر)، پيشين (نمازپشين)، شهبال (شاه+بال)، شهپر (شاه+پر) او داسي نور.

په قاموسو کي د طبيعي او اقليمي پيداوارو نومونه او تصويري بيان

د ځينو ژوو، خوړو، بوټو، مېوو، سبو، دارو درملو او داسي نورو ځانګړو شيانو پېژندنه زياتره د هغو خصوصياتو او نښو نښانو په مرسته اسانه وي؛ ځکه دغه راز موجودات په حقيقت کي د مشخصو اقليمي او محيطي شرايطو پيداوار دي. ياني هغه څه چي په هند او افريقا کي پيدا کيږي، ښايي په افغانستان او ځينو ورته اقليمي او محيطي شرايطو کي و نه موندل سي. البته په يوه ژبه کي د رازراز طبيعي او جغرافيايي موجوداتو د پېژندني له پاره د خاصو نومونو نسته والی د هغې ژبي د لغوي فقر او ادبي بېوزلۍ په مانا نه دئ؛ ځکه داسي نومونه د انسانانو د مانوي بشپړتابه او فکري نبوغ ښکارندوی نه، بلکي د هغو طبيعي او اقليمي شرايطو زېږنده دي، چي د ځای، هوا او اوبو په بېلوالي سره توپير مومي. داسي ټکي هم په حقيقت کي د هغو لغتو په شان دي، چي د يوه ځانګړي ملت له تاريخي دودونو او وياړنو يا په بله ژبه ادبي او تاريخي اثارو سره نه شلېدونکی تړاو لري؛ لکه اوربل، پلو، شمله، بګړۍ، ګودر، شپېلۍ، نوګريځي/نکريځي، ايلبند، ننواتي او په سلګونو نور، چي کېدای سي د نورو ژبو او نورو ملتو په ادبي او کولتوري اثارو کي يې چندان څرک نه وي؛ خو د پښتنو د ژوندانه او ادب نه بېلېدونکې برخه ده. بالعکس د نورو ولسونو په ژبو او کولتوري ميراثو کي هم داسي ټکي، ترکيبونه، تعبيرونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي د پښتنو په ملي فرهنګ کي يې تر اوسه چندان نښه نښانه نه ليدل کيږي. همدا سبب دئ، چي د بېلابېلو سيمو خلګ د نا اشنا محيطي او اقليمي پيداوارو په نومو سَم نه پوهېږي؛ او د دقيقه پېژندنه يې کله کله ان د يوې اوږدې مقالې د ليکلو په مرسته هم ګرانه وي.

دې ستونزو ته په پام سره، په معاصره قاموس ليکنه کي دا خبره ګټوره او حتا ضروري بريښي، چي د دا ډول طبيعي او اقليمي موجوداتو نومونه په ځينو مشترکو او بين المللي ژبو هم وکښل سي؛ او له امکاناتو سره سم د هغو تصوير هم وړاندي سي؛ مثلاً که د ايراني پارسۍ د «شنبليله» ټکي د توضيح د پاره په دري کي «اولبه»، په پښتو کي «ملخوځي»، په هندي کي «ميتهي» او په انګريزي کي "febygreek" وکښل سي، نو له لوستونکو سره به بې شکه د دې کليمي په سمه او اسانه پېژندنه کي ډېره مرسته وکي.

د انګرېزي ژبي متل دئ، چي وايي: يو تصوير/عکس د زرو کليمو ارزښت لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

(A picture is worth a thousand words).ځینو د تصویر ارزښت تر دې لا هم لوړ ښوولئ دئ؛ او وايي: یو تصویر د لسو زرو کلیمو ارزښت لري(One picture is worth ten thousand words). نو ځکه دا خبره ناڅاپي نه ده چې عکسونه، انځورونه، ډیاګرامونه او نور تصویري بیانونه (graphic illustrations)په حقیقت کې د بېلابېلو ټکو د تفسیر او بیان د پاره، د زیاتو خبرو او څرګندونو اړتیا له منځه وړي. دا کار که څه هم زیاتره د مبتدیانو او لږلوستو کسانو د استفادې په مقصد کیږي؛ خو عملاً د قاموسو ټولو کار اخیستوونکو ته ګټه رسوي.(Atkins and Rundell 192)

د انټرنیټ په عصر کې د عکسونو، انځورنو او نورو تصویري څرګندوونو ستونزه تر ډېره ځایه لیرې سوې ده. دې اصل په زیاترو انټرنیټي فرهنګونو او پوهنغونډونو او هغو فرهنګو او پوهنغونډونو کې، چې د ډېوې ډې په بڼه برابر سوي دي، تر ډېره حده عملي جامه اغوستې ده؛ او ورځ په ورځ د لا پراخېدو په حال کې دئ (و.ګ. ویکیپیډیا، اینسایکلوپیډیا بریټانیکا، اینسایکلوپیډیا اینکارټا، اکسفورډ اینسایکلوپیډیا، ورلډ بوک اینسایکلوپیډیا او داسې نور).

تر دې ځایه مو د نوي قاموس لیکنې د لویو او ارزښتناکو اصولو په اړه ځیني یادوني وکړې؛ خو د دې علمي څانګې د لیکنې یا ژباړې اصول او قواعد هیڅکله دلته نه ختمېږي. قاموس لیکنه هم د هرې بلې علمي څانګې په شان، له نوو ټولنیزو بدلونو او پرمختګو سره ګام په ګام بشپړتیا او پرمختیا مومي. دې واقعیت ته په پام سره باید پښتنانه، ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس لیکوونکي هم په نه ستړې کېدونکې توګه، د پښتو قاموس لیکنې د خوځنده بهیر د لا زیات سمبالښت، نوي والي او علمي بډاینې له پاره خولې توی کړي.

ماخذونه او منابع

آشوری، داریوش. فرهنگ سیاسی. چاپ ششم. تهران: مراورید، ۱۳۵۲.

افغانی نویس، عبدالله. افغان قاموس. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵-۱۳۳۶.

افغانی نویس، عبدالله. لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان. کابل: ریاست مستقل مطبوعات، ۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الحسینی المدنی التتوی، لعبدالرشید بن عبدالغفور. فرهنگ رشیدی. بتحقیق و تصحیح محمد عباسی.۲ج. تهران: کتابفروشی بارانی، ۱۳۳۷.

الفت، ګل پاچا. لغوي څېړنه. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۱.

الهنائي الأزوي، علي بن الحسن. المنجد فی اللغة و الاعلام.بیروت: دار المشرق،۱۹۹۴.

امرخېل، څېړنوال عزیزالله، او نورو. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس.۴ټ. د میدیوتیک مرکز او ډنه او چاپ.کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۳.

انصاری، مسعود. روش نو در دستور زبان انگلیسي.تهران: مؤسسۀ مطبوعاتی فرخی، ۱۳۴۵.

بدخشی، شاه عبدالله. د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس.۲ټ.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۹.

برهان تبریزی، محمد حسین بن خلف.برهان قاطع. به اهتمام دکتر محمد معین.۵ج. تهران:امیر کبیر، ۱۳۶۲.

بړېڅ، محبت خان، نواب. ریاض المحبت. Or4490.بریټیش کتابتون.لندن. (خطي نسخه).

بړېڅ، الله یار خان. عجایب اللغات. Or4491. بریټیش کتابتون.لندن.(خطي نسخه).

بېنوا، عبدالرووف. ادبي فنون.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۲.

پرتو، ابوالقاسم. واژه یاب: فرهنگ برابر های پارسی واژگان بیگانه.۳ج. تهران: از انتشارات اساطیر، ۱۳۷۳.

پښتو اکاډیمي، پېښور پوهنتون.پښتو ژبه.۸ټ. پېښور: پښتو اکاډیمي، ۱۹۷۰.

تالقانی، نورالله. فرهنگ اصطلاحات نوین.کابل: ریاست عمومی امور سیاسی اردوی ج. د. ا.، ۱۳۵۹.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر.فرهنگ حقوقی. تهران: ابن سینا، ۱۳۳۴.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق.تهران: ابن سینا، ۱۳۴۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حییم، سلیمان. فرهنگ جامع فارسی - انگلیسی.۲ج. طهران: کتابفروشی یهودا بروخیم و پسران، ۱۳۵۱. ج۱.

حبيبي. عبدالحی، پوهاند. پښتو نثر ته کره کتني. کابل: د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو علمي او تحقيقي مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۰.

....«د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه.» هنر۱-۲(۱۳۶۰): ۳-۴.

.... د پښتو ادبياتو تاريخ. ۲ټوکه. کابل: د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځی، ۱۳۲۵. ۱ټ.

....«د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي.» کابل۳۱(۱۳۴۰): ۲۱ - ۲۴.

....«د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» وږمه۱-۲(۱۳۴۵): ۱- ۲.

....«د پښتو لغاتو د تحقيق لاري .» کابل۲(۱۳۲۳): ۲-۴.

....«د پښتو لغوي تطور.» کابل ۲۷۹ - ۲۸۱(۱۳۲۹): ۱۲۷- ۱۴۲.

....«د کلماتو مړګ او ژوند.» کابل۱۰(۱۳۲۴): ۱- ۳.

خانلری کیا، زهرا. فرهنگ ادبیات فارسی دری. تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۳۱.

خټک، خوشال خان. ديوان. Or.4229-Foll.511. لندن. برټيش کتابتون. (خطي نسخه).

دارميستتر، جېمز. د دارمیستتر پښتو څېړني. فارسی کوونکی: سيد قاسم رشتيا، پښتو کوونکي: عبدالحی حبيبي او عبدالرؤف بېنوا. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۲.

داعی الاسلام، سید محمد علی. فرهنگ نظام. ۲ج، چاپ دوم. تهران: دانش، ۱۳۶۲.

دهخدا، علی اکبر. لغت نامه. تهران: دانشگاه ملی تهران، ۱۳۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رامپوری، غیاث الدین محمد بن جلال الدین بن شرف الدین. غیاث اللغات. بکوشش منصور ثروت.تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.

رحمـــان بابـــا ، عبدا لرحمان، سربنې. دیوان. or 4493بریټیش کـتابتـون.لنـــــدن. (خطـــي نسخه).

رحیمي، محمد هاشم او نور. پښتو ـ انګلیسي قاموس.پېښور: مؤسسهٔ نشرات آریانا ، ۱۹۹۹.

رشاد ، عبدالشکور، پوهاند. « د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه» خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.

.... د پټي خزانې فرهنګ. دوې برخې.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی،۱۳۶۲.

روښان، بایزید ، انصاري، اورمړ. خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.(عکسي چاپ).

زاهدی، حسین. فرهنگ انگلیسی ـ فارسی خیام. تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۵۰.

زیار، مجاور احمد ، پوهاند ، ډاکټر. دری- پښتو فرهنګ.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۶۳.(ګستتنري چاپ).

شاد ، محمد شاه. فرهنگ آنندراج. زیر نظر دکتر محمد دبیر سیاقی.۷ج. ، چاپ دوم،تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۶۳.

عطایي، محمد ابراهیم. د قبایلي سیمو حقوقي، جزایي او تعاملي قاموس. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمي، ۱۳۵۷.

عمید ، حسن.فرهنگ عمید.۳ج. ، چاپ دوم،تهران: امیر کبیر ، ۱۳۶۵.

غوثی، محمد عارف. قاموس اقتصاد.کابل: از انتشارات مجلهٔ اقتصاد ریاست عمومی اتاق های تجارت کابل، ۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قلندر مومند، صاحبزاده، حبیب الرحمان او فرید صحرائی. دریاب. پېښور: این ډبلیو ایف پي ټېکسټ بک بورډ، ۱۹۹۴.

کاکړ، لعل محمد او عبدالحی حبیبي. سپېڅلي پښتو. کندهار: طلوع افغان، ۱۳۱۸.

کامل مومند، دوست محمد خان. «مقابله، تصحیح او نوټونه.» تاریخ مرصع تألیف د افضل خان خټک. پېښور: یونیورسیټي بُک ایجنسي، ۱۹۷۵.

گوهرین، دکتر سید صادق. فرهنگ و تعبیرات مثنوی. اثر جلال الدین محمد بلخی. ۹ج، چاپ دوم. تهران: کتابفروشی زوار، ۱۳۶۲.

مخلص، علي محمد. دیوان. or 6756. بریټېش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

معروفی، دیپلوم انجنییر خلیل الله. به کهنهٔ خود بساز که نو دیگران گران است(۹) وجوه تمایز تفارق «فارسی ایران» با «دری افغانستان». www.afgazad.com

مومند، ماشوخېل، عبدالحمید. دیوان. B.M.Or.2804-Foll.119. برټېش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

مومند، محمد گل خان، وزیر. پښتو سیند. ۲ټ، کابل: عمومي چاپخانه، ۱۳۱۲.

معین، محمد، دکتر. فرهنگ فارسی. ۶ج. تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.

نجفی، ابوالحسن. فرهنگ فارسی عامیانه ۲ج. تهران: نیلوفر، ۱۳۷۸.

نفیسی، سعید، استاد. «دستور لغت نویسی.» فرهنگ عمید. ۳ج، چاپ دوم، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۵.

نفیسی، سعید، استاد. فرهنگ فرانسه- فارسی. تهران: انتشارات صفی علیشاه، ۱۳۶۴.

نفیسی، میرزا علی اکبر خان، دکتر، ناظم الاطبا. فرهنگ نفیسی. ۵ ج. تهران: کتابخانهٔ خیام، ۱۳۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوري، محمد ګل. پښتو قاموس[چي د ځینو افغان لیکوالو او څېړونکو په استناد یې اصلی نوم نوراللغات ؤ] .۲ټ.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۳.

.... د پښتو اصطلاحات او محاورې.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۲۰.

نیک آیین، امیر. واژه نامۀ سیاسی و اجتماعی. ایران: حزب تودۀ ایران،۱۳۵۰.

هلالي، عبدالحکیم، څېړنوال، ډاکټر. پښتو قاموس لیکنه.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۵۴.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحیح و تحشیه و تعلیقات عبدالحی حبیبی.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۳.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحیح و تحشیه و تعلیقات عبدالحی حبیبی. دوهم چاپ.کابل: د پوهني وزارت، ۱۳۳۹.

Adamec, L. W. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan. 6Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985.

Adamec, L. W. Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan. Graz, Austria:Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

Apperson, G.L. Dictionary of Proverb. Hertfordshire: Wordsworth, 1993.

Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur. The English-Persian Collegiate Dictionary. 2 Vols. Tehran: Amir Kabir Publication Organization, 1992.

Atkins, Sue, B.T. & Michael Rundell. The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bellew, H.W. A Dictionary of the Pukkhto or Pukshto language.London:W.H. Allen & Co., 1867.

Clari, Michela & Martyn Bark. Collins Robert French Dictionary. New York: HarperCollins, 2000.

Clark, J.O.E. A Dictionary of English Idioms. London: HarperCollins, 1988.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Coulson, J., Prof. C.T. Carr & L. Hutchinson. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary. 3 Vols. 2nd ed. London: The Reader's Digest Association, 1964.

Cruse, D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Dorn, B. "Glossary." subjoined to 'A Chrestomathy of the Pushtu or Afghan Language'. (St. Petersburg: St. Petersburg's Imperial Academy of Sciences, 1847) pp.387-617.

Gifis, S. H. Law Dictionary. New York: Barron's Educational Series Inc., 1992.

Gilbertson, G. W. A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom. Assisted by Ārifullah Khān Yusafzi, Alí Akbar Khan Kandahāri and Mahmúd Apredí. 2 vols. (Hertford: Stephen Austin & Sons, 1932.

Gilmour, Lorna, Editor. Collins Thesaurus. Glasgow: HarperCollins, 2005.

Gilpin, Alan. Dictionary of Economic Terms. 2nd ed. London: Butterworths, 1970.

Jackson, H. & E. Z. Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicography. 2nd Ed. New York: Continuum, 2007.

Jary, David & Julia Jary. Dictionary of Sociology. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Nundu Lal. The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India. 2nd Ed. New Delhi: Oriental Books Reprint Corp., 1971.

Pass, C., B. Lowes & L. Chadwick. Dictionary of Business. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Pass, C., B. Lowes & L. Davies. Dictionary of Economics. London: Collins, 1988.

Platts, J. T. A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English. London: W. H. Allen & Co., 1884.

Raverty, H.G. A Dictionary of the Puk'hto, Pushto, or Language of the Afghans. London: Longman & Co., 1860.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Robinson, Mairi. Editor in chief. Chambers 21st Century Dictionary. Edinburgh: Chambers, 1996.

Saifulin, Murad. A Dictionary of International Law. Trans. from Russian, Moscow: Progress, 1986.

Simpson, John. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 1985.

Terrell, P., V. Schnorr, W. V.A. Morris, R. Breitsprecher, ed. by Horst Kopleck & Maree Airlie. Collins German - English Dictionary (Unabridged).4th ed. Stuttgart, 1999.

Thomson, A. J. & A. V. Martinet. A Practical English Grammar. 4th ed. London: Oxford University Press, 1985.

Thomson, Della. The Oxford Dictionary of Current English. 9 th ed. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Walker, M. B. et. al. Dictionary of Science and Technology. Hertfordshire: Wordsworth, 1995.

Warriner, John E., M. E. Whitten and F. Grifith. English Grammar and Composition. New York: Harcourt Brace & World, Inc., 1958.

Wehr, Hans. A Dictionary of Modern Written Arabic. Ed. by J. Milton Cowman, 3rd. ed. Beirut: Librairi du Liban, 1980.

---. Dictionary of Legal Terms. London: Brockhampton, 1997.

---. English to English and Urdu Dictionary. New edition. Lahore: Ferozsons, n.d.

Websites and Web/CD based Dictionaries:
Bible, New International Version (www.biblegateway.com)
http://www.Urdu Dictionary.com
http://www.Urdu Word.com
http://www.worldbook.com/
http://www.britannica.com/
http://www.oxfordreference.com
http://en.wikipedia.orgwiki/Wikipedia
http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/

(c) ketabton.com: The Digital Library

http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm
Collins Concise English Dictionary (1995)3 rd ed. revised, HarperCollins.
Collins English Dictionary and Thesaurus (1992) Reference International.
Collins English Dictionary (2003), HarperCollins.
Collins Compact English Dictionary (1994) 3rd ed. HarperCollins.
Collins COBUILD Dictionary (2003), HarperCollins.
encyclopedia.com/complex and compound words
Cambridge Dictionary
Chambers Reference Online
The Concise Oxford Dictionary (Ninth Edition) on CD-ROM (1996), Oxford University Press.
The Concise Oxford Dictionary (Eleventh Edition) on CD-ROM (2004), Oxford University Press.
Collins English Dictionary – Complete and Unabridged 6th Edition 2003. © William Collins Sons & Co. Ltd 1979, 1986 © HarperCollins Publishers 1991, 1994, 1998, 2000, 2003.
encyclopaedia encarta
Longman Dictionary of Contemporary English
Macmillan Dictionary
Merriam-Webster's Online Dictionary
Online Etymology Dictionary (www.etymonline.com)
Online Urdu Dictionary
Oxford Talking Dictionary
Random House Dictionary, © Random House, Inc. 2009.
The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright ©2000 by Houghton Mifflin Company. Updated in 2009.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library